

Vanja Kočevar

Ali je slovenska etnična identiteta obstajala v prednacionalni dobi? Kolektivne identitete in amplitude pomena etničnosti v zgodnjem novem veku (3. del)*

KOČEVAR, Vanja, dr., asistent z doktoratom, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, vkocevar@zrc-sazu.si

Ali je slovenska etnična identiteta obstajala v prednacionalni dobi? Kolektivne identitete in amplitude pomena etničnosti v zgodnjem novem veku – 3. del

Zgodovinski časopis, Ljubljana 74/2020 (161), št. 1–2, str. 38–95, cit. 246

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Razprava postavlja hipotezo o spreminjanju pomena etnične pripadnosti posameznikov za oblikovanje kolektivnih identitet in ta pojav označuje z besedno zvezo »amplitude pomena etničnosti«. Raziskava sloni zlasti na etnosimboliistični paradigmi razlaganja nastanka modernih narodov. »Amplitude pomena etničnosti« je zgodovinopisje že opazilo, pojav pa še ni bil deležen sistematične raziskave, zato razprava predstavlja pregled občih evropskih trendov pomena etničnosti po arbitrarno določenih zgodovinskih obdobjih. Z »amplitudami pomena etničnosti« na premici zgodovine dolgega trajanja pa sovpadajo tudi pojavi (proto) nacionalizmov.

Ključne besede: etničnost, narodnost, identiteta, protonacionalizem, nacionalizem.

KOČEVAR, Vanja, PhD, Assistant with a doctorate, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Milko Kos Historical Institute, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, vanja.kocevar@zrc-sazu.si

Did the Slovene Ethnic Identity Exist in the Pre-National Period? Collective Identities and Amplitudes of the Importance of Ethnicity in the Early Modern Period (Part III)

Historical Review, Ljubljana 74/2020 (161), No. 1–2, pp. 38–95, 246 notes

Language: Sn., (En., Sn. En.)

The treatise proposes a hypothesis about the change of importance of individuals' ethnic belonging for the formation of collective identities, referring to this phenomenon as "amplitudes of the importance of ethnicity". The research is based mainly on the ethno-symbolist paradigm of elucidating the formation of modern nations. Historiography has already noticed the "amplitudes of the importance of ethnicity"; however, this phenomenon is yet to be systematically researched. This treatise thus represents an overview of general European trends of the importance of ethnicity in arbitrarily selected historical periods. The phenomena of (proto) nationalism coincide with the "amplitudes of the importance of ethnicity" on the timeline of long-term history.

Key words: ethnicity, nationality, identity, proto-nationalism, nationalism

* 1. del: *Zgodovinski časopis* 73 (2019), 1–2, str. 88–116; 2. del: *Zgodovinski časopis* 73 (2019), 3–4, str. 366–411.

Spreminjanje pomena identitetnih kategorij in »amplitude pomena etničnosti«

Razprava¹ postavlja hipotezo o amplitudah pomena etničnosti za oblikovanje kolektivnih identitet, ki temelji na strukturalističnem pojmovanju identitete kot družboslovnega koncepta, natančneje na klasifikaciji petih kategorij, ki gradijo človekovo osebnost (*self*), kot jih našteva Anthony D. Smith.² Kot je bilo omenjeno že v podpoglavju o večplastnosti osebnih in kolektivnih identitet v prvem delu študije,³ gradijo človekov individuum: 1) kategorija spola, 2) kategorija prostora ali ozemlja, 3) družbeno-ekonomska kategorija, 4) verska kategorija in 5) etnična kategorija.

Na podlagi naštetih kategorij se oblikujejo človekova spolna, lokalna, regionalna ali državna, verska in konfesionalna, stanovska ali razredna ter etnična identiteta, tako za posameznika kot za družbo pa je praviloma značilna večja ali manjša multiidentitetnost. Kategorije človekove osebnosti istovetnosti poleg tega predstavljajo tudi gradnike kolektivnih identitet ali *kolektivitete*.⁴ Smith sam opozarja, da so na področju kolektivnih identitet trajne zlasti tiste, ki so oprte na prostorsko, versko in etnično kategorijo svojih članov, medtem ko naj bi bile skupnosti zgrajene zgolj na družbeno-ekonomski kategoriji manj obstojne.⁵ Hipoteza o amplitudah pomena etničnosti na premici zgodovine dolgega trajanja pa temelji na že predstavljeni podmeni, da je etničnost eden od pomembnejših gradnikov posameznikove identitete.⁶

S spreminjanjem splošne družbene paradigme se spreminja tudi pomen določenih kategorij posameznikove identitete in posledično skupnosti, v katere se na podlagi svojih identitet povezuje z drugimi ljudmi, ki z njim delijo enake značilnosti. Za praktično ponazoritev te teoretske podstat se ponuja primer vojvodine

¹ Raziskave, predstavljene v študiji, so potekale v sklopu projekta »Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in razpadom Habsburške monarhije«, šifra: J6-7069 (A). Za nesebično pomoč pri pripravi tega dela razprave se zahvaljujem dr. Petru Vodopivcu.

² Smith, *National Identity*, str. 3–8. Podobne klasifikacije različnih virov individualnih in kolektivnih identitet najdemo tudi pri drugih družboslovcih, npr. pri Stanetu Južničju (Južnič, *Identiteta*, str. 106–175) in filozofih, npr. Sebastjanu Vörösu (Vörös, *Prebujena Trnuljčica*, str. 449).

³ Gl. Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del), str. 99–101.

⁴ Južnič, *Identiteta*, str. 142–146.

⁵ Smith, *National Identity*, str. 4–6.

⁶ O etničnosti ter razvoju in vrstah etničnih skupnosti gl. Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del), str. 93–95.

Štajerske in spreminjanje kolektivnih identitet njenih prebivalcev. Ko se je dežela leta 1180 pravno dokončno ločila od Bavarske,⁷ sta ozemlje, ki ga je obsegala, že naseljevali dve etnični kategoriji:⁸ Slovenci in Nemci.⁹ Velika večina zgodovinskih preizkušenj, ki so doletele Štajersko v naslednjih stoletjih, ni bila povezana z njeno etnično-jezikovno dihotomijo, pa vendar je prav ta naposled botrovala njeni delitvi po koncu prve svetovne vojne.

Kaj se je zgodilo v vmesnem času, da je »tisočletno sožitje« Nemcev in Slovencev v deželi, o katerem je še leta 1864 v *Marburger Zeitung* pisal Franz Wiesthaler,¹⁰ splahnelo v nekaj desetletjih? Sprememba, ki je ne le na Štajerskem, temveč širom srednje Evrope povzročila podobne napetosti znotraj več stoletij starih političnih tvorb in naposled raztrgala njihove meje, je bila nova družbena paradigma, v kateri je ključni steber za oblikovanje kolektivnih identitet pripadel etnični in jezikovni pripadnosti. Ta je hkrati postala novi aksiom politike.

V »tisočletnem sožitju« med etnijama, ki sta si delili vojvodino Štajersko, je do občasnih vrzeli sicer prihajalo tudi v prednacionalni dobi, kot kaže spor glede jezika pridig, ki je leta 1697 nastal v Slovenj Gradcu.¹¹ Meščani tega spodnještajerskega mesta, ki je sodilo v ljubljansko škofijo, so se tega leta na sedež škofije v Ljubljano namreč pritožili zoper podvikarja magistra Blaža Jožefa Kilerja (*Killer*) in v svojih *gravamina* navajali tudi, da ima v mestni cerkvi sv. Elizabete več slovenskih kot nemških pridig, s čimer naj bi kmete iz okolice mesta odvrčal od njihovega bogoslužja v Starem trgu, ter dodali, da so imeli prejšnji vikarji v Starem trgu le slovenske, v slovenjgraški mestni cerkvi pa le nemške pridige.

Škofija je podvikarja nato pozvala, naj se opraviči, nakar je Kiler v svojem odgovoru v Ljubljano med drugim sporočil, da ne drži, da bi imel več slovenskih pridig kakor nemških, in da ljudem pač ne more braniti, če raje poslušajo njegove pridige kakor druge. Nadaljeval je, da mu je vseeno, ali pridiga slovensko ali nemško, temveč ga zanima le korist njegovih pridig. Nato pa je dodal retorično vprašanje: »... če pa naj se nikoli ne bi pridigalo slovensko, zakaj se mesto imenuje Slovenj Gradec ...«¹²

Zgornji primer s konca 17. stoletja kaže, da so tako Slovenci kot Nemci v deželi obstajali že pred pojavom narodnih gibanj in da je zaradi njihovih etničnih

⁷ Köbler, *Historisches Lexikon der deutschen Länder*, str. 682.

⁸ Gl. Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del), str. 94–95.

⁹ Nürnberški kronist Hartmann Schedl je leta 1493 glede etnične podobe dežele zapisal tudi: »Prebivalci mest so običajno Nemci, kmetje tostran Drave pa Slovenci.« Prevod Borisa Golca po izvirniku: »Das volck in den stetten ist gewöhnlich Teutsch. Vnd das pawrvolck herdishalb der Traw windisch.« (Povzeto po: Golec, *Etnično-jezikovna struktura*, str. 401.) Sama Schedlova izjava je bila tudi predmet raziskave.

¹⁰ Povzeto po: Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 53–54. Izvirnik je bil objavljen v članku *In den Strassen Marburg's*, ki ga je Franz Wiesthaler objavil v časopisu *Marburger Zeitung*, 5. oktobra 1864.

¹¹ O etnični sestavi mesta v predmodernih obdobjih gl. Golec, *Regionalne razlike*, str. 401–410.

¹² Prosti prevod izvirnika: »... wann aber gar kheine wündische Bredigen sollen gemacht werden, warumb heist dise Statt Windischgrätz ...« (Povzeto po: Vrhovnik, *Nekaj o slovenskih pridigah*, str. 34.)

znakov – zlasti jezika – med njimi lahko prišlo tudi do konfliktov, ki pa na deželno politiko nikakor niso vplivali. Poleg tega je bila ljudem obeh etnično-jezikovnih skupnosti pripadnost deželi vsaj v času »baročnega zastoja etnogeneze« verjetno pomembnejša od prve.¹³ Med pripadniki obeh skupin je gotovo prihajalo tudi do etničnega mešanja ter procesov asimilacije. Hipoteko za prihodnost pa je predstavljalo zlasti dejstvo, da je nemščina v pretežnem delu Svetega rimskega cesarstva od 14. stoletja dalje zamenjala latinščino kot prevladujoči jezik svetne uprave, medtem ko je slovenščina na tem področju zapustila zelo skromne sledi.¹⁴

Slovenščina se je v drugi polovici 16. stoletja sicer podala na pot knjižnega jezika in s tem prispevala h krepitvi slovenske identitete na celotnem etničnem prostoru. Kljub temu je primat pisarniške nemščine sprožil proces, ki ga je Ferdinand de Saussure poimenoval »jezikovno nalaganje« (*linguistic encroachment*).¹⁵ Ta je bil na Spodnjem Štajerskem nemara še močnejši, saj je slednja za razliko od Kranjske, ki je bila večinsko slovenska dežela, predstavljala samo južni, slovenski odrastek večinsko nemške dežele.¹⁶ Položaj slovenščine se je dodatno poslabšal s prizadevanji razsvetljenega absolutizma za jezikovno nivelizacijo¹⁷ habsburške monarhije, ki so se odrazila tudi v vse večjem favoriziranju državnega (nemškega) jezika in kulture.¹⁸ Institucionalno spreminjanje »naravnega stanja«, ki je na jezikovnem področju veljalo v času pred moderno na eni¹⁹ ter širitev tiskanih medijev in porast zanimanja za ljudsko kulturo med intelektualno elito na drugi strani, so napovedovali pojav narodnih gibanj.

Da kljub občasnim kratkim stikom etnična pripadnost na Spodnjem Štajerskem še na predvečer »nacionalne dobe« med običajnimi ljudmi ni bila odločilnega pomena, nazorno kaže znamenita izjava Josipa Vošnjaka o njegovih šolskih dneh v Šoštanju: »Učni jezik je bil nemški, a s kmetскими otroki, ki so govorili le slovensko, je učitelj tudi slovensko govoril. Mi iz trga smo večinoma že od doma znali nemško. V naši hiši smo med seboj navadno nemško govorili, toda znali smo tudi slovensko. Čutili pa se nismo ne za Nemce, ne za Slovence, ker se za narodnost sploh nikdo ni menil do l. 1848. in nam je jezik le bil sredstvo, da se sporazumemo med seboj in z drugimi.«²⁰

V desetletjih po pomladi narodov pa je etničnost oziroma narodnost postopno zavzemala vse pomembnejše mesto, dokler niso nacionalni interesi naposled narokovali dejavnosti na domala vseh področjih družbenega življenja. Janez Cvirn, ki je raziskal zlasti nemško politiko na Spodnjem Štajerskem, je ugotavljal, da so prve razpoke v »tisočletnem sožitju« med štajerskimi Nemci in Slovenci nastale

¹³ Gl. Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (2. del), str. 384–386.

¹⁴ Golec, Etnično-jezikovna struktura, str. 403; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 134.

¹⁵ Saussure, *Predavanja*, str. 216; Saussure, *Course in General Linguistics*, str. 194.

¹⁶ Golec, Regionalne razlike, str. 25.

¹⁷ Gl. Južnič, *Identiteta*, str. 288–291.

¹⁸ Golec, Regionalne razlike v jezikovni podobi, str. 23; Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 36–39.

¹⁹ Golec, Regionalne razlike v jezikovni podobi, str. 23.

²⁰ Vošnjak, *Spomini*, str. 15–16. Gl. tudi: Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 12; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 111.

po letu 1867. Nakar se je po kratkem premoru s francosko-nemško vojno leta 1871 okreplil nemški nacionalizem, ki je nato politično življenje v deželi obvladoval zlasti od osemdesetih let 19. stoletja dalje²¹ in po prvi svetovni vojni povzročil, da se je večinsko slovenska Spodnja Štajerska ločila od večinsko nemškega dela dežele.²²

Zgodovina Štajerske od konca 18. in zlasti od sredine 19. stoletja dalje je tipičen srednje- in vzhodnoevropski primer razpada državne entitete, osnovane na fevdalnih mejah, ko so te postale pretesne nacionaliziranim etničnim skupnostim, ki so jo sestavljale. Slednji proces je nazorno opisal Joseph Rothschild rekoč: »Imperij, ki se modernizira, izpopolnjuje, uvaja novosti in koncentrira državno moč v komunikacijah, transportu in državni upravi, pa bo, nenamerno, verjetno uničil prejšnjo relativno izoliranost posameznih etničnih populacij. Tem skupnostim lahko torej predstavlja grožnjo za njihovo etnično kulturo, s tem pa spodbudi njihov nasprotni, odcepitveni, protiimperijski etnonacionalizem.«²³

Modernistično zgodovinopisje je raziskalo in nazorno pokazalo, kako se je »nacionalistična ideologija« vzporedno s procesom modernizacije, o katerem v zgornjem navedku govori Rothschild, postopno širila iz ozkih krogov učenjakov preko politične agitacije in nacionalnih programov skupin domoljubov in naposled prerasla v množično gibanje nacionalno opredeljenih množic.²⁴ Modernizem tozadevno izpostavlja še: kapitalistični družbenoekonomski ustroj oziroma meščansko družbo, množične tiskane medije in šolski sistem, kot predpogoje za pojav nacionalizma,²⁵ čemur lahko le pritrdim. Po drugi strani pa zagovarjam stališče, da narodna identiteta sloni na prednacionalnih etničnih predhodnicah. Kot tudi menim, da nacionalizem 19. in 20. stoletja kakovostno ni povsem nov pojav, četudi čas moderne res predstavlja njegovo »klasično« dobo.²⁶

Kot je v svojem esejju *Srednja Evropa* že leta 1940 ugotavljal Edvard Kocbek, sta specifikam oblikovanja petnajstih narodnih skupnosti na skoraj milijon kvadratnih kilometrov površine osrednjih predelov stare celine botrovala zlasti dva dejavnika, in sicer: kulturni duh nemške romantike, ki je, oprta na Herderjeve poglede, kot narod smatrala samoniklo ljudstvo v mejah njegovega jezika, in stremljenje po »državni obliki življenjske suverenosti« po zgledu francoske revolucije.²⁷ Do podobnih sklepov so nato prišli tudi drugi raziskovalci nacionalizmov, kot npr. Joep Leersen, ki ima »nacionalni diskurz« prav tako za rezultat spajanja Herderjevega *Volka* in Rousseaujeve koncepcije ljudske suverenosti.²⁸

²¹ Gl. Cvirm, *Trdnjavski trikotnik*. Za razvoj slovenske politike v tem času gl. Grdina, *Slovenci med tradicijo in perspektivo*.

²² *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 159, 169.

²³ Rothschild, *Etničnost in država*, str. 177.

²⁴ Gl. Kosi, *Kako je nastal*; Kosi in Stregar, *Kdaj so nastali »lubi Slovenci«*; Jež, *Stanko Vraz*, str. 9–60; etc.

²⁵ Gl. Jež, *Stanko Vraz*, str. 20.

²⁶ Gl. Kosi, *Kako je nastal*, str. 49; Smith, *Nacionalizem*, str. 64.

²⁷ Kocbek, *Srednja Evropa*, str. 89–92. O tem: Vodopivec, O Kocbekovem prispevku, str. 60–62.

²⁸ Povzeto po: Kosi, *Kako je nastal*, str. 213–214. Gl. Leersen, *National Thought in Europe*, str. 82–118.

K omenjenima dejavnikoma bi sam dodal še, da je imela Srednja Evropa za razliko od nekaterih držav na zahodu celine že ob samem začetku nacionalne dobe drugačne etnično-jezikovne predispozicije. Kot je bilo v tej študiji že omenjeno, je bilo v Franciji lažje izvesti etnično inkorporacijo manjših etno-jezikovnih skupin, ker so bile te po večini romansko govoreče, kot npr. v habsburški monarhiji, ki so jo gradili slovanski, germanski, ugrofinski in romanski etnični elementi.²⁹ Tudi v obrobni predelih Francije, ki jih naseljujejo neromansko govoreči Bretonci,³⁰ Baski ali Alzačani, jezikovna nivelizacija ni uspela v enaki meri kot tam, kjer so se govorili romanski pokrajinski jeziki (*patois*).³¹ Poleg tega je *la grande nation* slonela tudi na tradiciji absolutističnega centralizma, ki je bil v Habsburški monarhiji do sredine 18. stoletja neznanka.³² Etnični predznak srednjeevropskih nacionalizmov kot pendant državnim nacijam zahodno od Rena je imel poleg filozofskih torej tudi povsem praktične razloge.

V nadaljevanju bom na podlagi nekaj paberkov iz srednjeveške in zgodnjenovoveške zgodovine poskusil pokazati, da (proto)nacionalizmi tako na etnični kot tudi na teritorialni osnovi v predmoderni Evropi niso bili nikakršna neznanka, četudi so po svojem pomenu kot predmeti identifikacije širših množic pogosto zaostajali za npr. konfesionalno lokalno ali municipalno pripadnostjo, vse dokler nacionalizem v svojem »klasičnem obdobju« 19. stoletja po mobilizacijskem pomenu v marsičem ni prehitel veroizpovedi in postal ključno osišče nastajanja kolektivnih identitet. Tozadevno bo v nadaljevanju predstavljenih nekaj proto-(etno)nacionalizmov iz predmoderne zgodovine Evrope, ki jih ta študija razume kot izraze amplitud pomena etničnosti.

»Amplitude pomena etničnosti« kot historiografski in družboslovni koncept

Z besedno zvezo »amplitude pomena etničnosti« v tej razpravi označujem družbenopolitični pojav, čigar vzrok in praktični primer je bil predstavljen v prejšnjem poglavju. Beseda amplituda tu služi v pomenu nihajoče vrednosti oziroma pomena ter se nanaša na etnično kategorijo individualne in kolektivne identitete ljudi na premici zgodovine dolgega trajanja. Pojav ne zgodovinopisju ne sociologiji ni neznan, nanj so namreč opozorili že mnogi raziskovalci, ni pa še bil deležen natančne teoretsko podprte opredelitve in sistematične historiografske raziskave. Obe nalogi sicer presegata obseg te razprave, ki skuša narediti prve korake v tej smeri in spodbuditi nadaljnje raziskave obravnavanega pojava.

Na pojav »amplitud pomena etničnosti« je nemara prvi posredno pokazal že nemško-italijanski sociolog Roberto Michels, ko je v svoji študiji nacionalizma

²⁹ Gl. Kočever Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del), str. 98.

³⁰ O Bretonskem narodnem gibanju gl. Vodopivec, Nekaj opozoril na vzporednice, str. 62–73.

³¹ O kulturni homogenizaciji in jezikovni nivelizaciji Francije gl. Vodopivec, Nekaj opozoril na vzporednice, str. 70.

³² Vilfan, Država in dežela, str. 59.

primerjal srednjeveško meščansko zavest (*municipalizem*), vazalsko zvestobo in versko pripadnost z zgodnjenovoveškim deželnim in lokalnim patriotizmom, stanovsko pripadnostjo ter nacionalnim principom svojega časa. Njegova študija z naslovom *Historična analiza patriotizma* je bila slovenskemu bralstvu predstavljena z objavo v reviji *Napredna misel* leta 1914 in je kljub dejstvu, da se Michelsove teze v nekaterih pogledih razlikujejo od sklepov te razprave, le-tej v marsičem služila kot zgled in vir podatkov.³³

Nedvomno je pojav »amplitud pomena etničnosti« prepoznal John A. Armstrong, ki je v svoji knjigi *Nations before Nationalism*, objavljeni leta 1982, opozoril na pomen »cikla etnične zavesti« za razvoj nacionalizma rekoč: »Razširjena časovna perspektiva je še posebej pomembna za razumevanje nacionalizma kot dela cikla etnične zavesti. Ker je čas absolutizma, ki mu je takoj sledil evropski nacionalizem, vsaj od elit zahteval izredno močno zavračanje etnične diferenciranosti, se nacionalizem pogosto razume kot popolnoma izviren pojav. Daljši pogled kaže, da se široko razširjena etnična identifikacija, čeprav izražena v drugih oblikah, pojavlja vedno znova.«³⁴ Slovenski prevod ključnega odlomka Armstrongove knjige je v zborniku *Študije o etnonacionalizmu* leta 1991 objavil Rudi Rizman.

Jedro koncepta amplitud pomena etničnosti torej predstavlja zgornja ugotovitev, strnjena v besedni zvezi »cikel etnične zavesti« (*cycle of ethnic consciousness*).³⁵ Armstrongovi tezi bodo v tej razpravi dodana še spoznanja o naravnih procesih, ki vplivajo na nastanek, razvoj in medsebojne interakcije etničnih skupnosti (gre za tri skupine procesov: etnična fuzija, etnična fisija in etnično preživetje³⁶), koncept etničnega jedra in periferije³⁷ ter tristopenjski model razlikovanja etničnih vezi glede na izgrajenost lastne identitete.³⁸ Povedano poenostavljeno, v obdobjih, ko je etničnost pomemben gradnik kolektivne identitete, na skupnost, zgrajeno na tej osnovi, delujejo sredotežne sile, ki jo povezujejo. V obdobjih, ko je etnična pripadnost manj pomembna, pa so etnije podvržene sredobežnim silam, ki jih razkrajajo.

³³ Michels, *Historična analiza patriotizma*, str. 153–182. Roberto Michels z označevalcem »patriotizem« dejansko označuje doktrino, ki bi ji danes rekli (etno)nacionalizem.

³⁴ Armstrong, *Pristop k nastanku narodov*, str. 41. Izvirnik: »An extended temporal perspective is especially important as a means of perceiving modern nationalism as part of a cycle of ethnic consciousness. Because the epoch of Absolutism that immediately preceded European nationalism involved, at least for elites, an exceptionally strong rejection of ethnic differentiation, nationalism is often seen as utterly unprecedented. A longer look suggests that widespread intense ethnic identification, although expressed in other forms, is recurrent.« (Armstrong, *Nations before Nationalism*, str. 4.)

³⁵ Armstrong, *Nations before Nationalism*, str. 4.

³⁶ Naštete skupine procesov sta opredelila Stane Južnič in Anthony D. Smith (Južnič, *Identiteta*, str. 276–277; Smith, *The Ethnic Origins*, str. 98–105; Smith, *National Identity*, str. 34–37). Gl. Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del), str. 96–98.

³⁷ Koncept je razvil Anthony D. Smith (Smith, *National Identity*, str. 37–42; Smith, *Ethno-Symbolism*, str. 28, 45–52), posredno pa ga je uporabljal tudi Janez Rotar, ko je govoril o »prehodnem področju« (Rotar, *Toponimika in etnika*, str. 466). Gl. Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del), str. 98–99.

³⁸ Lestvico, ki obravnava gradacijo etničnih skupnosti, sta razvila Don Handelman in Anthony D. Smith (Handelman, *The Organization of*, str. 187–200; Smith, *Ethno-Symbolism*, str. 27). Gl. Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del), str. 94–95 (zlasti opomba 22).

V Rizmanovem zborniku Študije o *etnonacionalizmu* pa naletimo tudi na druge tekste, ki sicer bežno omenjajo proces, o katerem je pisal Armstrong. Spreminjanje pomena etničnosti sta namreč prepoznala tudi Pierre L. van den Berghe in Joseph Rothschild. Prvi je v svoji knjigi *The Ethnic Phenomenon* iz leta 1981 glede obravnavanega pojava med drugim zapisal: »Pa vendar so etnična čustva polagoma naraščala in pojemala, pač odvisno od okoliščin.«³⁹ Podobno ugotovitev najdemo tudi v Rothschildovi knjigi *Ethnopolitics: A Conceptual Framework* (1981): »Politično poudarjanje in zvestoba etnični kulturi se tako spreminja skozi zgodovino, pa tudi skozi spekter tipov držav.«⁴⁰

Do podobnega sklepa kot zgoraj naštetih trije avtorji je prišel tudi sam Rizman, ki je v svoji študiji v zborniku med drugim zapisal: »V situacijah, ko so dotedanje identitete izgubile svojo privlačnost, se pojavi pri ljudeh potreba po novi identiteti, ki jo relativno hitro lahko nadomesti prav nacionalizem. Gre za identiteto, ki v družbi obstaja že dolgo, vendar se je nanjo preprosto pozabilo, ali so jo opustili ali pa so jo zaradi ideoloških vzrokov krotili. Nacionalizem oz. etnonacionalizem lahko brez prehudega pomanjševanja opredelimo kot vztrajanje na važnosti identitete posebne kulturne skupine za temeljne politične zahteve in dejavnost. Čeprav gre za novejšo politično doktrino, se ta odziva na zahteve po globoko zakoreninjeni identiteti, ki že dolgo tli v zgodovinskem spominu etničnih skupin.«⁴¹

Podoben koncept kot Armstrongov »cikel etnične zavesti« so t. i. valovi etnonacionalizma oziroma *recurrence of demotic ethno-nationalism*, kot je pojav poimenoval Anthony D. Smith v svoji knjigi *National Identity* objavljeni leta 1990. Avtor od konca 18. stoletja dalje loči tri tovrstne obče pojave etnonacionalizma, in sicer: 1) klasična doba etnične samoodločbe v Evropi 19. stoletja, 2) etnonacionalizmi v evropskih prekomorskih kolonijah od začetka do sredine 20. stoletja in 3) porast separatističnih gibanj v zahodnem svetu od Quebeca prek zahodne do srednje in vzhodne Evrope od šestdesetih let 20. stoletja dalje.⁴² V nadaljevanju pa bo razprava poskusila pokazati, da so se Smithovim podobni, čeprav regionalno omejeni, (proto)etnonacionalistični valovi pojavljali že pred koncem 18. stoletja.

Nemški zgodovinar Hagen Schulze je leta 1994 v predgovoru svoje knjige *Država in nacija*⁴³ zavrnil teze Francisa Fukuyame o koncu zgodovine in ameriškemu politologu očital, da je v svojem izvajanju pozabil na doktrino nacionalizma, ki je prav z zlomom komunizma ponovno privrela na dan v nekdanjih članicah Varšavskega pakta in naslednicah Jugoslavije: »Na Balkanu, na Sedmograškem, na nekdanjem Čehoslovaškem in na območju nekdanjega sovjetskega imperija, v marsikaterem oziru pa tudi v Zahodni Evropi je zaton socializma spremljal izbruh nacionalnih emocij, ki so jih imeli po vsem svetu že dolgo za *passé*. Zdi se, da

³⁹ Berghe, *Biologija nepotizma*, str. 83. Izvirnik: »Yet, patently, ethnic sentiments waxed and waned according to circumstances.« (Berghe, *The Ethnic Phenomenon*, str. 18).

⁴⁰ Rothschild, *Etničnost in država*, str. 177.

⁴¹ Rizman, *Teoretske strategije*, str. 30.

⁴² Smith, *National Identity*, str. 123–125.

⁴³ Hagen Schulze je svojo monografijo z naslovom *Staat und Nation in der europäischen Geschichte* objavil v Nemčiji leta 1994. Pod naslovom *Država in nacija v evropski zgodovini* je bila knjiga leta 2003 objavljena v slovenskem prevodu.

je takrat zbledelo navdušenje za politično združitev Evrope; politični oder naše celine so vnovič zasedle nacionalne države in njihovi partikularni interesi. Videti je, kakor da se Evropa bliža razmeram, kakršne so bile pred prvo svetovno vojno. To spominja na grad Trnuljčice po prinčevem poljubu: po osemdesetletnem snu se je vsa družba preuredila, in vsakdo lahko nadaljuje delo, pri katerem je zaspal, vse tja do kuharja, ki zdaj končno lahko prisoli kuharčku dolgo zadrževano klofuto.«⁴⁴

Leta 1995 je Sergij Vilfan v svoji razpravi v zborniku *Slovenci in država* izpostavil dejstvo, da so zgodnjesrednjeveške državne tvorbe nastajale na plemenski (tj. etnični) osnovi, moderne na nacionalni, medtem ko so vmesno obdobje zaznamovale državne entitete, utemeljene na skupni osebni podrejenosti. Ali kot se je izrazil Vilfan: »... med etnično-plemensko državo in moderno nacionalno državo leže stoletja, ko se je državna pripadnost oblikovala po drugačnih kriterijih, ne po plemensko-nacionalnih.«⁴⁵ ter dodal, da so potemtakem državne kontinuitete od zgodnjega srednjega veka dalje prekinjene.⁴⁶ K temu velja dodati, da kljub redukciji pomena etnij za oblikovanje političnih entitet v času fevdalizma, vse etnične kontinuitete od srednjega veka do dobe nacionalizma niso bile pretrgane.

Na opis pojava amplitud pomena etničnosti naletimo tudi pri Miroslavu Hrochu, ki je leta 2011 v svoji razpravi *Die Nation als ein europäisches Phänomen im Zeitalter der Globalisierung* govoril o »novem valu narodnih gibanj« (*neue Welle der nationalen Bewegungen*), ko je tovrstne procese 19. stoletja primerjal z »novimi« v devetdesetih letih 20. stoletja v postkomunističnih državah srednje in vzhodne Evrope: »Hkrati so bili ti »novi nacionalizmi« vendarle zanimiv primer novega vala narodnih gibanj, ki je povsem primerljiv z onim klasičnim narodnim oblikovanjem v 19. stoletju. Primerjava nam pomaga razumeti, zakaj je ta val »udaril« ravno v tem delu Evrope in ravno ob tistem času. Podobno kot narodna gibanja 19. stoletja so bila tudi tista iz devetdesetih let 20. stoletja reakcija na razpad obstoječega reda in negotovosti, ki je iz tega izhajala, izraz hrepenenja po trdni opori, po novem, jasno definiranim sistemu vrednot.«⁴⁷

⁴⁴ Schulze, *Država in nacija*, str. 8. O tem tudi: Vörös, Prebujena Trnuljčica, str. 447–483.

⁴⁵ Vilfan, *Država in dežela*, str. 49.

⁴⁶ Prav tam, str. 48–49.

⁴⁷ Prosti prevod izvirnika: »Dabei waren jedoch diese »new nationalisms« ein interessantes Beispiel einer neuen Welle der nationalen Bewegungen, die mit jener klassischen nationalen Formierung im 19. Jahrhundert durchaus vergleichbar sind. Der Vergleich hilft uns zu verstehen, warum diese Welle ausgerechnet in jenem Teil Europas und in jener Zeit »zugeschlagen« hat. Analogisch, wie die nationalen Bewegungen des 19. Jahrhunderts waren die der neunziger Jahre des 20. Jahrhunderts eine Reaktion auf den Zerfall der bestehenden Ordnung und daraus resultierende Unsicherheit, Ausdruck der Sehnsucht nach einem festen Punkt, nach neuen, klar definierten Wertsystemen.« (Hroch, *Die Nation als ein europäisches Phänomen*, str. 128.)

»Amplitude pomena etničnosti« na premici zgodovine dolgega trajanja – splošne poteze

Kot smo videli v prejšnjem poglavju, sta Rudi Rizman (1991)⁴⁸ in Miroslav Hroch (2011)⁴⁹ prišla do podobnega sklepa glede sprožilca narodnih gibanj oziroma nacionalističnega diskurza v politiki 19. in 20. stoletja. Ti premiki k etničnosti kot glavnemu vodilu družbenopolitičnega delovanja naj bi se torej zgodili v zgodovinskih trenutkih, ko druge dotedanje identitete izgubijo svoj pomen ali ko dotedanji družbeni red razpade.⁵⁰ Navedenima bi dodal še tri razloge, ki so tako v predmoderni kot v moderni dobi pogosto sprožali etničnonacionalistična občutja, namreč zunanjo ogroženost,⁵¹ mejne ali ozemeljske spore⁵² in obče kulturne trende. Če ponovimo, so na pojave etnonacionalizmov v zgodovini vplivali zlasti: 1) spremembe družbenega reda, 2) ogroženost od zunaj, 3) ozemeljski spori in 4) splošne kulturne težnje.

Kratek pregled obćih trendov pomena etnične identitete po posameznih obdobjih

Kot je bilo že večkrat omenjeno, je pomen etnične kategorije za oblikovanje kolektivnih identitet in skupnosti na premici zgodovine dolgega trajanja variiral. V obdobjih, ko je bila le-ta pomembnejša, so nanjo vplivale predvsem sredotežne sile in posledično procesi etnogeneze ter etničnega preživetja. V epohah, ko je bila etničnost manj pomembna, so na etnične skupnosti delovale zlasti sredobežne sile, torej procesi etnične fisije. V tem poglavju bo navedenih nekaj paberkov o splošnih potezih nekaterih obdobjih kulturne zgodovine Evrope od konca srednjega veka do »nacionalne dobe«, in sicer: humanizma, reformacije, konfesionalnega obdobja, baroka in absolutizma, razsvetljenstva ter romantike.

Ob tem je treba poudariti, da so meje med posameznimi obdobji izključno arbitrarne, saj so se določeni miselni tokovi v različnih delih celine pojavljali s časovnim zamikom in se pogosto tudi prekrivali, in da so na pomen etnične pripadnosti pogosto vplivale tudi povsem lokalne razmere določenih predelov Evrope. Specifični geopolitični položaj je širom celine na različne načine sprožal ali blažil delovanje zgoraj naštetih štirih glavnih dejavnikov etnonacionalizmov. Zgoraj naštetá obdobja pa odražajo zlasti odnos družbenih in kulturnih elit do etničnosti, ki je variiral od ravnodušnosti do poveličevanja.

V visokem in poznem srednjem veku je bila večina konfliktov fevdalnih vojn – fájđ, ali pa so bili ti verski, v smislu boja proti herezijam ali z islamom. Evrope so v

⁴⁸ Rizman, Teoretske strategije, str. 30.

⁴⁹ Hroch, Die Nation als ein europäisches Phänomen, str. 128.

⁵⁰ Gl. tudi: Vörös, Prebujena Trnuljčica, str. 453.

⁵¹ Gl. Alter, Kaj je nacionalizem, str. 234–237.

⁵² Tovrstni konflikti nastajajo zlasti na etnično mešanih območjih ali ozemljih, ki si jih lasti več etničnih skupnosti. Gl. Popovici, Die Vereinigten Staaten, str. 290; Berghe, Biologija nepotizma, str. 107.

tem času povezovali krščanstvo, sholastika, ideja univerzalnega cesarstva in latinski pisni jezik, ki niso bili etnično ali deželno pogojene.⁵³ S krepitvijo ljudskih jezikov v pisni rabi pa se je »mednarodna« *universitas litterarum* – zavest o skupnosti učenjakov začela razkrajati. Poleg tega je z umikanjem latinščine kot izključnega občevalnega jezika inteligence začela kopneti notranja jezikovna bariera, ki je poprej ločevala učenjake od govorcev ljudskih jezikov.⁵⁴ Na začetku 14. stoletja je tako Italijanom knjižni jezik ustvaril Dante Alighieri,⁵⁵ pisarniška nemščina pa je stoletje pozneje v Svetem rimskem cesarstvu kot jezik zapisovanja v svetni upravi izpodrinila latinščino.⁵⁶

Humanizem, ki se je sočasno z opisanimi procesi, v 14. stoletju pojavil v severni Italiji in se ob koncu srednjega veka razširil po pretežnem delu Evrope, je bil kot elitno literarno in izobrazbeno gibanje sicer »nacionalen« in je po Michelsovih besedah pomenil sintezo krščanstva in antike.⁵⁷ Vendar je prav z njim sovpadal pojav protonacionalističnih sentimentov na več koncih Evrope. Kot bo predstavljeno v naslednjem poglavju, so bila tovrstna občutja prisotna pri nekaterih italijanskih in številnih nemških humanistih,⁵⁸ László Kontler pa navaja, da je poleg proznih del v izpiljeni latinščini humanizem na Ogrskem ustvaril tudi več zgodovinskih spisov, ki so s svojim širokim odmevom med nižjimi sloji krepila domoljubna čustva, in kot primer navaja epske pesnitve Sebastyéna Tinódija.⁵⁹

Na začetku zgodnjega novega veka so se protonacionalistična nagnjenja pojavila tudi v Italiji, vendar je tem botroval zlasti specifični geopolitični položaj Apeninskega polotoka v tem času.⁶⁰ Poleg tega je ena od osrednjih figur humanizma severno od Alp Erazem Rotterdamski v *Hvalnici norosti* (1511) med drugim grajal tudi samoljubje evropskih narodov: »Kakor vsakemu posamezniku, tako je Narava vsadila Samoljubnost tudi vsaki narodnosti, da, kolikor vidim, domala vsakemu mestu. Britanci na primer si med drugim lastijo telesno lepoto, talent za glasbo in gosposko mizo; Škoti se ponašajo s plemstvom, z naslovom kraljevih sorodnikov in z bistro dialektiko; Francozi so ponosni na svojo oliko in vljudnost; Parižani imajo domala monopol nad teološko znanostjo: Italijani zahtevajo zase prvenstvo

⁵³ O univerzalnosti srednjeveškega Svetega rimskega cesarstva gl. Haug-Moritz, Luther in nemška nacija, str. 375; Stollberg-Rilinger, *Das Heilige Römische Reich*, str. 50–51; Michels, Historična analiza patriotizma, str. 154.

⁵⁴ Michels, Historična analiza patriotizma, str. 153–154. Gl. Burdach, *Reformation, Renaissance, Humanismus*, str. 149.

⁵⁵ Bauer, *Die Nationalitätenfrage*, str. 204; Milza, *Zgodovina Italije*, str. 320–322.

⁵⁶ Golec, Etnično-jezikovna struktura, str. 403, *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 134. Po drugi strani je latinščina npr. na Ogrskem še v 19. stoletje vztrajala kot pisni jezik tudi v svetni upravi (Michels, Historična analiza patriotizma, str. 154).

⁵⁷ Michels, Historična analiza patriotizma, str. 155. O humanizmu gl. Simoniti, *Humanizem*, str. 87–89; Simoniti, *Humanizem na Slovenskem*.

⁵⁸ Michels, Historična analiza patriotizma, str. 155–156. Fran Zwitter je izpostavil dejstvo, da so italijanski humanisti prvi pokazali, da je mogoče pisati zgodovino neke »nacionalne enote«, ki sicer ne ustreza nobeni obstoječi politični tvorbi. Zwitter dodaja, da so temu zgledu sledili nemški humanisti, na Slovenskem pa je takšna historiografska koncepcija nastala šele s pojavom narodnega gibanja konec 18. stoletja (Zwitter, *O slovenskem narodnem vprašanju*, str. 59).

⁵⁹ Kontler, *Madžarska zgodovina*, str. 124.

⁶⁰ Michels, Historična analiza patriotizma, str. 155.

v lepem slovstvu in zgovornosti, zlasti pa si domišljajo, da so edini nebarbari na svetu; v tej panogi srečne naivnosti nosijo zastavo Rimljani, ki še danes sanjajo očarljive sanje o starem Rimu; Benečani so blaženi ob namišljeni plemenitosti svojega rodu; Grki se imajo za ustanovitelje umetnosti in se ovešajo s slavnimi imeni starih herojev; Turki, ta tolpa resničnih barbarov, si lasti celo prednost v veri in zasmehuje kristjane kot praznoverce. Najzabavnejše pa je to, da Judje še zmeraj stanovitno pričakujejo svojega Mesijo in se še danes krčevito drže svojega Mojzesa; Španci ne priznavajo bojne slave nikomur drugemu kot sebi; Nemci se postavljajo z vitko rastjo in z izvedenostjo v magiji.«⁶¹

Erazmova satira na račun evropskih ljudstev kaže na obstoj »narodov« pred nacionalizmom. Nekatere od »nacij«, ki jih našteva avtor, bi lahko prištel med t. i. državne narode: Britance, Francoze (*Galli*) in Špance, saj so bile te politične tvorbe v zgodnjem 16. stoletju še izrazito večjezične. Italijane, Grke, Jude in Nemce je moral humanist obravnavati bolj po njihovi etnični oziroma jezikovni pripadnosti. S Turki bi morda lahko označeval celo vse muslimane kot versko skupnost. Medtem pa bi Škoti lahko nastopali v obeh, državni in etnični kategoriji. Zgornji navedek tudi kaže na obstoj določenih stereotipov, vezanih na etnično ali teritorialno pripadnost.

Še bolj kot v *Hvalnici norosti* se Erazmova podoba »narodov« oziroma nacij približa nekaterim negativnim stereotipom, vezanim na 19. in 20. stoletje v *Tožbi miru* (1517). Esej je ostra kritika belicizma, za katerega je humanist v prvi vrsti sicer okrivil kneze in del duhovščine, vendar se je nato obregnil tudi ob »zablode neumnih množic«, ki so jih s sklicevanjem na »ime dežele« mogočniki hujskali k vojnám: »Anglež je sovražnik Francoza samo zato, ker je Francoz. Britanec je gorak Škotu zaradi ničesar drugega kakor zato, ker je Škot. Nemec je proti Francozu, Španec proti obema. [...] Mi pa mislimo, da je beseda »domovina« dovolj tehten razlog, da skuša en narod uničiti drugega?«⁶²

⁶¹ Desiderius, *Hvalnica norosti*, (43), str. 81–82. Gre za slovenski prevod Antona Sovreta po izvirniku: »Jam vero video naturam, ut lingulis mortalibus suam, ita lingulis nationibus, ac pene civitatibus communem quandam inesse Philautiam: atque hinc fieri, ut Britanni praeter alia, formam, mulicam, & lautas mentes prope sibi vindicent. Scoti, nobilitate, & regiae affinitatis titulo, neque non dialecticis argutiis sibi blandiantur: Galli morum civilitatem sibi fumant: Parisienses, theologiae scientiae laudem omnibus prope submotis, sibi peculiariter arrogant: Itali bonas literas & eloquentiam afferant: atque hoc nomine sibi suavissime blandiantur omnes, quod foli mortalium barbari non sint. Quo quidem in genere felicitatis, Romani primas tenent, ac veterem illam Romam adhuc jucundissime somniant: Veneti nobilitatis opinione sunt felices: Graeci tanquam disciplinarum autores, veteribus illis laudatorum heroum titulis sese venditant: Turca totaque illa vere barbarorum colluvies etiam religionis laudem sibi vindicat, Christianos perinde uti superstitiosos irridens. Ac multo etiam suavius Judaei etiamdum Messiam suum confanter expendant, ac Mosen suum, hodieque mordicus tenent: Hispani bellicam gloriam nulli concedunt: Germani corporum proceritate, & magiae cognitione sibi placent.« (Desiderius, *Mōrias enkōmion sive stultitiae laus*, pag. 163–166.)

⁶² Desiderius, *Hvalnica norosti*, str. 169–170. Gre za slovenski prevod Primoža Simoničja po izvirniku: »Anglus hostis est Gallo, nec ob aliud, nisi quod Gallus est. Scoto Britannus infensus est, nec aliam ob rem, nisi quod Scotus est. Germanus cum Franco dissidet, Hispanus cum utroque. [...] ... et nos commune patriae vocabulum gravem causam iudicamus, cur gens in gentis interneccionem tendat?« (The Latin Library. Quarela pacis unique gentium eiectae profligataeque. <http://www.thelatinlibrary.com/erasmus/querela.shtml> (18. 2. 2020))

Reformacija, ki se v številnih predelih stare celine časovno prekrivala s humanizmom, je Evropi prinesla shizmo zahodne Cerkve in posledično primat konfesionalnih vprašanj v splošnem družbeno-političnem diskurzu, ki mu je dodatnega vetra dala iznajdba tiska.⁶³ Posledično je na področju oblikovanja kolektivnih identitet dominirala kategorija vere. Po drugi strani pa je prav reformacija pri številnih evropskih ljudstvih sprožila etnonacionalistična čustva⁶⁴ ali spodbudila procese etnogeneze. To je npr. opazno pri Čehih, kjer lahko govorimo o pojavih protonacionalizma pri Janu Husu in Hieronimu Praškem,⁶⁵ ali pri slovenskih reformatorjih na čelu s Primožem Trubarjem, ki so večkrat poudarjali pripadnost svoji etnični skupnosti in so jo, po ocenah te študije, s svojim knjižnim delom spravili na raven etnične mreže.⁶⁶

Pojav novih konfesij ter reakcija in notranja prenova katoliške Cerkve so povzročili proces, ki ga zgodovinopisje imenuje »konfesionalizacija«, in označuje paralelno izoblikovanje ter institucionalizacijo vseh veroizpovedi od 16. stoletja do konca tridesetletne vojne sredi 17. stoletja.⁶⁷ V t. i. konfesionalnem obdobju je verska kategorija kot glavni steber kolektivnih identitet svoj pomen še okrepila, tudi politika tega obdobja je bila tako tesno povezana z vero, kot je v naših časih z ekonomijo. Konfesionalna pripadnost posameznika je bila veliko pomembnejša od njegove etničnosti. Na številne etnične skupine v Evropi so zato začele delovati sredobežne sile etnične fisije.⁶⁸

Michels je izpostavil nekaj primerov iz tega obdobja, ko so sklepanja zavezništev na konfesionalni osnovi sicer nasprotovala etničnim interesom. Tako se francoski hugenoti niso pomišljali poklicati v deželo na pomoč svojih sovornikov Angležev in Nizozemcev, ki so jim bili etnično sicer tujci. Nemški protestanti so se med tridesetletno vojno obrnili na Dance in Švede, katoličani pa na Špance. Zgovoren primer so tudi katoliški predeli Nizozemske, ti so se od nizozemskega upora odvrnili takoj, ko so sicer tuji, a katoliški oblastniki ponudili sprejemljive pogoje, in so raje ostali pod vladavino katoliških španskih sovornikov v »Španski Nizozemski«, kakor da bi ostali povezani z drugoverskim delom svoje etnične skupnosti, ki je šel po poti samostojne države – Združenih provinc.⁶⁹

Po drugi strani pa etničnost tudi v času konfesionalizacije kot kategorija identitete ni povsem izginila. Na to npr. kaže sklepno dejanje t. i. smodniške za-

⁶³ Burkhardt, *Deutsche Geschichte*, str. 21–23; Haug-Moritz, Luther in nemška nacija, str. 374.

⁶⁴ Npr. pri Nemcih odpor do Rima in Italijanov. O tem gl. Pobežin, Nihil odiosius, str. 109–110.

⁶⁵ Treichler, Das von nationalen Motiven geleitete Handeln, str. 2–21.

⁶⁶ Trubar svoje rojake v predgovoru v svoj prevod Novega testamenta pozdravi z vzklikom: »Mui lubi Slovenci inu bratie.« (Trubar, Tiga Noviga, str. 15). O Trubarjevem rodoljubju glej: Kerševan, Božja beseda, str. 23–24. Gl. Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (2. del), str. 383.

⁶⁷ Gl. Burkhardt, *Deutsche Geschichte*, str. 32–33, 35–43; Kaufmann, Konfessionalisierung, str. 1053–1070.

⁶⁸ Gl. Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del), str. 96–98.

⁶⁹ Michels, Historična analiza, str. 157. O verskih vojnah v Franciji (1562–1598) gl. Erbe, *Die frühe Neuzeit*, str. 92–96; o tridesetletni vojni (1618–1648) gl. Prav tam, str. 106–114; o nizozemski vojni za neodvisnost (1568–1648) gl. Prav tam, str. 81–92.

rote v Angliji, ko je Guy Fawkes po neuspelem poskusu razstrelitve parlamenta v Westminsteru med zaslišanjem 5. novembra 1605 enemu od lordov iz kraljevega sveta na vprašanje, zakaj je hotel razstreliti parlament, zabrusil: »... da bi vas škotske berače odpihnil nazaj v vaše rodne gore ...«⁷⁰ Izjava kaže, da ponosnega angleškega katoličana ni motila le konfesionalna pripadnost kralja Jakoba I. (V.) in njegovih dvorjanov, temveč tudi škotski izvor hiše Stuart, ki je po smrti kraljice Elizabete I. leta 1603 prišla na angleški prestol.⁷¹

Primat konfesionalne pripadnosti na področju oblikovanja zunanje politike je začel plahneti med tridesetletno vojno, zlasti po letu 1635, ko se je na strani pretežno protestantskih sil evropskega spopada aktivno udeležila tudi večinsko katoliška Francija. S tem je francoska zunanja politika pod Richelieujevim vodstvom dala prednost geostrateškemu interesom države, ki je bila že od začetka 16. stoletja obdana z obročem posesti španskih Habsburžanov,⁷² pred zavezništvu na podlagi veroizpovedi. Poleg tega je vestfalski mir, ki ga zgodovinopisje običajno pojmuje kot zgornjo mejo konfesionalnega obdobja, leta 1648 stanovom Svetega rimskega cesarstva priznal *ius territoriale*, s čimer so se ti spremenili v suverene države.⁷³ Teritorialni princip je tudi nadomestil augsburško načelo *cuius regio, eius religio* iz leta 1555,⁷⁴ kar pomeni, da morebitna verska spreobrnitev deželnega kneza ni več obvezovala podložnikov v njegovi deželi.⁷⁵

17. in prvo polovico 18. stoletja sta tako zaznamovala absolutizem v politiki in barok v umetnosti. Slednji je navdih iskal zlasti v antični kulturi in krščanstvu,⁷⁶ čemur intelektualne elite kljub svojemu decidiranemu deželnemu patriotizmu⁷⁷ ljudski kulturi niso posvečale posebne pozornosti. Absolutizem pa je, kot že omenjeno, po Armstrongovih besedah: »... vsaj od elit zahteval izredno močno zavračanje etnične diferenciranosti ...«⁷⁸ Splošne družbenopolitične razmere so botrovale izrazitemu baročnemu multilingvizmu plemstva,⁷⁹ poleg tega je bilo za častniški kader značilno, da si je delo iskal širom Evrope ne glede na svojo konfesionalno ali versko pripadnost.

Michels tozadevno navaja vrsto primerov vojskovodij 17. in 18. stoletja, ki so naredili bleščeče kariere v uniformah tujih armad, nemalokrat celo z angažmajem

⁷⁰ Prosti prevod izvirnika: »... to blow you Scotch beggars back to your native mountains.« (Cobbett, *A History of the Protestant Reformation*, str. 295).

⁷¹ Erbe, *Die frühe Neuzeit*, str. 124–125.

⁷² Pohl, Vögelke, *Habsburžani*, str. 111–116, 126–134, 215, 223–226. Kampmann, *Europa und das Reich*, str. 10–11; Erbe, *Die frühe Neuzeit*, str. 110–114.

⁷³ Erbe, *Die frühe Neuzeit*, str. 114.

⁷⁴ Dolinar, *Die Gegenreformation*, str. 326.

⁷⁵ Erbe, *Die frühe Neuzeit*, str. 114.

⁷⁶ Koruza, Barok. Književnost, str. 198. Prim. Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (2. del), str. 384.

⁷⁷ Gl. Michels, Historična analiza patriotizma, str. 160–162; Hroch, From Ethnic Group, str. 102; Vidmar, *Ljubljana kot novi Rim*.

⁷⁸ Armstrong, Pristop k nastanku narodov, str. 41; Armstrong, *Nations before Nationalism*, str. 4.

⁷⁹ Mat'á, Multilingualism in the Aristocratic Society.

proti vojskam dežel lastnega izvora.⁸⁰ Kot tipičnega predstavnika velikih vojaških igralcev, ki je večkrat »prestopal« med moštvii, navaja francoskega vojskovodjo Ludvika II. princa Condéja (*Le Grand Condé*), ki se je v tridesetletni vojni proslavil z zmagama nad Španci pri Rocroiju (1643) in Lensu (1648), nato leta 1651 stopil v špansko službo in na čelu njihove flandrijske vojske oblegal francoske trdnjave ter od domovine v zameno za mir zahteval, da bi v fevd dobil določene grofije. Tem zahtevam pobeglega vojskovodje, ki je izviral iz stranske veje Bourbonov, se je uprl francoski prvi minister Mazarin, ki je bil sam po rodu sicer Italijan, in zahteval, naj Condé postane povsem Francoz ali povsem Španec. Po pirenejskem miru leta 1659 se je odpadnik vrnil v Francijo, si povrnil kraljevo naklonjenost ter se tri leta pozneje na čelu francoske vojske zopet bojeval proti Špancem.⁸¹

Čeprav je bil pomen etničnosti zlasti med politično elito precej marginaliziran, je ta večji vpliv obdržala med ljudmi nižjih slojev v vsakdanjem življenju. Po drugi strani je vzpon tujcev v številnih deželah netil ksenofobijo. V Franciji se je zaradi italijanskih povzpetnikov, kakršen je bil omenjeni kardinal Mazarin, v določenih krogih pojavila »italofobija«, v Italiji in Španiji so se pojavili »frankofobi«, potem ko so oblast prevzeli Bourboni. V Angliji, Rusiji in na Danskem pa se je iz istih razlogov pojavil odpor do Nemcev.⁸²

Kot je bilo omenjeno v drugem delu te študije, tudi na Slovenskem lahko govorimo o »baročnem zastoju slovenske etnogeneze«. Obdobje je zaznamovala zlasti krepitev deželnih identitet, ki so se s procesom konsolidacije države z ozkega kroga plemstva, ki so ga obsegale v srednjem veku, širile po družbeni lestvici navzdol na vse širše plasti prebivalstva.⁸³ Osrednjima intelektualcema tega obdobja na Slovenskem Schönlebnu in Valvasorju je bila njuna deželna pripadnost vojvodini Kranjski pomembnejša kot etnično poreklo, Schönleben se je celo čudil, da na Ogrskem »narode« štejejo po rodu in ne po pokrajini.⁸⁴ Po drugi strani pa etničnosti tudi nista zanikala, Schönleben je povedal, da nemščina ni njegov »pri-rojeni« jezik,⁸⁵ Valvasor pa je s Kranjci naslavljal tudi Slovence zunaj Kranjske.⁸⁶

⁸⁰ Michels navaja primer bitke pri Rheinfeldnu leta 1634, kjer je cesarskim poveljeval Francoz (Mercy), francoski vojski pa Nemec (vojvoda Weimarski). Podobnih primerov pa je bilo v 17. in 18. stoletju še veliko. Avtor k temu doda svoj komentar: »Ti generali so pač morali imeti čudno narodno zavest, da so reševali tuje države.« (Michels, *Historična analiza patriotizma*, str. 157–160.) Tudi Perry Anderson poudarja, da je bil dinasticizem temeljno načelo zlasti avstrijskega absolutizma, ter izpostavlja dejstvo, da so bili vsi pomembni vojskovodje v službi Habsburžanov do 19. stoletja neodvisni podjetniki ali na tujem rojeni pustolovci: Wallenstein, Piccolomini, Montecuccoli, Savojski in Laudon (Anderson, *Rodovniki absolutistične države*, str. 323, 336).

⁸¹ Michels, *Historična analiza patriotizma*, str. 158. O Ludviku II. princu Condéju gl. Kamen, *Who's Who in Europe*, str. 76–77; o Julesu Mazarinu (*Giulio Mazarini*) gl. prav tam, str. 204.

⁸² Michels, *Historična analiza patriotizma*, str. 159; Kamen, *Who's Who in Europe*, str. 204.

⁸³ Kočevár, *Ali je slovenska etnična identiteta obstajala* (2. del), str. 384–386.

⁸⁴ Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 128. Prim. Kočevár, *Ali je slovenska etnična identiteta obstajala* (2. del), str. 385.

⁸⁵ Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 21–46. Prim. Kočevár, *Ali je slovenska etnična identiteta obstajala* (2. del), str. 385.

⁸⁶ Höfler, *Trubarjevi Lubi Slovenci*, str. 42.

Kot posledica krepitve deželnih identitet je Kranjska kot najbolj slovenska dežela posodila svoje ime tudi Slovincem in slovenskemu jeziku zunaj svojih meja.⁸⁷

Tako kot drugod po Evropi pa je obdobje baroka in absolutizma kljub slabitvi etničnih identitet z nekaj konflikti na etnični podlagi postreglo tudi na Slovenskem. Poleg že omenjenega spora o jeziku pridig v Slovenj Gradcu s konca 17. stoletja je prišlo do »nacionalno« motiviranih sporov že leta 1657 tudi med redovnicami v dominikanskem samostanu Studenice na Spodnjem Štajerskem,⁸⁸ Matija Ogrin pa je odkril še dobro stoletje mlajši primer medetničnih napetosti v redovniških vrstah. In sicer je slovenski avguštinski pridigar v Velikovcu na Koroškem Albert Kavčič (*Kautschiz*), ki je bil po rodu iz Radgone, leta 1773 svoje »germanske sobrate« obtožil, da red favorizira nemške patre ter krivično ravna s tistimi, ki prihajajo iz Štajerske, Kranjske, Koroške in Primorja. Nezadovoljstvo nad propadom moralnega življenja ter nemško kulturno hegemonijo je naposled botrovalo njegovemu izstopu iz reda.⁸⁹

Obdobja, ki so sledila baroku, so kazala več zanimanja za etničnost, evropski racionalistični trendi so tako poleg ukvarjanja z naravoslovjem in zgodovino zlasti v prostoru vzhodno od Rena navdahnili tudi zanimanje za ljudske običaje in jezike.⁹⁰ Poleg tega je na nadaljnji politični razvoj pomembno vplival Rousseaujev koncept suverenosti ljudstva.⁹¹ Še bolj korenite spremembe na področju dojemanja jezikovne in etnične pripadnosti pa je napovedala nemška romantika. Herder in Fichte sta poudarjala pomen jezika kot ključnega narodotvornega elementa.⁹² Nov odnos intelektualnih elit do ljudske kulture je v kombinaciji z zunanjimi pritiski, bodisi na političnem, vojaškem ali jezikovnem področju, že na prelomu iz 18. v 19. stoletje sprožal številčnejša gibanja. To se je npr. pri Madžarih zgodilo zaradi jezikovnih odredb Jožefa II.,⁹³ pri Poljakihi zaradi izgube državnosti,⁹⁴ pri Nemcihi pa v času »osvobodilnih vojn« izpod napoleonske okupacije.⁹⁵

Da je etnična podstat modernih narodov eden od ključnih predpostavk za njihov nastanek, nam kažejo drastične spremembe političnega diskurza v Evropi v 19. stoletju. Medtem ko je Francija oziroma institucionalizirano francosko

⁸⁷ Termin »karniolizacija« za ta pojav je skoval Boris Golec. O tem gl. Štih, *Slovenci*. Ime, str. 165; Höfler, *Trubarjevi Lubi Slovenci*, str. 11, 42, 47; Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 21–27, 98, 100, 232; Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 46–48; Golec, »Lubi Slovenci« [tipkopis]; Golec, *Kroatizacija in karniolizacija* [tipkopis]. Prim. Kočever, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (2. del), str. 384–386, 390–391, 401–411.

⁸⁸ Več o tem v nadaljevanju. Gl. Ogrin, *Slovenska pridiga baročne dobe*, str. 224; Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, str. 92, 94.

⁸⁹ Ogrin, *Slovenska pridiga baročne dobe*, str. 224. O tem tudi: Gavigan, *The Austro-Hungarian province*, Vol. 3, str. 125, 160, 163, 173, 241.

⁹⁰ Peter Vodopivec ugotavlja, da je nacionalna ideja razsvetljenstva prišla do izraza zlasti pri Slovanih in delno pri Nemcihi, ne pa pri izoblikovanih državnih narodih na zahodu Evrope, kot so Francozi ali Angleži (Vodopivec, *Razsvetljenstvo*, str. 114–116).

⁹¹ Vodopivec, *Narodni preporod*, str. 313–314; Kosi, *Kako je nastal*, str. 206–220, 332.

⁹² Bauer, *Die Nationalitätenfrage*, str. 193. Michels, *Historična analiza patriotizma*, str. 168. Smith, *National Identity*, str. 75;

⁹³ Kontler, *Madžarska zgodovina*, str. 171, 173, 182.

⁹⁴ Kohn, *Die Idee des Nationalismus*, str. 502–503.

⁹⁵ Prav tam, str. 392–395.

etnično jedro, oprto na centraliziran uradniški aparat, lahko asimiliralo manjše etnične skupnosti znotraj svojih meja, k čemur je pripomoglo tudi dejstvo, da so z izjemo Alžačanov, Baskov in Bretoncev vsi govorili romanske jezike, je po drugi strani s pojavom nacionalizmov Avstrijsko cesarstvo oziroma Avstro-Ogrsko zajel neustavljivi vrtnec sredobežnih sil, ki je naposled pripeljal do razpada monarhije leta 1918. Etnične skupnosti Habsburške monarhije so si bile v številnih pogledih preveč različne, nemško in madžarsko etnično jedro pa prešibki, da bi jima uspelo inkorporirati preostale etnije v dve državni naciji.⁹⁶ Zahodnoevropski model državne nacije, ki je v najpopolnejši obliki uspel v Franciji, in v nekoliko okrnjeni v Združenem kraljestvu ter Španiji, se vzhodno od Rena iz več razlogov ni mogel uveljaviti. Konflikt je bil tod zaradi zelo heterogene etnične slike tako rekoč programiran vnaprej.

Politizacijo etničnosti opisuje Joseph Rothschild z naslednjimi besedami: »..., ko etničnost enkrat vstopi v politično areno in se torej spremeni v politiko *per se* – bolj določno rečeno, v politično zahtevo po participaciji, avtonomnosti ali neodvisni moči v državi – postane motor etnične privrženosti, etničnega položaja in etnične tekmovalnosti. Politika vpreže v svoj voz kulturne in družbenoekonomske simbole, stereotipe in ideologije, sama pa funkcionira kot gibalna sila etnične solidarnosti in medetničnih konfliktov. Ta politična gibalna sila postane v resnici tako močna, da včasih ogrozi nujno potrebni preostali minimum kulturne zadržanosti in psihološke distance do države in političnega procesa, ki ju je treba ohranjati, da politika do konca ne posrka etničnosti, tako da ostane samo političnost in da se ne izgubijo kvalitativne razlike med etničnimi skupinami in njihovim povsem instrumentalnim interesom.«⁹⁷

Novonastale razmere, potem ko so se bili iz etničnih mrež in skupin od druge polovice 18. do konca 19. stoletja razvili moderni politični narodi, je z anekdoto skupnega življenja v pretesni večdružinski hiši posrečeno orisal pričevalec tega procesa in politični mislec romunskega rodu Aurel Popovici v svojem programu za preureditev Avstro-Ogrske iz leta 1906. V četrtem poglavju svoje knjige *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich* je avtor glede novih nacionalnih političnih razmer v okviru meja iz fevdalne dobe zapisal: »Naša monarhija je kot velika, visoko in masivno zgrajena hiša iz fevdalnega časa. Ampak v tej hiši ni nobenih sodobno ločenih družinskih stanovanj, temveč le več dvoran, mnogo prevelikih za posamezno družino. Naše nacionalne družine so zdaj primorane, da živijo po dve, po tri in več v teh popolnoma nesmotrnih dvoranah. Seveda se vsak dan prepirajo in si skačejo v lase.«⁹⁸

⁹⁶ Gl. Vilfan, *Država in dežela*, str. 47–60. O tem: Kočevar, *Ali je slovenska etnična identiteta obstajala* (1. del), str. 98.

⁹⁷ Rothschild, *Etničnost in država*, str. 186.

⁹⁸ Prosti prevod izvirnika: »Unsere Monarchie ist wie ein großes, hoch und massiv gebautes Haus aus der Feudalzeit. Aber in diesem Hause sind keine modern abgeteilten Familienwohnungen, sondern nur mehrere für je eine Familie viel zu große Säle. In diesen ganz unzumutbaren Sälen nun sind unsere nationalen Familien genötigt, zu zweien, zu dreien und zu mehreren gemeinschaftlich zu leben. Natürlich streiten sie täglich und liegen sie sich täglich in den Haaren.« (Popovici, *Die Vereinigten Staaten*, str. 289.)

Kot rešitev s politizacijo etničnosti nastalih težav je Popovici predlagal razmejitev po etnografskih mejah, rekoč: »V dobi, v kateri princip nacionalnosti dviga toliko prahu in toliko ljudstev terja svojo nacionalno združitev, se absolutno motečih zgodovinskih meja, ki izvirajo iz srednjega veka, ne da več ohranjati. Te meje, ki nacionalnosti v eni in isti državi režejo in razčlenjujejo, je treba brez prizanašanja odpraviti in zadevajoča ljudstva razdeliti na kompaktne nacionalno-politične enote. Združiti je treba, kar se združiti hoče in je lahko združeno. Namesto »zgodovinsko političnih« je potrebno ustvariti »nacionalno-politične« dežele in vsako nacionalnost enkrat za vselej ter res plastično ozavestiti o mejah njene pravne sfere. To je neizpodbitni pogoj rešitve vseh nacionalnih vprašanj v celotni državi.«⁹⁹

Avtor svoje izvajanje nadaljuje z naslavljanjem problema, ki bi mu danes rekli odnos med zgodovinsko dominantnimi in nedominantnimi narodi ali »zgodovinskimi« in »nezgodovinskimi« narodi, kot jih je v svoji le leto dni mlajši knjigi poimenoval Otto Bauer.¹⁰⁰ Popovici ta konflikt ponazori z nadgradnjo svoje prispodobе o večdružinski hiši, v kateri si številne družine delijo skupne prostore, vendar pa ključni le-teh pripadajo zgolj določenim družinam, ki simbolizirajo zgodovinsko dominantne narode Avstro-Ogrske: »Največji bes je seveda usmerjen proti tistim družinam, ki se jim je zaupalo ključne »historičnih« dvoran, in ki imajo s tem sredstvo, da druge lahko kaznujejo. In vendar bi vse [družine] še naprej lahko

⁹⁹ Prosti prevod po: »In einem Zeitalter, in welchem das Nationalitätenprinzip so riesige Wogen schlägt und so viele Völker ihren nationalen Zusammenschluß fordern, kann man die aus dem Mittelalter stammenden, absolut störenden historischen Ländergrenzen unmöglich mehr aufrechterhalten. Man muß diese, die Nationalitäten in einem und demselben Reiche zerschneidenden und zergliedernden Grenzen schonungslos aufheben und die betreffenden Völker zu kompakten national-politischen Einheiten absondern. Man muß vereinigen, was vereinigt werden will und kann. Man muß an Stelle der »historisch-politischen« eben »national-politische« Länder schaffen und jeder Nationalität ein für allemal und recht plastisch die Grenzen ihrer Rechtssphäre zum Bewußtsein bringen. Das ist die unabweisliche Bedingung der Lösung aller Nationalitätenfragen im ganzen Reiche.« (Popovici, *Die Vereinigten Staaten*, str. 289–290.)

¹⁰⁰ Otto Bauer je leta 1907 objavil knjigo *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, v sedemnajstem poglavju katere je predstavil svoj pogled na oblikovanje »zgodovinskih« (*historische Nationen*) in »nezgodovinskih narodov« (*geschichtslose Nationen*). Bauerjeva terminologija ne predvideva, da »nezgodovinski« narodi kot skupnosti pred narodnim gibanjem ne bi obstajali. Za »nezgodovinske« jih je Bauer imel le zato, ker po njegovem mnenju niso imeli meščanstva, plemstva in zgodovinskega prava, ter niso nastopali kot politični subjekti. Poleg tega je »nezgodovinskim« narodom priznaval, da so se v času narodnega preporoda od druge polovice 18. oziroma prve polovice 19. stoletja povzpeli na raven »zgodovinskih« narodov (»Erwachen der geschichtslosen Nation ...« in: »... Weg von einer geschichtslosen zu einer historischen Nation ...«). Po Bauerju so kriteriji razločevanja med zgodovinskimi (*historische Nationen*) in nezgodovinskimi (*geschichtslose Nationen*) narodi naslednji: plemstvo, meščanstvo (oziroma delež v vladajočih razredih) in ustavno zagotovljene pravice. Narode, ki naj bi torej imeli nepopolno socialno piramido, je imel za kulturno nezgodovinske narode (*kulturell geschichtslose Nationen*). Njegova ocena se je nanašala na začetek 19. stoletja, torej na čas pred dvigom nezgodovinskih narodov. V Avstriji so bili po njegovem mnenju »zgodovinski« naslednji narodi: Nemci, Italijani in Poljaki. »Nezgodovinski« pa: Čehi, Ruteni, Slovenci in Srbi. Na Ogrskem je k »zgodovinskim« narodom prišteval: Madžare in Hrvate zaradi plemstva ter Nemce zaradi meščanstva. Za »nezgodovinske« narode Ogrske pa je imel: Slovake, Srbe, Romune in Rutene. (Bauer, *Die Nationalitätenfrage*, str. 188.)

povsem dobro živele v istem poslopju, to bi moralo biti le na novo adaptirano. Iz mnogih velikih, skupnih dvoran in hodnikov bi pač morali s smotno postavljenimi pregradnimi stenami narediti družinam ustrezno število ločenih stanovanj. Ker poslopje zavzema zadosten prostor, bi se ga s takšno prezidavo ali dejansko zgolj z adaptacijami lahko preuredilo v zavetišče za vse od njega odvisne družine.«¹⁰¹

Temu doda še svarilo pred grozečimi posledicami: »Ker pa se izvedbo takšne ločitve zavrača, je tako bil in je neizogiben medsebojen trk, deluje namreč po osnovnem naravnem zakonu, ki velja povsod, kjer morata dve ali več ljudstev brez vsakršne teritorialne razmejitve lastnega prostora bivanja in veljave živeti pomešano drugo z drugim. Prvi in bistven pogoj za razrešitev nacionalnih sporov je torej razmejitev nacionalnosti po njihovih velikih etnografskih mejah.«¹⁰² »Naravni zakon« (*elementares Naturgesetz*), o katerem govori Popovici, nato ni zaznamoval le razpada Avstro-Ogrske, ampak lahko opazujemo njegovo delovanje skozi celotno zgodovino, znanstvene razloge zanj pa je v začetku osemdesetih let 20. stoletja predstavil Pierre L. van den Berghe.¹⁰³

V 19. in 20. stoletju sta torej (ljudski) jezik in etnična pripadnost zlasti vzhodno od Rena postala ključna aksioma politike. Najprej sta botrovala združitvi Italije in Nemčije, po prvi svetovni vojni pa sta na pogorišču treh imperijev nemškega, avstro-ogrskega in ruskega spodbudila še nastanek novih nacionalnih držav. Načelo etnične nacije je tako v primeru Italije in Nemčije z združitvama zaključilo *Kleinstaaterei*,¹⁰⁴ medtem pa je isti princip vzhodnje od omenjenih dveh držav sprožil »balkanizacijo« dotedanjih državnih celot in povzročil nastanek vrste novih držav, ki jih je medvojna nemška geopolitika prezirljivo poimenovala kar *Kleinstaatengerümpel*.¹⁰⁵

¹⁰¹ Prosti prevod izvirnika: »Die größte Wut richtet sich natürlich gegen diejenigen Familien, denen man die Schlüssel der »historischen« Säle anvertraut hat und die somit ein Mittel haben, die anderen zu maßregeln. Und doch könnten sie alle ganz gut in demselben Gebäude weiterleben, nur müßte es neu adaptiert werden. Man müßte eben aus den vielen riesigen, gemeinschaftlichen Sälen und Gängen, durch zweckmäßig aufzuführende Scheidewände eine den Familien entsprechende Anzahl abgeteilter Wohnungen machen. Da das Gebäude einen hinlänglichen Flächenraum einnimmt, könnte man es durch einen solchen Umbau oder eigentlich bloß durch Adaptierungen zu einem Hort für alle darauf angewiesenen Familien machen.« (Popovici, *Die Vereinigten Staaten*, str. 290.)

¹⁰² Prosti prevod izvirnika: »Da man sich aber weigerte, eine solche Absonderung durchzuführen, so war und ist der gegenseitige Anprall unvermeidlich, er wirkt kraft eines elementaren Naturgesetzes, welches sich überall geltend macht, wo zwei oder mehrere Völker ohne jedwede territoriale Abgrenzung ihres Lebens- und Wirksamkeitsgebietes ineinander und durcheinander leben müssen. Die erste und wesentlichste Bedingung zur Beilegung des Nationalhaders ist somit die Abgrenzung der Nationalitäten nach ihren großen ethnographischen Grenzen.« (Popovici, *Die Vereinigten Staaten*, str. 290.)

¹⁰³ Pierre L. van den Berghe je svoja spoznanja s tega področja strnil z besedami: »problemi ohranjanja meja so načelno enaki tako za ljudi kakor za druge živali in to kljub neprimerljivo večji kompleksnosti ureditve človeških družb.« (Berghe, *Biologija nepotizma*, str. 107.)

¹⁰⁴ Hroch, *Nationale Identität*, str. 41.

¹⁰⁵ Parker, *Zahodna geopolitična misel*, str. 115–149, 251.

Proto (etno)nacionalizmi ali narodi pred nacionalizmi – nekaj paberkov k zgodovini amplitud pomena etničnost v evropskem kontekstu od visokega srednjega do konca zgodnjega novega veka

V tem poglavju bo naštetih nekaj paberkov iz zgodovine Ogrske oziroma Madžarov, Italijanov, Nemcev in Čehov, ki na posamičnih primerih odražajo v prejšnjem poglavju opisane obče »etnonacionalistične« trende ali amplitude pomena etničnosti. Kot omenjeno, so na tovrstne pojave vplivali zlasti štirje dejavniki, in sicer: 1) spremembe družbenega reda, 2) ogroženost od zunaj, 3) ozemeljski spori in 4) splošne kulturne težnje. S terminoma (etno)nacionalizem in protonacionalizem so označeni občutki pripadnosti določenemu ljudstvu (etnični skupnosti) in ravnanje v skladu s njegovimi interesi. Poleg tega je upoštevana razlika med političnim in kulturnim nacionalizmom. Medtem ko politični označuje zlasti izgradnjo nacionalne države, se kulturni nacionalizem nanaša na narodno ali etnično samointerpretacijo, ki se odraža skozi mite, simbole, kolektivni zgodovinski spomin in vrednote.¹⁰⁶ Poglavje obravnava »prototipe« obeh vrst nacionalizmov oziroma govori o pred-modernih nacionalizmih.

V zgodnjem srednjem veku so politični zemljevid Evrope z izjemo Bizanca in južne Italije pokrivalo plemenske kneževine, torej državne tvorbe, osnovane na etnični pripadnosti.¹⁰⁷ Kot smo videli že zgoraj pri Robertu Michelsu in Sergiju Vilfanu, je nato z vzpostavljanjem fevdalnega družbenega reda med 9. in 12. stoletjem načelo »skupne osebne podrejenosti« (vazalstvo) v pretežnem delu Evrope nadomestilo kategorijo etničnosti kot ključni državotvorni element.¹⁰⁸ Sprememba družbenopolitične paradigme je povzročila, da so nekateri vzhodnosrednjeevropski vladarji, katerih dinastije so sicer izhajale iz vrst nekdanjega slovanskega gentilnega plemstva, v visokem srednjem veku v svoje dežele vabili koloniste, ki so bili sicer druge etnične pripadnosti kot oni sami.¹⁰⁹

Fevdalni družbeni red je nato v Evropi, z izjemo Rusije, vztrajal vse do konca 18. oziroma do sredine 19. stoletja.¹¹⁰ Evropsko politično karto pa so obvladovale predvsem državne tvorbe, osnovane na fevdalnem principu vazalstva, čeprav so številne od teh koreninile še v času plemenskih kneževin, vendar so se v fevdalni dobi temeljito spremenile. Na prelomu iz srednjega v zgodnji novi vek pa so se iz

¹⁰⁶ Haug-Moritz, Luther in nemška nacija, str. 374.

¹⁰⁷ Te plemenske tvorbe so bile po svojem ustroju lahko: 1) vertikalne in demotske (*vertical or demotic ethnies*) ali 2) lateralne in aristokratske (*lateral or aristocratic ethnies*). Gl. Smith, *The Ethnic Origins*, str. 76–89. O tem: Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del), str. 95. Prim. *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 43–47, 51.

¹⁰⁸ Vilfan, Država in dežela, str. 49. Roberto Michels pa je o državotvornosti v času fevdalizma zapisal: »Intenziteta in solidnost vazalske zvestobe pa je bila praviloma v nasprotnem razmerju z močjo fevdalca napram svojemu gospodarju. Ta zvestoba je bila čisto juridično, državnopravno razmerje in ni imela nobene zveze s solidarnostnimi čustvi narodnosti.« (Michels, *Historična analiza patriotizma*, str. 153).

¹⁰⁹ Takšen je primer vladarjev češke dinastije Přemysl, ki so v dežele Češke krone naseljevali nemške koloniste (*Ostsiedlung*): Petrin, *Die Epoche Přemysl Otakars II.*, str. 434–452; Sayer, *The Coasts of Bohemia*, str. 32.

¹¹⁰ Gl. Grafenauer in Vilfan, Fevdalizem, str. 100–103.

nekdaj zgolj na ozek krog plemstva in deželnega prava vezane entitete s procesom konsolidacije države začele spreminjati v segmentirane ali predmoderne teritorialne države. Z uveljavitvijo primogeniture in dednosti vladarskega naslova je na politiko teh državnih entitet vse bolj vplivala dinastična politika.¹¹¹

Evropske dinastije se na etnično sestavo dežel, ki so jih združevale pod svojimi žezli, niso ozirale, kakor so tudi dinastično poročno politiko narekovali zlasti strateški interesi posamezne »hiše« in stan, ne pa etnocentrizem.¹¹² Kot je bilo omenjeno že zgoraj, je Armstrong ugotavljal, da je slednje načelo do izraza prišlo zlasti v času absolutizma, ki je, tako Armstrong, vsaj od elit zahteval izrazito zavračanje etnične diferenciranosti.¹¹³ Nemara je najboljši primer tovrstne dinastične multietničnosti kar Avstrijska hiša, katere člani so bili kot posledica pregovorno spretne poročne politike od poznega srednjega veka dalje sorodstveno povezani z raznimi rodbinami od Portugalske do Poljske in od kraljestva obeh Sicilij do Švedske.¹¹⁴

Kljub dejstvu, da etničnost ni predstavljala ključne identitetne kategorije in da je bil njen pomen zlasti pri oblikovanju dinastične politike skromen, pa je pomembnejšo vlogo igrala med ljudmi nižjih slojev. Poleg zgoraj omenjenih momentov, ko so se v času humanizma in reformacije pri številnih ljudstvih Evrope pojavila protonacionalistična nagnjenja,¹¹⁵ etničnost tudi iz političnega življenja ni bila povsem izključena. Za evropsko plemstvo je bilo namreč značilno, da se je v roku treh generacij običajno asimiliralo v prostor, v katerem je živelo. Vzorčen primer tovrstne »dinastične asimilacije« predstavlja Filip II. – tretji habsburški kralj *Katoliške monarhije*, v katerega času so *los Austrias* tako doma kot v tujini že veljali za podedovano špansko dinastijo.¹¹⁶

Kljub svoji etnični neopredeljenosti je dinastična politika lahko sprožala tudi konflikte, ki so imeli tovrsten predznak. Ob komentiranju celjske dinastične politike je na tovrstne momente v poznosrednjeveški Evropi opozoril Janko Orožen, ki leta 1927 zapisal: »Sicer pa, kdor trdi, da tedaj v svetu, kamor so prihajali Celjani, ni bilo nacionalizma, se močno moti, bil je, imel je samo posebno barvo. Iz nacionalizma so Madžari po smrti Sigmundovi v Budimu udarili po Nemcih, husitske vojne niso bile samo verske, ampak tudi nacionalne. Poljaki so odbijali Nemški viteški red ne samo kot branitelji svoje samostojnosti, ampak tudi kot Poljaki in Slovani. Slovansko čustvo je nje in Čehe zbliževalo.«¹¹⁷

¹¹¹ Tilly, *Evropske revolucije*, str. 42–50. Prim. Simoniti, *Teritorialna država*, str. 13–47.

¹¹² Tilly, *Evropske revolucije*, str. 34.

¹¹³ Armstrong, *Pristop k nastanku narodov*, str. 41. Izvirnik: »An extended temporal perspective is especially important as a means of perceiving modern nationalism as part of a cycle of ethnic consciousness. Because the epoch of Absolutism that immediately preceded European nationalism involved, at least for elites, an exceptionally strong rejection of ethnic differentiation, nationalism is often seen as utterly unprecedented. A longer look suggests that widespread intense ethnic identification, although expressed in other forms, is recurrent.« (Armstrong, *Nations before Nationalism*, str. 4).

¹¹⁴ Gl. Heimann, *Die Habsburger*; Pohl in Vöclka, *Habsburžani*.

¹¹⁵ Gl. Michels, *Historična analiza patriotizma*, str. 145–156; Kontler, *Madžarska zgodovina*, str. 124; Alter, *Kaj je nacionalizem*, str. 235.

¹¹⁶ Žvanut, *Od viteza*, str. 30; Kohler, *Die europäische Bedeutung*, str. 145.

¹¹⁷ Orožen, *Zgodovina Celja*, I. del, str. 260.

Niso bili redki primeri, ko so dedni sporazumi med dinastijami sprožali odpor med politično elito dežel pod njihovo oblastjo. Takšen primer je protest ogrskega palatina Imreja Perényija (*Emericus Pereni*) proti dvojni habsburško-jagelonski poroki in dednemu sporazumu, ki sta bila sklenjena na »dunajskem vladarskem zborovanju« leta 1515.¹¹⁸ Erazem Francisci je v *Slavi*¹¹⁹ zapisal, da se ogrski palatin srečanja v (spodnje)avstrijski prestolnici sicer ni mogel udeležiti, ker je bil zaradi bolezni primoran ostati v Bratislavi, vendar naj bi Perényi, ko je izvedel, da je bil kralj s cesarjem sklenil svaštvo in cesarjevima vnukoma priznal dedno pravico do ogrske krone, proti takemu dogovoru ostro protestiral. Z voza, s katerim so ga večkrat vozili po mestnih ulicah, je naznanjal, da kot palatin v imenu ogrskih stanov nasprotuje dogovoru, po katerem bo kraljevina Ogrska »padla v roke tujcem« (»... wodurch das Königreich Ungarn den Ausländern in die Hände gespielt würde ...«).¹²⁰

Dogodek naj bi prizadel tako cesarja Maksimilijana I. kot kralja Vladislava II., ki je nato po cesarjevem nasvetu palatina prosil za preklic njegovih izjav, vendar slednji ne le, da ni bil pripravljen popustiti, temveč se je, prav nasprotno, na naslednjem državnem zboru nameraval z javnim ugovarjanjem zavzeti za svoboščine svoje »plemenite nacije«¹²¹ (*feiner edelften Nation*). Perényi naj bi, kot dodaja Francisci, poudarjal, da dolžnosti do svoje domovine (*Schuldigkeit gegen*

¹¹⁸ Heimann, *Die Habsburger*, str. 52.

¹¹⁹ Po vsej verjetnosti je avtor odlomka o ogrskem palatinu v XV. knjigi *Slave* Valvasorjev soavtor, nemški polihistor Erazem Francisci, ki je omenjeno zgodbo po lastnih besedah povzel po ogrskem zgodovinarju Miklósu Istvánffyju (navedek: »Isthuanfius lib. 6. Hist. fol. m. 53.«).

¹²⁰ V prvem delu pripovedi o protestu ogrskega palatina Imreja Perényija se avtor *Slavinega* opisa sprašuje tudi, ali so njegova dejanja sprožile sugestije sedmograških vojvod ali pa jim je botrovala njegova lastna »domišljavost«. Izvemo pa tudi, da se je palatin po svojem bratislavskem protestu po Donavi odpravil v Budo: »... der Ungarische Palatinus, Emericus Pereni, fey / durch feine schmerzlich=wütende Glieder=kranckheit / der hohen Verflammlung mit beyzuwohnen / verhindert / und / zu Preßburg zu bleiben / bemüßigt: Als er aber hernach erfahren / daß der König / mit dem Keyser / Schwägerfchafft getiffet / und / deß Keyfers Enckeln das Recht der Erbfolge in der Kron verwilligt worde[n] / habe er sich / entweder auf heimliches Eingeben deß Siebenbürgischen Weywodens / oder aus eigener Einbildung daß sichs fo gebührte / über den Marckt / und durch die Stadt=Gassen / auf einem Wagen / weil er weder zu Pferde sitzen / noch gehen können / allenthalben herum führen lassen / und überlaut geruffen / Er / dem Solches / als einem Palatino, Amts wegen gebühre / widerspreche / im Namen der Stände deß Königreichs / dem Vergleich / fo der Keyser mit den Königen gemacht / wodurch das Königreich Ungarn den Ausländern in die Hände gespielt würde: welches er auch / bey häufigem Zulauff mancherley Leute / zum öfftern gewiederholt / und hernach die Donau hinunter / nach Ofen / gefahren.« (Valvasor, *Die Ehre*, XV, str. 414).

¹²¹ Besedo *Nation* tu prevajam kot »nacija« in ne kot »narod«, saj se v danem primeru verjetno nanaša na pojem »politične nacije« (*natio Hungarica*), ki je obsegal ogrsko plemstvo, katoliško duhovščino in meščane svobodnih kraljevih mest. Temu je vendarle treba dodati, da je populacija, ki je na Ogrskem predstavljala »politično nacijo«, obsegala veliko širši krog celotnega prebivalstva kot v sosednjih deželah. Leta 1820 je ogrsko plemstvo namreč štel pol milijona oseb ali skoraj pet odstotkov celotnega prebivalstva kraljestva, izvzemši Sedmograško (Deák, *The Lawful Revolution*, str. 3–4). Besedi nemška *Nation* in latinska *natio* sta v zgodnjenovovoeških besedilih sicer lahko označevali tudi »narod« v etničnem smislu. Npr. Valvasor govori o »najrazličnejših narodih«, ki prebivajo v Ljubljani (Valvasorju: »... unter dem gemeinen Volck / allerley Leute / aus allerley Nationen.« (Valvasor, *Die Ehre*, V, str. 228).

dem Vaterlande) ne namerava opustiti, četudi bi zaradi tega umrl.¹²² Kronani glavi sta nato sklenili, da svojeglavega palatina omehčata z darovi in naslovi, nakar pa je Perényjevo popuščanje prehitela njegova smrt.¹²³

Ko je nato Vladislavov naslednik na ogrskem prestolu Ludvik II., poročen s Habsburžanko Marijo, tragično preminil po izgubljeni bitki pri Mohaču (Mohács), 29. avgusta 1526, je vnuk cesarja Maksimilijana I., nadvojvoda Ferdinand I. lahko uveljavljal svoje dedne pravice do krone sv. Štefana. Habsburžani so se po kratki vladavi Ivana Zapolje sicer lahko uveljavili le v zahodnem in severnem delu tripartitne Ogrske, na ozemlju katere so se nato do konca 17. stoletja prerivali z Osmani in sedmograškimi knezi.¹²⁴ Avstrijska hiša in Ogrska sta po krajši poznosrednjeveški epizodi z dunajsko dvojno poroko tako začeli svoje skoraj štiristoletno *Liebe-Hass-Beziehung*, v katerem je dinastija pogosto pozabila svojo kronanjsko prisego o spoštovanju svoboščin kraljestva, *natio Hungarica* pa se je po svoji strani pogosto poslužila pasivnega odpora ali odprtih uporov.¹²⁵

Skrbi palatina Perényija iz leta 1515, da je bilo kraljestvo »den Ausländern in die Hände gespielt«,¹²⁶ so se do neke mere uresničile, saj se Avstrijska hiša na Ogrskem ni nikoli povsem udomačila, kot se je to zgodilo v Španiji. Habsburžani v deželah krone sv. Štefana namreč nikoli niso stalno rezidirali, četudi se je nekdanj elektivna monarhija po zmagah nad Osmani leta 1687 spremenila v njihovo dedno posest.¹²⁷ Izmed številnih konfliktov z dinastijo pa je Ogrski najtrajnejše posledice pustila reakcija na razglasitev nemščine za uradni in poučevalni jezik v kraljestvu pod Jožefom II. leta 1784. Prizadevanja neologistov za uveljavljanje madžarščine so namreč zdrobila ogrski patriotizem, ki so ga do tedaj delile vse etnije kraljestva, na več nasprotujočih si etnonacionalizmov. Ti so v letih 1848 in 1849 botrovali prvim odprtim spopadom, naposled pa privedli do delitve Ogrske s trianonsko mirovno pogodbo leta 1920.¹²⁸

Poleg napetih odnosov s »tujimi« dinastijami, kakršen je ogrski primer, se je v zgodnjem noveški Evropi večkrat primerilo, da tudi je »mednarodna« poročna

¹²² Povzeto po izvorniku: »... auf künftigem Landtage / die Freyheiten seiner edelsten Nation / durch eine öffentliche Widersprechung / zu handhaben; wolle sich auch nicht weigern / wanns ihn gleich das leben darüber kosten sollte / seiner Schuldigkeit gegen dem Vaterlande / durch einen ehrlichen Tod / ganz zu thun ...« (Valvasor, *Die Ehre*, XV., str. 414.)

¹²³ Ogrski kralj naj bi na cesarjev predlog Perényija skušal omehčati s ponudbo gradu »Saros / oder Scharofch«, ki je ležal med gradom (?) Spiš (*Szepesi vár, Zipfenhaus*) in mestom Prešov (*Eperjes, Eperies*) na današnjem Slovaškem, cesar pa naj bi ga nato povzdignil v državnega kneza in vojvodo »zu Saros«. Palatin naj bi bil nato pripravljen v svojem imenu pristati na habsburško-jagelonski sporazum, ne pa kot nosilec svoje funkcije. Vendar je Perényi nato preminil, še preden mu je bila vročena diploma s knežjim nazivom. *Slava*, sklicujoč se na Istvánffyja, palatina prikazuje kot nečimrnega in »trdoglavega« človeka (Valvasor, *Die Ehre*, XV, str. 414–415).

¹²⁴ Kontler, *Madžarska zgodovina*, str. 109–121; Heimann, *Die Habsburger*, str. 52.

¹²⁵ Deák, *The Lawful Revolution*, str. 3.

¹²⁶ Valvasor, *Die Ehre*, XV., str. 414.

¹²⁷ Deák, *The Lawful Revolution*, str. 3; Heimann, *Die Habsburger*, str. 71.

¹²⁸ O uvajanju nemščine na Ogrskem v času Jožefa II. in madžarski reakciji gl: Kontler, *Madžarska zgodovina*, str. 171, 173, 182. O tem tudi: Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del), str. 98 (opomba 53). O revoluciji v letih 1848–1849 na Ogrskem in Trianonski mirovni pogodbi gl. Deák, *The Lawful Revolution*; Kontler, *Madžarska zgodovina*, str. 198–208, 263–277.

politika dinastije, ki je v določeni deželi sicer veljala za domačo, naletela na neodobravanje. Ljudstvo pogosto ni bilo naklonjeno »tujcem«, s katerimi so se poročali prestolonasledniki ali prestolonaslednice. Hladen sprejem v adoptivnih domovinah so večkrat doživele tudi habsburške neveste na tujih dvorih. Konstanca »Avstrijska« (1588–1631) iz štajerske veje Habsburžanov, druga soproga poljskega kralja Sigismunda III. Vase, je bila v moževi domovini deležna napadov zaradi svojega »nemškega« izvora.¹²⁹ Mariji Antoaneti se v svoji novi domovini nikoli ni uspelo otresti stigme, da je predstavljala v Franciji osovraženo Avstrijo.¹³⁰

Proto nacionalizmi tako na teritorialni kot na etnični osnovi so se pojavljali tudi drugod v predmoderni Evropi. Več takšnih primerov opazimo v italijanski zgodovini. V nadaljevanju naštevam le nekaj primerov, ko je pomen pripadnosti Italiji in njenemu ljudstvu dosegal nekaj svojih najvišjih leg kot steber kolektivne identitete na Apeninskem polotoku. Nemara bi o prvih protonacionalističnih pojavih lahko govorili na območju severne Italije v 12. stoletju, ki so nastali kot posledica politike cesarja Friderika I. *Barbarosse*. Nasilje cesarske vojske nad tistimi, ki so nudili odpor, in pokroviteljstvo »nemških podestatov« nad mesti, ki so se zahtevam cesarja uklonila, sta namreč med prebivalstvom sprožila »antitevtonski resentment«.¹³¹

Proti Barbarossovemu »centralizmu« je ob koncu 12. stoletja med italijanskimi mestnimi elitami zavel duh neodvisnosti in mesta so se povezala v vojaško zvezo – Lombardsko ligo. Do ključnega spopada med obema taboroma je naposled prišlo 29. maja 1176 pri Legnanu, kjer so cesarski potegnili krajšo.¹³² Vojaško zavezništvo italijanskih mest proti cesarju, sicer ni predstavljalo vseitalijanskega gibanja, vendar kljub temu nazorno odraža, kako pritisk od zunaj krepí notranjo koherentnost določene skupnosti. Poleg tega je cesarjevo postopanje v Italiji obudilo antični topos, znan kot *furor Teutonicus*.¹³³

S cesarjevim priznanjem papeža Aleksandra III. naslednjega leta in Beneškim mirom leta 1177 je obrambna vez med Svetim sedežem in severnoitalijanskimi mesti izgubila svoj pomen, vendar so se tudi po Lombardski ligi¹³⁴ politične entitete Italije še večkrat povezale med seboj v bran pred pritiski od zunaj, kot npr. leta 1454, ko so Milano, Firence in Benetke sklenili »Italsko zvezo« (*Lega italica*). Obrambno zavezništvo, ki ga je spodbudil osmanski prodor v vzhodno Sredozemlje in na Balkan, je po pristopu kralja obeh Sicilij in rimskega papeža stabiliziralo politične razmere na celotnem polotoku od Alp do Sicilije, četudi nadaljnje politične drobitve Italije ni preprečilo in tod še ni prišlo do vzpostavitve trdne centralne monarhije kot v Franciji, Španiji ali v Angliji.¹³⁵

¹²⁹ Leitsch, Konstanze, str. 238.

¹³⁰ *Encyclopaedia Britannica*. Marie-Antoinette. <https://www.britannica.com/biography/Marie-Antoinette-queen-of-France> (10. 2. 2020)

¹³¹ Milza, *Zgodovina Italije*, str. 212–213.

¹³² Prav tam, str. 214–215.

¹³³ Ehlers, *Die Entstehung des Deutschen Reiches*, str. 123.

¹³⁴ Milza, *Zgodovina Italije*, str. 212–217.

¹³⁵ Milza, *Zgodovina Italije*, str. 287, 294–297; Erbe, *Die frühe Neuzeit*, str. 52; Škamperle, *Tehnologija oblasti*, str. 135.

Tako kot za druge moderne narode, ki se niso razvili zgolj s procesom birokratske inkorporacije po zahodnoevropskem modelu državnih narodov,¹³⁶ je bila tudi pri Italijanih kot osnova etnične in pozneje nacionalne identitete pomembna zlasti jezikovna knjižna norma. Na tem področju je temelj postavil Dante Alighieri, ki je občevalno govorico svojih rojakov v prvih dvajsetih letih 14. stoletja povzdignil na raven knjižnega jezika ter končal jezikovno dihotomijo latinščine višjih slojev in narečnih govorov nižjih slojev. Zgodovinopisje tozadevno običajno izpostavlja zlasti deli: *De vulgari eloquentia* in *La Divina comedia* (Božanska komedija),¹³⁷ s katerima je Dante, kot se je izrazil Giuliano Procacci, v sicer raznovrstni in policentrični civilizaciji ustvaril občutek skupne pripadnosti.¹³⁸

Kljub svoji nagnjenosti k univerzalizmu je humanizem hkrati pomenil utrditev skupne italijanske identitete in ponosa, ki je temeljil na prestižu glavnega središča omike v Evropi.¹³⁹ Po drugi strani pri prvih humanističnih mislecih, kot sta bila Dante in Petrarka, po ugotovitvah Michelsa, niso opazni do tujih sil odklonilni protonacionalistični sentiment, značilni zlasti za Niccola Machiavellija ali Francesca Guicciardinija. Za razliko od renesančnih avtorjev sta začetnika humanizma sama vabila rimsko-nemške cesarje, naj »pomorijo Italijo«. ¹⁴⁰ Poleg tega je bil Dante v skladu s svojo florentinsko družinsko tradicijo pristaš gvelfov, zaradi česar je kljub zmagi nad gibelini zaradi notranjih frakcijskih bojov leta 1301 naposled izgubil ožjo domovino.¹⁴¹

Kljub politični razdrobljenosti in veliki notranji heterogenosti sta tako Italija kot italijansko ljudstvo v očeh tujcev in domačinov do 16. stoletja že predstavljala zaokroženo entiteto. Kot omenjeno, je Erazem Rotterdamski v *Hvalnici norosti* (1511) Italijanom očital domišljavost na področju književnosti in govornišva ter od njih kot najbolj samovšečne izpostavil Rimljane in Benečane.¹⁴² Zgodovinar Francesco Guicciardini, ki je bil po rodu sicer iz Firenc, pa je v svojem postumno objavljenem delu *Storia d'Italia* (1560) glede celotne Italije med drugim zapisal: »To [je] dežela, ki s svojo ugodno lego, milim podnebjem, množičnostjo domiselnih ljudi, tako pripravnih za vsakršno častno delo, s svojim obiljem vsega, kar koristi človeškemu rodu, kraljuje nad vsemi drugimi deželami.«¹⁴³

Morda še bolj kot Guicciardinija pa je italijanski protonacionalizem zaznamoval njegovega generacijo starejšega florentinskega rojaka in prijatelja Niccola Machiavellija, ki je v svojem najznamenitejšem delu *Il Principe* (*Vladar*) obelodanil več pogledov na Italijo in Italijane, ki bi jih sicer bolj kot od renesančnega pričakovali

¹³⁶ Smith, *National Identity*, str. 99–101, 123; Južnič, *Identiteta*, str. 278, 324. O tem gl. Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del), str. 106 (opomba 104). Prim. Hroch, *Nationale Identität*, str. 33–48 (zlasti str. 41).

¹³⁷ Milza, *Zgodovina Italije*, str. 320–322.

¹³⁸ Povzeto po: Milza, *Zgodovina Italije*, str. 322.

¹³⁹ Burdach, *Reformation, Renaissance, Humanismus*, str. 145–146.

¹⁴⁰ Michels, *Historična analiza patriotizma*, str. 153.

¹⁴¹ Milza, *Zgodovina Italije*, str. 209–213, 319.

¹⁴² Desiderius, *Mōrias enkōmion*, pag. 164; Desiderius, *Hvalnica norosti*, (43), str. 81; Desiderius, *The Praise of Folly*, str. 20–21.

¹⁴³ Prevod navedka iz Guicciardinijevega dela je povzet po: Milza, *Zgodovina Italije*, str. 297. O avtorju gl. Milza, *Zgodovina Italije*, str. 429–430.

od mislecev iz obdobja *risorgimenta*.¹⁴⁴ Tako kot Guicciardini je tudi Machiavelli prizadeto opazoval tegobe, ki so jih Apeninskemu polotoku med »italijanskimi vojnami« povzročile tuje sile.¹⁴⁵

Podobno kot pri Erazmu Rotterdamskem se tudi v Machiavellijevem *Vladarju* pokaže obstoj določenih stereotipov o različnih evropskih ljudstvih. Avtor se tako v III. poglavju spominja nekega pogovora iz časov, ko je kot florentinski diplomat zastopal interese svoje republike na francoskem dvoru,¹⁴⁶ rekoč: »Ko mi je namreč rouenski kardinal rekel, da se Italijani ne razumemo na vojskovanje, sem mu odvrnil, da se Francozi ne spoznajo na državništvo; ko bi se namreč spoznali, ne bi dopustili, da se je Cerkev tako razkošatila.«¹⁴⁷ Čeprav je bil Machiavelli *de iure* Florentinec, »kraljestvo Italija« (*regnum Italicum*, *Reichsitalien*) pa le še nominalno del Svetega rimskega cesarstva,¹⁴⁸ ga je francoski kardinal vendar obravnaval kot pripadnika njegove širše, italijanske domovine.

Podobno kot rouenski kardinal je o Italiji razmišljal tudi sam Machiavelli, ko npr. govori o Ferdinandu II. Aragonskem: »Z istim izgovorom je napadel Afriko, se lotil Italije in nedavno z vojsko šel v Francijo ...«, ¹⁴⁹ o italijanskih vladarjih svojega časa je zapisal: »Če pogledamo gospode, ki so v Italiji za naših dni zgubili državo, kakor neapeljski kralj, milanski vojvoda in drugi, ...«¹⁵⁰ in Italijo primerjal z deželami, ki so na prelomu iz 15. v 16. stoletje že predstavljale sorazmerno izoblikovane politične entitete: »In če pogledate Italijo, sedež teh sprememb in deželo, ki jih je prva sprožila, vidite, da je poljana brez nasipov in brez vseh braní. Ko bi bila namreč s primerno prizadevnostjo zavarovana, kakor so Nemčija, Španija in Francija, potem ta povodenj ne bi povzročila velikanskih sprememb, kot jih je, ali do nje vobče ne bi prišlo.«¹⁵¹

Najizraziteje pa se Machiavellijev italijanski (proto)nacionalizem izrazi v zadnjem, XXVI. poglavju *Vladarja*, v katerem spodbuja Lorenca Medičejskega, novega vladarja Firenc, naj »poprime za vajeti Italije in jo reši iz rok barbarov.«¹⁵² Avtor poleg tega govori o »vrlinah italijanskega duha« in o trpljenju Italije.¹⁵³

¹⁴⁴ Gl. Milza, *Zgodovina Italije*, str. 426–429.

¹⁴⁵ Erbe, *Die frühe Neuzeit*, str. 52–56; Škamperle, *Tehnologija oblasti*, str. 128–140.

¹⁴⁶ Gl. Milza, *Zgodovina Italije*, str. 426.

¹⁴⁷ Machiavelli, *Vladar*, str. 20.

¹⁴⁸ Stollberg-Rilinger, *Das Heilige Römische Reich*, str. 12, 19, 49; Ehlers, *Die Entstehung*, str. 118.

¹⁴⁹ Machiavelli, *Vladar*, str. 107.

¹⁵⁰ Prav tam, str. 107.

¹⁵¹ Celoten odstavek o italijanskem duhu: »In če je bilo, kot rečeno, za to, da se je pokazala Mojzesova kremenitost, potrebno, da so bili Izraelci sužnji v Egiptu, in za to, da smo spoznali veličino Kirovega duha, da so Medicejci [verjetno Medijci] zatirali Perzijce, in za Tezejevo odličnost, da so bili Atenci raztepeni, prav tako je bilo zdajšnje čase, če smo hoteli spoznati vrlino kakega italijanskega duha, potrebno, da je Italija zdrknila tako nizko, kakor je, in da je bila v mračnejšem suženjstvu kot Hebrejci, večji hlapec kot Peržani, bolj raztepena kot Atenci; brez poglavarja, brez reda, tepena, izropana, zmrcvarjena, poteptana in prehajkana je prenašala sleherno razdejanje.« (Machiavelli, *Vladar*, str. 109–110.)

¹⁵² Machiavelli, *Vladar*, str. 112–116; gl. tudi: Michels, *Historična analiza patriotizma*, str. 153, 155; Alter, *Kaj je nacionalizem*, str. 235.

¹⁵³ Machiavelli, *Vladar*, str. 112–113.

Politične entitete Apeninskega polotoka je Machiavelli obravnaval kvečjemu kot administrativne enote širše domovine, ko je zapisal: »Tako Italija še vedno kakor mrtva čaka, kdo bi utegnil biti tisti, ki bo zacelil njene rane, naredil konec plenitvam v Lombardiji, vojnim dajatvam v Neapeljskem kraljestvu in v Toskani ter ozdravil njene že dolgo prisajene tvore. Videti je, kako prosi Boga, naj ji pošlje človeka, ki jo bo rešil barbarskih grozot in objestnosti; videti je, kako je vsa pripravljena in naréd hoditi za praporom, samo če se bo našel kdo, ki ga poprime.«¹⁵⁴

Poleg »Italije« in »italijanskega duha«¹⁵⁵ pa Machiavelli govori tudi o Italijanih. Ko slavnega Medičejca spomni na to, kako so knezi Italije v vojni vihuri zadnjih desetletij izgubili svoje dežele, le-te naslavlja z *Italijani*: »Ni čudno, če noben od prej omenjenih Italijanov ni mogel narediti tistega, kar bo, tako upamo, naredil vaš slavní rod. Prav tako ni čudno, če je po tolikih prekucijah in vojnih spletkah v Italiji še vedno videti, da so vojaške sposobnosti v njej zamrle.«¹⁵⁶

Da se označevalec »Italijani« ne nanaša zgolj na višje plemstvo ali politično nacijo v srednjeveškem pomenu, postane jasno ob avtorjevem razmišljanju o nedavnih vojaških dogodkih: »V Italiji ne manjka snovi, ki se dá po mili volji oblikovati; tu je v udi dovolj moči, le da bi je ne manjkalo v glavah. Presodite po dvobojih in spopadih med malo ljudmi, za koliko so Italijani po moči, spretnosti in iznajdljivosti nad drugimi; brž pa ko pridemo do vojská, zaigrajo klavrno vlogo. Vse to izhaja iz šibkosti voditeljev, kajti tistih, ki kaj znajo, ne poslušajo; vsakdo misli, da vse zna, ker dotehmal še ni bilo nikogar, ki bi se s svojimi sposobnostmi ali po sreči znal povzdigniti nad druge, da bi mu ti stopili s poti. Zaradi tega se je že dlje časa, v tolikerih vojnah zadnjih dvajset let, vojska, sestavljena iz samih Italijanov, zmeraj slabo izkazala.«¹⁵⁷

Za Machiavellija Italijani torej niso bili le nosilci politične identitete, temveč predstavniki vseh družbenih slojev od višjega plemstva, ki ga v danem primeru predstavljajo Medičejci, do preprostega ljudstva. V teh ljudeh je tudi videl vojaški potencial: »Spričo tega se je za to vojsko treba pripraviti, da se bomo s povsem italijanskimi vojaškimi silami lahko ubranili tujcem. In čeprav veljata švicarska in španska pehota za strah zbujajoči, imata vendarle obe napako, ...«¹⁵⁸ Svoj spis je avtor zaključil v upanju, da bo Italija dočkala »odrešenika«, ki jo bo otel tujcev in Italijane rešil »barbarskega gospodstva«, ter zaključil s Petrarkovimi verzi,¹⁵⁹ s

¹⁵⁴ Prav tam, str. 113.

¹⁵⁵ Prav tam, str. 112.

¹⁵⁶ Prav tam, str. 114.

¹⁵⁷ Machiavelli, *Vladar*, str. 114–115.

¹⁵⁸ Prav tam, str. 115.

¹⁵⁹ Sklepni nagovor *Vladarja* se glasi: »Nikar torej zamuditi sedanjo priložnost, zato da bo Italija po dolgem času uzrla svojega odrešenika. Ne morem povedati, s kolikšno ljubeznijo bi ga sprejeli v vseh tistih pokrajinah, ki so trpele, ko so jih preplavili tujci; in s kolikšno željo po maščevanju, s kako trdovratno vero, s kako pobožno spoštljivostjo in s koliko solzami! Katere duri bi se mu zaprle, katero ljudstvo bi mu odreklo pokorščino, čigava nevoščljivost bi se mu ustavljala, kateri Italijan bi mu kratil spoštovanje? Sedanje barbarsko gospodstvo smrdi vsem. Vaša znamenita rodbina naj torej prevzame nase to nalogo s tisto srčnostjo in zaupanjem, s katerima se lotevamo pravičnih dejanj, da bo pod njeno zastavo plemenitena tudi naša domovina in da se pod njenim pokroviteljstvom uresničijo tele Petrarkove besede: Krepost za orožje bo zgrabila

čimer je posegel po obči italijanski intelektualni dediščini 14. stoletja.¹⁶⁰

Kljub dejstvu, da je Italija do svoje politične združitve v drugi polovici 19. stoletja predstavljala politično razcepljeno in v kulturnem pogledu heterogeno deželo, je vendarle predstavljala veliko več kot zgolj »zemljepisno ime« iz znamenite Metternichove krilatice.¹⁶¹ Tudi pred *risorgimentom* lahko govorimo o pojavih protonacionalizmov, ki so jih spodbujali pritiski od zunaj, medtem ko se je italijanska identiteta napajala zlasti pri knjižnem jeziku, kulturi, antični zgodovini in enotnosti prostora med Alpami ter Tirenskim in Jadranskim morjem. Miroslav Hroch zato oblikovanje italijanskega političnega naroda skupaj z nemškim uvršča v posebno podskupino jezikovno-etničnih narodov, za katero sta značilni polno razviti nacionalna kultura in socialna struktura ob predhodni politični heterogenosti.¹⁶²

Tako kot italijanska je tudi nemška zgodovina predmodernih obdobj postregla z več primeri protonacionalizmov. Italija (*Reichsitalien*), Burgundija in švicarska konfederacija so se v poznem srednjem veku začele postopno oddaljevati od Svetega rimskega cesarstva. Četudi se je ta proces *de iure* zaključil šele z vestfalskim mirom leta 1648, ko so se zgoraj naštetim deželam pridružile še Združene province,¹⁶³ je cesarstvo vendarle vse bolj izgubljalo svoj srednjeveški verski in univerzalistični značaj. Vsled temu so cesarji zlasti od leta 1470 dalje vse pogosteje uporabljali pridevnik »nemška narodnost«, leta 1492 pa je naposled tudi ime cesarstva dobilo pripono »nemške narodnosti«.¹⁶⁴

Poleg dejstva, da je bilo nekdaj univerzalno cesarstvo prikrajšano za »Italijo« in »Galijo« ter skrčeno na »Germanijo«, ki je bila za razliko od izgubljenih »laških« (tj. romanskih) dežel etnično bolj nemška,¹⁶⁵ je h krepitvi nemške identitete v veliki meri pripomogel tudi nemški humanizem, ki ga je zaznamoval močan (proto) nacionalistični sentiment. Na oblikovanje humanistične nemške samopodobe je pomembno vplivala recepcija Tacitove *Germanije*, četudi je starorimski zgodovinar Germane predstavil v ambivalentni luči.¹⁶⁶ Poleg tega so nemški humanisti z italijanskimi kmalu začeli tudi tekMOVATI za prvenstvo na področju visoke kulture.¹⁶⁷

Kot dva tipična predstavnika nemškega nacionalizma v humanističnih vrstah lahko izpostavimo Konrada Celtisa in generacijo mlajšega Ulricha von Huttena. Celtisove nazore je Primož Simoniti označil kot »emancipirajoči se nacionalni

/ proti besu; boj hitro bo končan, / saj hrabrosti nekdanje sila / v italskih srcih še živi ta dan.« (Machiavelli, *Vladar*, str. 116.)

¹⁶⁰ Milza, *Zgodovina Italije*, str. 322–327.

¹⁶¹ Gl. Schulze, *Država in nacija*, str. 201.

¹⁶² Hroch, *Nationale Identität*, str. 41.

¹⁶³ Haug-Moritz, Luther in nemška nacija, str. 375; Erbe, *Die frühe Neuzeit*, str. 106–114. Prim. Stollberg-Rilinger, *Das Heilige Römische Reich*, str. 7–13.

¹⁶⁴ Haug-Moritz, Luther in nemška nacija, str. 375. Barbara Stollberg-Rilinger po drugi strani navaja, da naj bi se kvalifikacija »deutscher Nation« ob imenu Svetega rimskega cesarstva prvič pojavila leta 1486. Prim. Stollberg-Rilinger, *Das Heilige Römische Reich*, str. 12.

¹⁶⁵ Stollberg-Rilinger, *Das Heilige Römische Reich*, str. 12.

¹⁶⁶ Stollberg-Rilinger, *Das Heilige Römische Reich*, str. 13; Haug-Moritz, Luther in nemška nacija, str. 375–376.

¹⁶⁷ Neue Deutsche Biographie. Konrad Celtis. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118519891.html#ndbcontent> (6. 9. 2019)

nemški humanizem»,¹⁶⁸ in »patriotični antiitalianizem«, saj je nemški humanist zatrjeval, da bo Germanija »Lahom« kmalu iztrgala prvenstvo v kraljestvu duha in menil, da v prihodnosti nemški pravniki in zdravniki ne bodo več hodili na študij v Italijo, temveč obratno, Italijani pa bodo morali tudi priznati superiornost nemških poetov.¹⁶⁹ V svojem znamenitem govoru, ki ga je imel leta 1492 v Ingostadtu, je Celtis med drugim izjavil tudi, da ko bi Nemcev od Italijanov ne bila ločila sama narava z donebnimi alpskimi gorami, medsebojnemu uničevalnemu boju ne bi bilo ne konca ne kraja.¹⁷⁰

Nemški humanist je imel v zobeh tudi Slované. Po Simonitijevem mnenju je naravnost sovražil Poljake in Čehe ter v zvezi s slednjimi bentil nad dejstvom, da »v srcu Germanije« obstaja heretična dežela »tujega jezika«.¹⁷¹ »Nacionalni« oziroma etnični predznak pa je imel tudi spor, v katerega se je Celtis zapletel s slovenskim humanistom, kraljevim superintendentom na dunajski univerzi Bernardom Pergerjem.¹⁷² Ker je bil Slovenec pristaš italijanskega humanizma, si je prizadeval, da bi na Dunaj privabil italijanske pesnike, kar pa ga je pripeljalo v spor z nekaterimi prijatelji, ki so želeli, da bi na Dunaj prišel znameniti Nemec Celtis.¹⁷³ Nemški humanist je Pergerju zameril njegovo naklonjenost Italijanom in ga leta 1493 napadel z epigramom, v katerem ga je naslovil z »verolomnim Slovanom« (*perfide Slave*).¹⁷⁴

Tako kot Celtisa je tudi njegovega mlajšega sodobnika in humanističnega tovariša Ulricha von Huttena močno zaznamoval nacionalistični moment. Leta 1520 je Hutten s svojim delom *Arminius*, v katerem se je oprl na germansko zmago nad rimskim vojskovodjo Varom iz zgoraj omenjene Tacitove *Germaniae*, začel nov žanr v nemški literaturi, ki je nato ostal živ vse do prve polovice 20. stoletja.¹⁷⁵ Poleg domoljubja pa se je tudi pri njem izrazil odpor do tujcev, zlasti do Italijanov, glede katerih naj bi Hutten po Michelsovih navedbah izjavil tudi: »To je babji narod, brez poguma, ki ne razume niti vojne niti modrega sveta, niti velikega dela, ki ne pozna drugih ran od onih, ki jih zadajo zobje vlačuge.«¹⁷⁶ Znano pa je tudi njegovo nerazpoloženje do Francozov in Turkov.¹⁷⁷

¹⁶⁸ Simoniti, *Humanizem na Slovenskem*, str. 174.

¹⁶⁹ Prav tam, str. 172.

¹⁷⁰ Povzeto po: Simoniti, *Humanizem na Slovenskem*, str. 172. Izvirnik gl. The Latin Library. Conradus Celtis Oratio in gymnasio in ingelstadio publice recitata. <http://thelatinlibrary.com/celtis.oratio.html> (19. 2. 2020)

¹⁷¹ Simoniti, *Humanizem na Slovenskem*, str. 172.

¹⁷² O Bernardu Pergerju gl. Simoniti, *Humanizem na Slovenskem*, str. 140–141, 154–174.

¹⁷³ Simoniti, *Humanizem na Slovenskem*, str. 172–173; Simoniti, *Humanizem*, str. 8.

¹⁷⁴ Stih se glasi: »Non te Germana iam dicam stirpe creatum, / dum sperins patriam, perfide Slave, meam.« Slovenski prevod je prispeval Anton Sovre: »Več ne porečem poslej, da na deblu si zrasel germanskem, / ker domovino črtiš mojo, zahrbtni Slovan!« Povzeto po: Simoniti, *Humanizem*, str. 173 (opombi 74 in 75).

¹⁷⁵ Pobežin, *Nihil odiosius*, str. 108–111.

¹⁷⁶ Michels, *Historična analiza*, str. 155–156. Roberto Michels ne poroča, v katerem delu je Hutten obelodanil svoje poglede na Italijane.

¹⁷⁷ Gl. Neue Deutsche Biographie. Ulrich von Hutten. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118555049.html#ndbcontent> (1. 3. 2019)

Nemški odpor do tujcev je bil pogojen tudi z geopolitičnimi in cerkvenimi razmerami na prelomu iz srednjega v zgodnji novi vek, ki so jih zaznamovali zlasti otomanski prodor v srednjo Evropo, italijanske vojne in nered znotraj cerkvenih vrst v cesarstvu.¹⁷⁸ Slednje so sprožile reformacijo, ki je poleg reform in razkola na cerkvenem področju Nemcem zlasti z Lutrovim prevodom Svetega pisma prinesla tudi standardizacijo knjižnega jezika.¹⁷⁹ Po ugotovitvah Gabriele Haug-Moritz je z reformacijo nacionalistični moment, ki je močno zaznamoval nemški humanizem, po pomenu začel zaostajati za verskimi oziroma konfesionalnimi vprašanji.¹⁸⁰

Čeprav je graf pomena etničnosti na Nemškem po letu 1517 začel postopno beležiti negativno rast, »mednacionalni« konflikti še zdaleč niso bili pozabljeni. V 16. stoletju sta jih tako podžigala zlasti konflikt z internacionalno politiko habsburške dinastije in prisotnost tujih čet v času verskih vojn na nemških tleh.¹⁸¹ Na podlagi študije propagandnih letakov, nastalih v času Šmalkaldenske ali »nemške« vojne« (1546–1547), je Haug-Moritzeva ugotovila, da je izbruh sovražnosti med protestantskim zavezništvom in katoliškim cesarjem sprva sicer sprožil obuditev nacionalnega diskurza zlasti pri protestantih, saj je Karel V. na bojišču nastopil z italijanskimi in flamskimi najemniki. Vendar pa je v nadaljevanju vojne verski moment presegel nacionalnega. Le deset odstotkov med vojno nastalih pamfletov naj bi namreč evociralo Nemce, nemški narod ali simbole *Germanie*. Na podlagi teh izsledkov Haug-Moritzeva postavlja hipotezo, da so sodobniki vprašanju nacije v tem konfliktu dajali drugoten pomen.¹⁸²

Svoje ugotovitve ob primerjavi humanističnega in reformatorskega nemškega nacionalizma strne Haug-Moritzeva z ugotovitvijo: »Ko analiziramo idejo nacije v podobnih pamfletih, ugotovimo, da se je nacionalizem, kot sekularna vrednota 19. stoletja, ki ga je predhodno uporabljal humanizem, le redko pojavlja v protestantskem diskurzu. Nacionalna enotnost je bila torej integrirana v predstave, ki so bile pod močnim vplivom vere in teologije. Oziroma natančneje, ideja nacije je bila umeščena v zgodovino odrešitve. Nacionalni apel je predstavljal protestante kot »prave Nemce«, ki so bili enaki »božjemu« izvoljenemu ljudstvu Izraela.«¹⁸³ Med nemškim humanističnim in reformatorskim (proto)nacionalizmom torej obstaja razlika, in sicer vloga religiozne identitetne kategorije, ki je v slednjem prevzela iniciativo, kar že nakazuje konfesionalno obdobje in pozneje čas absolutizma in baroka, ko je etničnost ali »nacionalnost« jasno zaostajala za drugimi kategorijami kolektivne identitete.

Vendar so »mednacionalni« konflikti iz časa humanizma in verskih vojn v cesarstvu nemški zgodovinski spomin zaznamovale tudi v konfesionalnem obdobju.

¹⁷⁸ Erbe, *Die fruhe Neuzeit*, str. 43.

¹⁷⁹ Haug-Moritz, Luther in nemška nacija, str. 385.

¹⁸⁰ Prav tam, str. 381, 384.

¹⁸¹ Stollberg-Rilinger, *Das Heilige Römische Reich*, str. 13.

¹⁸² Haug-Moritz, Luther nemška nacija, str. 379. Gabriele Haug-Moritz poleg tega ugotavlja tudi, da sta se reformaciji in prvenstvu konfesionalnih tem navkljub v prvi polovici 16. stoletja na Nemškem pojavila še dva nacionalistična valova, in sicer je do prvega prišlo po letu 1530, ko je Karel V. na državnem zboru v Augsburgu zavrnil novo teološko doktrino, in drugi ob izbruhu šmalkaldenske vojne leta 1546, ki se je je zato prijel ime »nemška vojna« (Prav tam, str. 377).

¹⁸³ Haug-Moritz, Luther nemška nacija, str. 381.

Gregor Pobežin namreč navaja primer, kako je Peter Pavel Vergerij mlajši leta 1556 v drugem od spisov *Duae actiones secretarii pontificii* papežu Pavlu IV. zastavil retorično, vendar za našo razpravo zelo pomenljivo vprašanje, in sicer: »Ali ne veš, da v nemških deželah nobena beseda ali zamisel ne naleti na večji odpor, da se ob ničemer ljudem ne obrača želodec bolj kakor ob omembi italijanskih vojakov, Špancev ali papeža?«¹⁸⁴

Kljub prvenstvu konfesionalne pripadnosti na področju oblikovanja kolektivnih identitet in politike so bili sicer razklani Nemci v drugi polovici tridesetletne vojne naposled združeni v trpljenju, ki jim ga je povzročila soldateska. Nemški etnični prostor je namreč postal prizorišče merjenja moči med evropskimi silami, ki je opustošilo osrednje predele Svetega rimskega cesarstva,¹⁸⁵ zato so sodobni pisci govorili o dolgoletni krvavi nemški vojni (*der langjährige blutige Teutsche Krieg*).¹⁸⁶ Že praški mir iz leta 1635 je predvideval izgon tujih sil z ozemlja cesarstva, v dokumentu pa ni manjkalo sklicevanja na »ljubo domovino«.¹⁸⁷ O Nemčiji in Nemcih pa je v drugi polovici 17. stoletja pisal tudi Grimmelshausen, ki je »nemški« vojni postavil večni literarni spomenik.¹⁸⁸

Tudi v konfesionalnem obdobju so stara medetnična nasprotja občasno privrela na dan, kar je bilo značilno za dežele, ki jih je naseljevalo več etnij. Tak primer je nasprotje med Poljaki in Nemci v Šleziji. Vzajemno nenaklonjenost med ljudstvom je kot študent v šlezijemskem mestu Goldberg (danes Złotoryja) konec 16. stoletja opazil poznejši znameniti vojskovodja tridesetletne vojne Albrecht von Wallenstein, ki je bil po etnični pripadnosti sam sicer Čeh.¹⁸⁹ Kot poveljnik najemniških čet je Wallenstein kasneje visoko cenil Poljake, vendar je cesarski generalisim, podkovan z izkušnjami iz študentskih let, glede njihovega odnosa z Nemci izjavil: »Kajti Poljaki so po naravi sovražniki Nemcev.«¹⁹⁰

Navsezadnje so se tudi ob Wallensteinovo etnično pripadnost obregnili nekatere kritični glasovi, potem ko je bil vojskovodja 25. februarja 1634¹⁹¹ padel kot žrtev atentata. Eden od padlemu generalisimu nenaklonjenih letakov z naslovom *Wallensteinisch Epitaphium*, ki je nastal v Augsburgu, je poleg drugih lastnosti smešil tudi Wallensteinovo češko poreklo. V besedilu je avtor letaka namreč zapisal tudi: »Värzährt wax ihm sein Böhmisch hirn, ...«¹⁹²

Kljub dejstvu, da je vestfalski mir stanovom cesarstva podelil skoraj neomejeno teritorialno suverenost, da so čas absolutizma narekovali dinastični interesi

¹⁸⁴ Pobežin, *Nihil odiosius*, str. 109.

¹⁸⁵ Kampmann, *Europa und das Reich*, str. 7.

¹⁸⁶ Valvasor, *Die Ehre*, X., str. 360. O tem: Kočvar, *Odmevi tridesetletne vojne*, str. 112–113.

¹⁸⁷ Bedürftig, *Der Dreißigjährige Krieg*, str. 138.

¹⁸⁸ Michels, *Historična analiza patriotizma*, str. 157.

¹⁸⁹ Mann, *Wallenstein*, str. 10–12.

¹⁹⁰ Prosti prevod izvirnika: »Denn die Polen sind von Natur der Deutschen Feind.« (Mann, *Wallenstein*, str. 22.)

¹⁹¹ Vidmar, *Likovne upodobitve Valterja grofa Leslija*, str. 1, 3 [tipkopis]; Parker, *The Thirty Years' War*, str. 127–128.

¹⁹² Povzeto po: Vidmar, *Likovne upodobitve Valterja grofa Leslija*, str. 7 [tipkopis]. O tem tudi: Srbik, *Wallensteins Ende*, str. 419; Meid, *Im Zeitalter des Barock*, str. 99.

in da baročne intelektualne elite ljudska kultura ni izrecno zanimala, se določeni občutki skupne pripadnosti nemškemu kulturnemu in jezikovnemu prostoru kot tudi Svetemu rimskemu cesarstvu nemške narodnosti tudi v drugi polovici 17. in prvi polovici 18. stoletja niso izgubili. Kot je bilo že omenjeno v prvem delu te študije, so »roparske vojne« francoskega kralja Ludvika XIV., kot jih je nekoč imenovalo nemško zgodovinopisje,¹⁹³ znova vzbudile občutke vsenemške solidarnosti, kot smo to opazili pri Valvasorjevem nemškem soavtorju *Slave* Erazmu Francisciju.¹⁹⁴

V obdobju absolutizma in baroka sta tudi med nemškimi višjimi sloji dominirali francoska kultura in jezik. Zaradi marginalizacije etničnosti so se okrepili sredobežni procesi etnične fisije, v zbirki Očenašev Johna Chamberlayna iz leta 1715 se tako poleg nemščine (*Germanice*)¹⁹⁵ srečamo tudi s švabskim (*Germanice, juxta dialectum Suevicam*)¹⁹⁶ in drugimi nemškimi dialekti (*Germanice, alia dialecto*).¹⁹⁷ Gospodova molitev je navedena tudi v alemanščini (*Alemanice*)¹⁹⁸ ter v frankovskem (*Franco-Theotische*)¹⁹⁹ in v švicarskem »jeziku« (*Helvetice*).²⁰⁰ Kljub verski razklanosti in politični razdrobljenosti pa so nemški prostor še naprej povezovali: normiran nemški knjižni jezik, ohlapna politična vez Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti in ne nazadnje še vedno prisotna etnična identiteta in zavedanje o pripadnosti skupnemu prostoru.

Na indice slednje naletimo npr. v delu *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft der großen Herren*, ki ga je Julius Bernhard von Rohr leta 1733 objavil v Berlinu. Kljub politični heterogenosti nemškega etničnega prostora govori avtor o »Nemčiji« (*Teutschland*), in ne o Svetem rimskem cesarstvu.²⁰¹ Ko pa opisuje aklamacije novih

¹⁹³ Gl. Haller, *Die Deutsche Publizistik*; Burkhardt, *Deutsche Geschichte*, str. 78–81; Erbe, *Die frühe Neuzeit*, str. 150–160.

¹⁹⁴ Valvasor, *Die Ehre*, V., str. 192; XIV., str. 284; XV., str. 608. Gl. Zwitter, *O slovenskem narodnem vprašanju*, str. 55; Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del), str. 114–115. Kot je opozoril že Fran Zwitter, se v V. knjigi *Slave* srečamo s trditvijo, da lahko določeno ljudstvo (*Nation*) sprejme popolnoma drug jezik, vendar bodo njegove navade ostale enake, kar se nanaša na Alzacijo, ki jo je cesarstvo oziroma so jo Nemci izgubili na račun Francije. Avtor besedila tako trdi, da bodo Alzačani, četudi bodo v naslednjih stoletjih prevzeli francoski jezik, po krvi in izvoru še vedno Nemci. Povedano bi lahko razumeli kot »primordialistično« naziranje etničnosti: »Sollte / im Elfas / die Französishe Sprache / wie verlauten will / eingeführt werden / fowol / als die Kleider=Tracht; und die Teutſche ſich darüber verlieren: würde man doch / über etliche hundert Jahre / nicht leugnen können / daß die jetzige Elſaffer / ſamt ihren Kindern und Kinds=Kinder / Teutſches Geblüts und Herkommens gewelen / auch annoch würcklich Teutſche feyen: wann gleich die Teutſche Sprache nach etlichen Jahren / gantz abkåme / oder gar verboten würde.« (Valvasor, *Die Ehre*, V., str. 192.) Navedka se ne da tolmačiti drugače kot izraz žalosti nad dejstvom, da je nemško ljudstvo izgubilo eno od svojih dežel na račun sosednje države, ki bi jo rado jezikovno niveliziralo, in izražanje upanja, da bodo tamkajšnji Nemci kljub grozeči izgubi materinščine in navad svoje nemštvo obdržali vsaj po »krvi in izvoru«.

¹⁹⁵ Chamberlayne, *Oratio Dominica in diversas omnium fere gentium linguas versa*, pag. 63.

¹⁹⁶ Prav tam, pag. 64.

¹⁹⁷ Prav tam, pag. 64.

¹⁹⁸ Prav tam, pag. 62.

¹⁹⁹ Prav tam, pag. 60.

²⁰⁰ Prav tam, pag. 65.

²⁰¹ Povzetek odlomka: »Es wird wohl in Teutſchland als außſer Teutſchland unter einigen höhern und niedern, mächtigern und ohnmächtigern Regenten ſcharff *controvertiret*, ob diejeni-

deželnih knezov s strani podložnikov v posameznih deželah cesarstva, Rohr evocira »notranje sile pravega nemškega srca« (*aus den innerften Kräfteften eines wahren teutfchen Herzens*) rekoč: »Včasih se s pozivom k poklonitvi drži, naj [podložniki] oni običajni vriskajoči *Vivat* trikrat vzkliknejo z veselim, jasnim glasom iz najbolj notranjih sil pravega nemškega srca na vsak dani znak.«²⁰²

Kot je bilo omenjeno že zgoraj, sta etničnost in jezik z novimi miselnimi tokovi znova prišla v fokus zanimanja intelektualne elite, le da je bil njun pomen po več kot poldrugo stoletje trajajočem obdobju premora še večji kot v času humanizma ali reformacije. Idejno podstat novemu nemškemu nacionalizmu je predstavljala združitev Rousseaujevih in Herderjevih nazorov,²⁰³ množičnost gibanju pa je dal odpor proti francoski zasedbi in nadvladi nad nemškim etničnim prostorom. Nova družbeno-politična paradigma je po neuspehu pomladi narodov leta 1848 svojo materializacijo naposled dosegla z ustanovitvijo nemške nacionalne države po »malonemški« rešitvi z združitvijo drugega cesarstva leta 1871.²⁰⁴

S serijo (proto) etnonacionalističnih momentov ali jasno vidnimi amplitudami pomena etničnosti je od visokega srednjega veka do konca druge svetovne vojne postregla Češka. Dežele češke krone so očiten primer prostora, na katerem sta si bivanje in veljavo delili dve ljudstvi, in kjer je »osnovni naravni zakon«, kot ga je poimenoval Aurel Popovici, poskrbel, da je na premici zgodovine dolgega trajanja med obema prišlo do več »medsebojnih trkov«.²⁰⁵ Povedano ne pomeni, da je bilo sedemstoletno sobivanje Čehov in Nemcev na Češkem, Moravskem in v Šleziji zaznamovano zgolj s sovraštvom in nasiljem, temveč le, da je prisotnost dveh dominantnih etnično-jezikovnih skupnosti znotraj meja iste politične entitete ustvarila latentno napetost, ki je ob vsaki krizni situaciji v različnih pojavnih oblikah privrela na plan.²⁰⁶

Etnično-jezikovna dihotomija čeških dežel se je začela z nemško kolonizacijo v češka obmejna področja in mesta. Ironija usode je želela, da so nemški živelj v deželo naseljevali prav vladarji iz domače dinastije Přemysl in da je bilo to najintenzivnejše v času Otokarja II., pod čigar vladjo so posesti češke dinastije dosegle svoj največji obseg.²⁰⁷ Češko zgodovinopisje je nato od 19. stoletja dalje slavnemu kralju očitilo, da je na račun lastnega ljudstva favoriziral Nemce, pa vendar pod njihovo roko storil žalosten konec na Moravskem polju. Ta pogled se

gen, die mit dem andern wegen gewisser Compactaten in einigem Nexu stehen, oder in gewissen Stücken von ihm dependiren, als Unterthanen und Vafallen des andern anzufehen, oder als solche, denen die Landes herrliche Hoheit frey zufluehet.« (Rohr, *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft der großen Herren*, III. Theil, VII. Capitul, pag. 679).

²⁰² Prosti prevod izvirnika: »Bißweilen wird auch der Vermahnung zum Eyde mit angehangen, daß sie das gewöhnliche Frolockende *Vivat* dreymahl auf iedes gegebenes Zeichen mit freudiger heller Stimme aus den innerften Kräfteften eines wahren teutfchen Herzens ausruffen sollen.« (Rohr, *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft der großen Herren*, III. Theil, VII. Capitul, pag. 675.)

²⁰³ Kosi, *Kako je nastal*, str. 213–214.

²⁰⁴ Schulze, *Država in nacija*, str. 201–234.

²⁰⁵ Popovici, *Die Vereinigten Staaten*, str. 290.

²⁰⁶ Prim. Treichler, *Das von nationalen Motiven geleitete Handeln*, str. 11.

²⁰⁷ Sayer, *The Coasts of Bohemia*, str. 31.

je v prejšnjem stoletju precej spremenil in prevladalo je mnenje, da kolonizaciji ni botrovala ne naklonjenost do Nemcev ne prezir do Čehov, temveč realni dinastični interesi.²⁰⁸

Četudi sta si Otokar II. in njegov predhodnik Venceslav I. z ustanavljanjem mest in naseljevanjem Nemcev verjetno prizadevala zlasti povečati deželnoknežje dohodke in utrditi svoj položaj v odnosu do plemstva,²⁰⁹ je njuna politika deželam Češke krone zapustila dolgoročne posledice ne le na gospodarskem področju, nemški etnično-jezikovni element je nato namreč vse do prve polovice 20. stoletja igral pomembno vlogo na vseh področjih življenja dežel, ki sta jim v 13. stoletju vladala kralja iz vrst Přemyslov. Po popisu prebivalstva iz leta 1921 je v novi Čehoslovaški republiki živelo več Nemcev kot Slovakov, čeprav so slednji skupaj s Čehi predstavljali »konstitutivni« narod. V novi državni tvorbi je skupno živelo 3.124.000 Nemcev, ki so predstavljali 23,6 odstotka vsega prebivalstva države, njihov delež pa je bil še večji na samem Češkem, kjer so predstavljali 32,6 odstotka prebivalstva.²¹⁰

Primer nemške *Ostsiedlung* v deželah češke krone jasno odraža spremenjene razmere fevdalne dobe, ko iz domačega gentilnega plemstva izvirajoči dinastiji etnično poreklo ni bilo več pomembno, temveč je vpeta v visoko politiko cesarstva sledila lastnim interesom, ki so imeli le malo skupnega s češkim ljudstvom ali slovanstvom sploh.²¹¹ Vendar pa je dinastična politika sprožila odpor avtohtonega prebivalstva in averzijo do kolonistov. To razpoloženje je do izraza prišlo tudi v *Dalimilovi kroniki* iz leta 1314, katere avtor je enemu od njenih junakov v usta položil naslednje besede: »Raje se s češko kmetico poročim, / kakor nemško kraljico za ženo bi imel. / Vsak hrepeni po svojem jeziku, / zato bo Nemka manj naklonjena mojim ljudem; / Nemka mi bo rodila nemške otroke / in v nemščini jih bo vzgojila. / In zato bo tuj jezik / prinesel deželi pogubo.«²¹²

O pritožbah čeških plemičev kralju Janezu Luksemburškemu na račun »tujcev v kraljestvu« leta 1315 pa poroča kronika, ki jo je v štiridesetih letih 14. stoletja napisal František Pražský. Po njegovih besedah naj bi češka gospoda na dvoru tožila, da prišleki po legalnih in ilegalnih poteh služijo denar in ga odnašajo iz kraljestva. Češke plemiče je tudi motilo, da njihovi nemški konkurenti dobijo v fevd gradove in gospostva, čeprav se niti ne trudijo zagotavljati reda na cestah, namesto da bi vladar domene raje zaupal domačemu plemstvu, ki mu je pripravljeno služiti in bi denar obdržalo v kraljestvu.²¹³

Nemška kolonizacija sicer pomeni pomembno cezuro v zgodovini čeških

²⁰⁸ Petrin, *Die Epoche Přemysl Otakars II.*, str. 437–439, 443–444, 450.

²⁰⁹ Prav tam, str. 450.

²¹⁰ Sayer, *The Coasts of Bohemia*, str. 168. Prim. Judt, *Povojna Evropa*, Prva knjiga, str. 41.

²¹¹ Sayer, *The Coasts of Bohemia*, str. 31–32.

²¹² Rozman, Uveljavljanje češčine, str. 275. O pomenu jezikovne pripadnosti v zgodnjem 14. stoletju Michael Treichler na podlagi *Dalimilove kronike* ugotavlja, da stara češčina ni imela ekvivalenta nemškemu izrazu *Volk* – ljudstvo, temveč je namesto tega uporabljala izraz *jazyk* (Treichler, *Das von nationalen Motiven geleitete Handeln*, str. 12). Gl. tudi. Schulze, *Država in nacija*, str. 115.

²¹³ Sayer, *The Coasts of Bohemia*, str. 32.

dežel, vendar se razvoj kraljestva in češke identitete kljub napetostim, ki so z njo nastale, s tem ni končal. Prav nasprotno pod kraljem in cesarjem Karlom (I.) IV. Luksemburškim je Češka dosegla višek v svoji srednjeveški zgodovini.²¹⁴ Poleg ekonomskega razcveta, gradbenih podvigov, kultiviranja češkega jezika, krone, praške nadškofije in univerze pa je »oče domovine« (*Otec vlasti*), kot so Karla pozneje poimenovali,²¹⁵ češki položaj utrdil tudi na političnem področju, saj kraljestvo ni bilo več cesarski fevd, češkemu kralju pa je z Zlato leta 1356 pripadlo tudi prvo mesto med svetnimi volilnimi knezi cesarstva.²¹⁶

Težave so na dežele krone sv. Venceslava ponovno pljusnile dobra štiri desetletja po Karlovi smrti. Tako kot povsod po Evropi so tudi na Češkem Cerkev pestile številne notranje težave in korupcija, težavam na verskem področju so se pridružile socialne in medetnične napetosti.²¹⁷ Slednje so se sprva pokazale na Karlovi univerzi, kjer so teološki spori glede Wycliffovih nauk od osemdesetih let 14. stoletja dalje profesorje razdelili v dva tabora, ki sta bila za povrh z redkimi izjemami še etnično homogena, realistični češki nominalistični pa nemški tabor.²¹⁸ V spor je naposled posegel kralj Venceslav IV., ki je s kutnogorskim dekretom (*Kuttenberger Dekret*, *Dekret kutnohorský*) leta 1409 češki naciji – »pravi dedinji kraljestva« – dodelil tri glasove, preostale tri nacije (bavarska, saška in poljska) pa so skupaj obdržale en glas. Odločba je vse tri naštete tuje nacije označevala s sintagmo »nemška nacija« (*»nacio Theutonica«*) in ji očitala, da si je prisvojila preveč moči. Rektor Karlove univerze je nato postal sam Jan Hus, ki je s privrženci lahko izpeljal sovje reforme, nemški profesorji in študentje pa so Prago zapustili, kar je verske in etnične napetosti v deželi še zaostriilo.²¹⁹

Čeprav je bil Hus v prvi vrsti teolog in cerkveni reformator, je bilo njegovo delovanje pomembno tudi za krepitev češke identitete in kultiviranje knjižnega jezika, saj je njegova reforma češkega črkopisa uvedla diakritične znake.²²⁰ Pridigarja pa je močno zaznamovala tudi njegova češka etnična pripadnost in antipatija do Nemcev, ki se je sprva pokazala v odnosu do njegovih nemških kolegov na Karlovi univerzi. Na procesu v Konstanci so mu nato očitali, da je ljudi ščuval proti Nemcem, nakar naj bi Hus odgovoril, da bi po Božjem pravu in naravnem instinktu Čehi morali biti prvi v uradih češkega kraljestva ter naj Čehi vladajo češkim podložnikom, Nemci pa nemškim.²²¹

²¹⁴ Prav tam, str. 32.

²¹⁵ Prav tam, str. 32.

²¹⁶ Stollberg-Rilinger, *Das Heilige Römische Reich*, str. 22–26; Erbe, *Die frühe Neuzeit*, str. 38; Sayer, *The Coasts of Bohemia*, str. 32–35.

²¹⁷ Sayer, *The Coasts of Bohemia*, str. 35.

²¹⁸ Sayer, *The Coasts of Bohemia*, str. 36; Treichler, *Das von nationalen Motiven geleitete Handeln*, str. 14.

²¹⁹ Polívka, *Kuttenberger Dekret*, str. 1594; Treichler, *Das von nationalen Motiven geleitete Handeln*, str. 3–6; Sayer, *The Coasts of Bohemia*, str. 36. Gl. objavo: Novotny, *Dekret kutnohorsky* (1409, januar 18., Kutna Hora), str. 67–68. O večpomenskosti besed *natio*, *Nation*, *gnes* in *Volk* gl. Kočevár, *Družbena in identitetna mobilnost*, str. 136–143.

²²⁰ Sayer, *The Coasts of Bohemia*, str. 36.

²²¹ Treichler, *Das von nationalen Motiven geleitete Handeln*, str. 11–18.

Še bolj kot Husa pa je češko rodoljubje zaznamovalo njegovega mlajšega kolego Hieronima Praškega (*Jeronym Pražský*), ki bi ga lahko označili za (proto) nacionalista podobnega kova, kot je bil njegov osemdeset let mlajši nemški ekvivalent Konrad Celtis, o katerem je beseda tekla zgoraj.²²² Hieronim je namreč zagovarjal idejo enotnosti jezika, etničnega izvora in vere, slavil je »prave in čiste Čehe«, o katerih je govoril kot o izvoljenem ljudstvu ter svojim študentom naznanjal, da je Češka »sveta nacija« in Praga »sveto mesto«. Kot utemeljitev za objavo kutnogorskega dekreta je magister na koncilu v Konstanci navajal, da je do tega prišlo, ker naj bi bila kraljevina Češka popolnoma pod oblastjo Nemcev, medtem ko naj češko ljudstvo ne bi imelo nobene veljave.²²³

Mučeniška smrt obeh tako Husa (1415) kot Hieronima (1416), ki sta bila kot heretika sežgana na koncilu v Konstanci, je v domovini sprožila val ogorčenja. Po Husovem sežigu se je v Pragi zbralo češko plemstvo, ki je bilo nasprotovalo že reformatorjevi aretaciji, nato pa je ostro protestiralo tudi proti njegovi eksekuciji in jo je označilo za »nacionalno žalitev«. Napetosti so s prvo praško defenestracijo leta 1419 naposled prerasle v odprte spopade.²²⁴ Čeprav je bil konflikt v prvi vrsti verske narave, so husitske vojne, ki so nato slabi dve desetletji divjale na Češkem, nosile tudi pomemben etnični predznak.

Že kmalu po izbruhu husitske revolucije, so njeni pristaši poleg samostanov in cerkva v Pragi napadli tudi hiše nemških meščanov, husitski manifesti so se običajno sklicevali tudi na češki jezik in njegovo ogroženost, husitske vojske pa so pogosto širom dežele pobijale in izganjale Nemce. Zgodovinopisje je izpostavilo tudi nasprotje med slojem čeških rokodelcev ter bogatimi in uveljavljenimi nemškimi družinami. Kljub primatu religioznega in občasnim bratomornim spopadom se je v husitskem gibanju verska reforma tesno prepletla z občutki pripadnosti lastni deželi, ljudstvu in jeziku. Na koncu serije spopadov leta 1436 je bila Husitska cerkev s posebnim privilegijem obhajila pod obema podobama ponovno sprejeta v občestvo Rimske.²²⁵

Leta 1526 je krona sv. Venceslava skupaj s svetoštetfanskopripadla Avstrijski hiši.²²⁶ Janez Ludvik Schönleben pa je njeno oblast v čeških deželah leta 1680 komentiral z vzklikom: »Nunquam felicior Bohemia quam sub hoc regimine.«²²⁷ Čeprav bi njegova ocena lahko bila predmet diskusije, po drugi strani drži, da češko-nemški konflikt v zgodnjem novem veku ni nikoli dosegel takšnih razsežnosti kot v poznem 14. in v 15. stoletju, saj so etnično pripadnost po pomenu prehitale konfesionalne, teritorialne in stanovske identitete. Vprašanje jezika je sicer prišlo na plan med tridesetletno vojno, ko je prenovljeni deželni red za Češko leta 1627

²²² Neue Deutsche Biographie. Konrad Celtis. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118519891.html#ndbcontent> (6. 9. 2019)

²²³ Treichler, Das von nationalen Motiven geleitete Handeln, str. 10, 19; Sayer, *The Coasts of Bohemia*, str. 37.

²²⁴ Sayer, *The Coasts of Bohemia*, str. 36–37.

²²⁵ Sayer, *The Coasts of Bohemia*, str. 37–41; Michels, Historična analiza patriotizma, str. 156.

²²⁶ Heimann, *Die Habsburger*, str. 52.

²²⁷ Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, pag. 36.

med drugim določil tudi enakopravnost nemščine s češčino.²²⁸ Poleg tega je tako kot odnos habsburške dinastije z Ogrsko tudi »češko srečo« pod njenim žezlom skazilo več kratkih stikov, zlasti v letih 1618–1620 in 1741–1743.²²⁹

Protireformacijska politika Ferdinanda II., menjava velikega dela družbene elite in tridesetletna vojna v prvi polovici 17. stoletja so posledice pustile tudi na etnični sestavi in jezikovni podobi Češke.²³⁰ Petr Mat'a navaja, da je bil za češko plemstvo v času baroka značilen izrazit multilingvizem. Aristokracija je jezik namreč uporabljala ne le kot sporazumevalno sredstvo, temveč tudi kot kulturni indikator in bolj kot jezikovno čistost, čislala jezikovno pluralnost, še ugotavlja Mat'a. Poleg češčine, nemščine in latinščine, ki so bile med družbeno elito prisotne že poprej, so se med plemstvom dežel Češke krone v 17. stoletju uveljavile tudi italijanščina, španščina in francoščina.²³¹

Jezikovna germanizacija je na Češkem očitno nastopila šele po obdobju baročnega multilingvizma 17. stoletja. Kljub poznejšemu začetku je nemščina na Češkem tekom 18. stoletja napredovala do te mere, da se je František Palacký jezikovnih razmer v predmarčni dobi spominjal z besedami: »Po takrat splošno uveljavljenem mnenju sta bila češki jezik in ljudstvo pred izumrtjem.«²³² Poleg napredovanja nemščine pa je druga polovica 18. stoletja prinesla tudi češki preporod.²³³ Čeprav niti Josef Dobrovský – eden od njegovih začetnikov – ni verjel, da bi se češki narod še dalo rešiti pred etnično raztopitvijo, je prav njegovo pisanje, s katerim je po oceni Otta Bauerja, v srcih svojih bralcev vzbudil ljubezen do češke narodnosti, kulture, jezika in zgodovine, posejalo seme, ki je kasneje dalo dobro žetev.²³⁴

Pregled nadaljnjega razvoja dogodkov v obdobju modernega nacionalizma presega okvir te razprave, zato sledi le kratek komentar k razpletu. Etnični oziroma narodnostni dihotomiji Češke je po drugi svetovni vojni konec naredil izgon Sudetskih Nemcev. V osemnajstih mesecih po avgustu 1945 je bilo iz Češkoslovaške

²²⁸ Parker, *The Thirty Years' War*, str. 59; Hroch, *From Ethnic Group*, str. 97; Sayer, *The Coasts of Bohemia*, str. 47.

²²⁹ Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 199–212, 292–295; Kočevár, *Dedna poklonitev Avstrije nad Anišo*, str. 128–129. Gl. Maur, *Marie Terezie*.

²³⁰ Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 208–210; Wakounig, *Kontinuität und Wandel im böhmischen Adel*, str. 59–73; Sayer, *The Coasts of Bohemia*, str. 45–52.

²³¹ Mat'a, *Multilingualism in the Aristocratic Society*. Prim. Armstrong, *Pristop k nastanku narodov*, str. 41.

²³² Prosti prevod izvirnika: »Nach der damals allgemein herrschenden Meinung waren Sprache und Volk der Tschechen am Verlöschen.« (Navedek povzet po: Petrin, *Die Epoche Přemysl Otakars II.*, str. 435.)

²³³ Hroch, *From Ethnic Group*, str. 102–107; Sayer, *The Coasts of Bohemia*, str. 53–81.

²³⁴ Bauer zapiše: »Diese ganze Literatur gipfelt in den Schriften Dobrovskys. Er hat die tschechische Nation gleichsam für die Wissenschaft entdeckt, indem er die Gesetze der tschechischen Sprache erforschte, tschechischer Literatur und Geschichte nachging. Er selbst ist deutsch erzogen – wie alle Gebildeten seiner Zeit in Böhmen – und verfasst seine Schriften in deutscher Sprache; auch glaubt er noch nicht an die Möglichkeit, die tschechische Nation zu neuem Leben wiederzuerwecken. Aber er pflanzt in die Herzen seiner Hörer liebevolles Interesse für die tschechische Nationalität, für ihre Kultur, ihre Sprache, ihre Geschichte – eine Saat, die später reiche Ernte getragen hat.« (Bauer, *Die Nationalitätenfrage*, str. 193.)

v Nemčijo izgnanih skoraj tri milijone Nemcev.²³⁵ Latentni medetnični konflikt se je naposled končal, ko je politična meja sledila etnografski oziroma se je etnografska »ponovno« pokrila s politično.²³⁶ Sedemstoletno sobivanje Nemcev in Čehov zahodno od Češkega rudogorja in Češkega gozda ter južno od Sudetov je botrovalo številnim sporom in se naposled tragično končalo.

Po drugi strani to ne pomeni, da bi etnični skupnosti skozi zgodovino predstavljali dva monolitna bloka. Prav nasprotno, med konfliktnimi so obstajala tudi obdobja, ko je bila etničnost kot identitetna kategorija manj pomembna od verske, stanovske ali teritorialne. Nedvomno je bilo med Čehi in Nemci tudi veliko etničnega mešanja ter posameznih in skupinskih primerov asimilacije v eno ali drugi skupnost. Poleg Josefa Jungmanna,²³⁷ še ene od osrednjih figur češkega narodnega gibanja, je imelo še več vidnih osebnosti novejšje češke zgodovine nemškozvence priimke, kot npr. prvi komunistični predsednik Češkoslovaške Klement Gottwald.²³⁸ Ne nazadnje je še leta 2013 na predsedniških volitvah na Češkem sodeloval tudi kandidat z ne najbolj tipičnim češkim priimkom Karel Schwarzenberg.²³⁹

V tem poglavju je bilo predstavljenih le nekaj paberkov na temo madžarskih, italijanskih, nemških in čeških primerov protonacionalističnih momentov »prednacionalne« zgodovine, ki nikakor ne predstavljajo celotne slike, temveč zgolj opozarjajo na dejstvo, da »klasični« ali moderni nacionalizem, kakršnega poznamo od 19. stoletja dalje, nikakor ni brez precedensa. Poleg tega bi na podobne (proto) nacionalistične pojave naleteli v zgodovini prav vseh narodov, ki danes zavzemajo evropski zemljevid, pomislimo le na čustva, ki jih je med Francozi in Angleži netila stoletna vojna v poznem srednjem veku.²⁴⁰

Gabriele Haug-Moritz je na podlagi svoje študije nacionalnega diskurza v propagandi iz časa reformacije ugotovila, da je poglobljena razlika med predmodernim in modernim nacionalizmom ločitev nacije (ali naroda) od verskih predstav in njen posledični primat na vseh poljih socialnih vrednot. Dokler je bil diskurz odrešitve množično sprejet med ljudmi, je po pomenu prehitel sekularno-nacionalni pristop, še ugotavlja Haug-Moritz.²⁴¹ Na podlagi tega, kar je bilo povedano v zgornjih dveh poglavjih, lahko temu sklepu le pritrdim. Amplitude predmodernih nacionalizmov tako na etnični kot na teritorialni osnovi lahko vselej opazujemo na premici zgodovine dolgega trajanja. Ključna razlika, ki ločuje predmoderne »prototipe« od modernega nacionalizma, pa je prevlada etnično-jezikovne nad religiozno identitetno kategorijo.

²³⁵ Judt, *Povojna Evropa*, Prva knjiga, str. 41.

²³⁶ Prim. Popovici, *Die Vereinigten Staaten*, str. 290; Berghe, *Biologija nepotizma*, str. 107.

²³⁷ Hroch, *From Ethnic Group*, str. 104–105.

²³⁸ Judt, *Povojna Evropa*, Prva knjiga, str. 168–169; Sayer, *The Coasts of Bohemia*, str. 246–247.

²³⁹ Radio Prague International. Miloš Zeman, Karel Schwarzenberg heading to Czech presidential runoff. <https://www.radio.cz/en/section/breaking/milos-zeman-karel-schwarzenberg-heading-to-czech-presidential-runoff> (20. 2. 2020)

²⁴⁰ Schulze, *Država in nacija*, str. 131; Ehlers, *Die Entstehung des Deutschen Reiches*, str. 123.

²⁴¹ Haug-Moritz, *Luther in nemška nacija*, str. 384.

Sklep

Na podlagi argumentov, ki so bili predstavljeni v treh delih študije, je možen sklep, da je slovenska etnična identiteta v »prednacionalni« dobi obstajala in predstavljala osnovo za nastanek narodnega gibanja in slovenskega naroda kot politične entitete. Slovenska etnična skupnost se je oblikovala v srednjem veku ter po preliminarnih ocenah, reformacijo dočakala kot etnična kategorija, nakar se je z nastankom knjižnega jezika dvignila na raven etnične mreže. Sledil je »baročni zastoj etnogeneze« v 17. in prvi polovici 18. stoletja, ko so prebivalstvo slovenskega etničnega področja bolj kot etnična zaznamovale druge identitete. Na raven etnične skupne ali etnije pa se je slovenska identiteta povzpela v drugi polovici 18. stoletja na predvečer »nacionalne dobe«.

Pripadnost slovenski etnični skupnosti sicer ni vselej predstavljala glavne kolektivne identitete Slovencev, temveč je njen pomen v skladu z občimi evropskimi trendi in regionalnimi danostmi na premici zgodovine dolgega trajanja variiral od etnološke posebnosti do ključnega aksioma politike. Podobne »amplitude pomena etničnosti« so opazne tudi v zgodovini drugih evropskih narodov, ki danes pokrivajo zemljevid Evrope. V zgodovini številnih nacij opazimo tudi pojave proto-nacionalizmov, ki so se pojavili zlasti v trenutkih zunanje ogroženosti, »trkov« z drugimi etnijami na etnično mešanih območjih in ob spreminjanju družbenega reda. Sodobni nacionalizem, kakršnega Evropa pozna od 19. stoletja dalje, torej ni brez precedensa v zgodovini.

Nacionalizmi na etnični ali teritorialni osnovi so se v zgodovini pojavljali vedno znova, drži pa, da je nacionalizem v svoji »klasični« dobi po pomenu presegel versko pripadnost, ki ga je v predmodernih obdobjih kot motivacijska sila običajno prekašala. Poleg tega bi veljalo ponovno izpostaviti tudi vprašanje naziranja samega pojava nacionalizma in narodnega gibanja v slovenskem zgodovinopisju. Peter Vodopivec je glede tega že leta 1996 opozarjal: »Iz slovenskega vidika je torej oblikovanje modernih narodov nesporno pojav, ki je imel, zgodovinsko gledano, pomembno socialno in kulturnozgodovinsko emancipacijsko funkcijo.«²⁴²

Za neobremenjeno raziskovanje bi v slovenskem zgodovinopisju potrebovali redefinicijo in prevrednotenje obeh, tako nacionalizma kot narodnega gibanja. V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*²⁴³ naletimo na naslednje opredelitve pojma nacionalizma: »prepričanje o večvrednosti lastnega naroda in prizadevanje za uveljavitev njegovih koristi ne glede na pravice drugih narodov«, »politična smer, ki trdi, da so narodne koristi pomembnejše od razrednih, ideoloških«, »meščanska ideologija in politika, ki poudarja narod kot celoto in zagovarja njegove interese« ter: »značilnosti kulture določenega naroda, ljudstva.«²⁴⁴

V Sloveniji se tako v obči kot znanstveni rabi termin »nacionalizem« uporablja zlasti kot označevalec za prvega od zgoraj naštetih pojavov in v številnih krogih

²⁴² Vodopivec, Nekaj opozoril, str. 73.

²⁴³ Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja: tiskana izdaja 2014, spletna izdaja 2014.

²⁴⁴ Fran, Nacionalizem. <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=nacionalizem> (13. 1. 2020)

uživa izrazito negativno konotacijo. Drži sicer, da nacionalizem kot družbeno-politično gibanje lahko dobi tudi šovinistične ali ekspanzionistične težnje, vendar ga v znanstveni rabi kljub temu ne moremo zreducirati zgolj na označevanje tovrstnih anomalij. Predlagam, da bi z označevalcem »nacionalizem« v prihodnje označevali zlasti »politično smer, ki trdi, da so narodne koristi pomembnejše od razrednih, ideoloških«, medtem ko bi za »prepričanje o večvrednosti lastnega naroda in prizadevanje za uveljavitev njegovih koristi ne glede na pravice drugih narodov« raje uporabljali označevalec »šovinizem«, ki je za to tudi zgodovinsko ustrežnejši.²⁴⁵

Narodna ali »nacionalistična« gibanja zlasti »zgodovinsko nedominantnih« narodov, kakršno je bilo tudi slovensko, so bila v svojem bistvu defenzivna, narodnoobrambna in emancipatorna, ne pa ekspanzionistična, kot so bila nekatera druga. Narodnoobrambnega »nacionalizem« pred asimilacijskimi pritiski ne moremo označiti kot »prepričanje o večvrednosti lastnega naroda« ali »uveljavitev njegovih interesov na račun drugih narodov«. To pa obenem ne še pomeni, da bi zgodovinopisje moralo prezreti morebitne primere šovinističnih teženj ali frakcij znotraj narodnih gibanj manjših narodov.

Prevrednotiti pa bi veljalo tudi samo narodno gibanje ter njegove kulturne in zgodovinopisne prispevke. Po eni strani sicer drži, da so interpretacije predmoderne zgodovine, zlasti 17. in 18. stoletja, skozi nacionalistično prizmo zavajajoče, vendar po drugi strani vseh stvaritev narodnih gibanj ne gre preprosto razglasiti za »izumljanje tradicij«. Otto Bauer je leta 1907 glede narodnih gibanj »zgodovinsko nedominantnih« narodov zapisal, da kdor želi doumeti ta zgodovinski proces, del »narodnih buditeljev« ne sme presojati po njihovi literarni vrednosti, temveč mora doumeti ljubezen, s katero je neki narod v pičlih nekaj desetletjih prehodil pot iz bede nezgodovinskosti v svoj zgodovinski obstoj.²⁴⁶

Veljalo bi torej izpostaviti in popraviti zgodovinarske zmote, ki so nastale na tej poti iz »nezgodovinskosti«, po drugi strani pa se lahko skromno zavedamo lastnih izvorov in gibanju, ki je ne nazadnje ustvarilo znanstveno terminologijo, da lahko danes o »nacionalizmu« sploh razpravljamo v slovenščini, izrazimo tudi priznanje tam, kjer je to potrebno.

²⁴⁵ O šovinizmu v enciklopediji *Britannica* preberemo: »Chauvinism, excessive and unreasonable patriotism, similar to jingoism. The word is derived from the name of Nicolas Chauvin, a French soldier who, satisfied with the reward of military honours and a small pension, retained a simpleminded devotion to Napoleon. Chauvin came to typify the cult of the glorification of all things military that was popular after 1815 among the veterans of Napoleon's armies. Later, chauvinism came to mean any kind of ultranationalism and was used generally to connote an undue partiality or attachment to a group or place to which one belongs. The term chauvinism also may describe an attitude of superiority toward members of the opposite sex, as in male chauvinism. Some animal-rights advocates have used the term to indicate a similar attitude on the part of human beings toward other species, as in "species chauvinism." (Encyclopaedia Britannica. Chauvinism. <https://www.britannica.com/topic/chauvinism> (20. 8. 2018))

²⁴⁶ Povzeto po izvirniku: »Wer diesen ganzen Entwicklungsgang geschichtlich begreifen will, wird nicht über den literarischen Wert dieser Schöpfungen rechten, er wird die Liebe begreifen, mit der eine Nation, die den Weg vom Elend der Geschichtslosigkeit zu historischem Dasein in wenigen Jahrzehnten zurückgelegt hat, der Männer gedenkt, in deren Bewusstsein zuerst die allgemeine Revolution der Geister sich zu individuellem Kunstwerk verdichtet hat.« (Bauer, *Die Nationalitätenfrage*, str. 204.)

Viri in literatura

Arhivski viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije

SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, 1. reg., šk. 88 (fasc. 54), šk. 99 (fasc. 54), šk. 301 (fasc. 207), šk. 355 (fasc. 240), šk. 416 (fasc. 285).

NMS – Narodni muzej Slovenije

Vodnikiana, 806/l.

ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv

AT-OeStA/HHStA LA ÖA Krain 2.

AT-OESTA/HHStA OMeA ZA-Prot. 2.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor

SI PAM, 0001 Zbirka listin, št. 00343.

Objavljeni viri

Chronik des Jesuitenkollegs Klagenfurt (ur. Werner Drobesch in Peter G. Tropper). Klagenfurt = Celovec; Laibach = Ljubljana; Wien = Dunaj: Hermagoras = Mohorjeva založba, 2014.

Grazer Nuntiatur, 4. Band, Nuntiatur des Girolamo Portia 1595–1598 (ur. Johann Rainer). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2012.

Historia annua Collegii Societatis Jesu Labacensis (1596–1691) (ur. Marija Kiauta, Anamarija Beniger in Angel Kralj). Ljubljana: Družina; Provincia Sloveniae Societatis Iesu = Provincialat Družbe Jezusove, 2002.

Historia Collegii Goritiensis Societatis Iesu 1615–1709 [tipkopis].

Historia Collegii Goritiensis Societatis Iesu 1712–1772 [tipkopis].

Höfler, Janez: Iz neke jezuitske anketne knjige. *Kronika* 21, 1973, št. 2, str. 105–109. (<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-SOPZ110G>).

Letopis Ljubljanskega kolegija = Historia annua Collegii Societatis Jesu Labacensis (1596–1691). Prevod: Marija Kiauta (ur. France Baraga). Ljubljana: Družina, 2003.

Naldini, Paolo: Cerkevni krajepis ali Opis mesta in škofije Justinopolis, ljudsko Koper (ur. Darko Darovec). Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko; Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije: Škofija, 2001.

Novotný, Václav (ur.): *Dekret kutnohorský. Pednáky a stati Václava Novotného, Kamila Krofty, Josefa Šusty a Gustava Friedricha s faksimilem Husova opisu dekretu kutnohorského. Vydáno na památku ptistého výročí dekretu při Akademického senátu České university Karlo-Ferdinandovy*. Praha: Historický klub Praha – I, Klementinum, 1909.

Primic, Janez Nepomuk: *Novi němshko-slověnski bukvar, al A. B. C. otrokon lěhko sastopen = Neues Slovenisch-Deutsches der Fassungskraft der Kinder angemessenes A. B. C.: welches auserlesene, leichte und belehrende Aufgaben, Erzählungen und Unterhaltungen enthält*. Grätz: im Verlag bey Josepha Miller, 1814.

Primic, Janez Nepomuk: *Korespondenca Janeza Nepomuka Primca: 1808–1813* (ur. Francè Kidrič). Ljubljana: Znanstveno društvo, 1934.

Rajhman, Jože (ur.): *Pisma slovenskih protestantov = Briefe der slowenischen Protestanten*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, 1997.

Rupel, Mirko (ur.): *Slovenski protestantski pisci*, 2. dopolnjena izd. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.

Trubar, Primož: *Hišna postila 1595 [Elektronski vir]* (ur. Jonatan Vinkler, Maja Šetinc in Blaž Javornik). Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2015. (<https://www.pei.si/Sifranti/StaticPage.aspx?id=158>)

- Trubar, Primož: *Katekizem; Abecednik: (1550): V sodobni knjižni slovenščini* (ur. Vinko Ošlak in Kozma Ahačič). Slovenj Gradec: Združenje Trubarjev forum, 2011.
- Trubar, Primož: *Katekizem (1550): V sodobni knjižni slovenščini* (ur. Vinko Ošlak in Kozma Ahačič). Slovenj Gradec: Združenje Trubarjev forum, 2009.
- Trubar, Primož: *Nemški spisi [Elektronski vir]: 1550–1581*. Zbrana dela Primoža Trubarja 11 (ur. Edvard Vrečko). Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2011. (<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-VM2T0EIC>)
- Trubar, Primož: *Pisma [Elektronski vir]*. Zbrana dela 10 (ur. Edvard Vrečko in Fanika Krajnc-Vrečko). Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2015. (<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-SGRWMD4>)
- Trubar, Primož: *Primus Trubers Briefe / mit den dazu gehörigen Schriftstücken gesammelt und erläutert von Theodor Elze*. Tübingen: Litterarische Verein in Stuttgart, 1897.
- Trubar, Primož: *Tiga Noviga testamenta ena dolga predgovor [Elektronski vir]: 1557. En register, ena kratka postila: 1558* (ur. Jonatan Vinkler). Zbrana dela Primoža Trubarja 8. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2012. (<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-MLTNLYG7>)

Tiskani viri

- Bohorič, Adam: *Arcticae horulae succisivae de Latinocarniolana literatura, ad Latinae linguae analogiam accommodata, Vnde Moshoviticae, Rutenicae, Polonicae, Boëmicae et Lusaticae linguae, cum Dalmatica et Croatica cognatio, facillè deprehenditur. Praemittuntur his omnibus, tabellae aliquot, Cyrillicam et Glagoliticam, et in his Rutenicam et Moshoviticam Orthographiam continentes*. Vvitebergae: [Haeredes Iohan. Cratonis], 1584. (<https://fran.si/slovnice-in-pravopisi/1/1584-bohoric>)
- Bohorič, Adam: *Grammatica Latino-Germanico-Slavonica. Ex pervetusto exemplari ad modernam in Carniolicâ Linguâ loquendi methodum acomodata, à plurimis expurgata mendis, & Germanicis aucta dictionibus. à Quodam Linguae Slavicae, Amatore in communem utilitatem, studioae Juventuti, Interioris Austriae, Specialiter Dedicata* (ur. Hipolit Novomeški). Labaci: formis J.G. Mayr ..., 1715. (<https://fran.si/slovnice-in-pravopisi/4/1715-hipolitbohoric>)
- Bohorič, Adam: *Grammatica oder Windisches Sprach-Buch, so ordentlich eingerichtet, dass man darinnen an gram[m]aticalischen Grund-Reguln alles gantz kürztlich, und klar beysammen findet, und mit einem mit grossen Fleiss aussgearbeiteten sehr nutzbaren Windisch-Teutsch- und Wälschen Vocabulario versehen worden, zum Behuff aller der Windischen Sprache zu erlernen beginnenden, sowohl studiert- als unstudierten Liebhabern, auf viles Verlangen, und mit weit mehrerer Berbesserung [!] abermahlen in dem Druck beförderet worden*. Clagenfurt: gedruckt und zu finden bey denen Johann Friderich Kleinmayr seel. Erben, 1758. (<https://fran.si/slovnice-in-pravopisi/6/1758-anonimibohoric>)
- Canisius, Petrus: *Catechismus: skusi malane figure naprej postavlen: 1615* (ur. Janez Čandik). Celje: Mohorjeva družba, 1991.
- Chamberlayne, John: *Oratio dominica in diversas omnium fere gentium linguas versa et propriis cujusque linguae characteribus expressa, una cum dissertationibus nonnullis de linguarum origine*. Amstelaedami: typis Guilielmi & Davidis Goerei, 1715.
- Kopitar, Jernej: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Ljubljana: bey Wilhelm Heinrich Korn 1808. (<https://fran.si/slovnice-in-pravopisi/10/1809-kopitar>)
- Oesterreichische National-Encyklopädie oder alphabetische Darlegung der wissenschaftlichen Eigenthümlichkeiten der österreichischen Kaiserthumes [...]*, Erster Band. Wien: Verlag von Mich. Schmidl's witwe und Ign. Klang., 1838.
- Peritzhoff, Carl Seyfrid von: *Erb-Huldigungs Actus im Hertzogthum Crain*. Gedruckt zu Laybach: bey Adam Friderich Reichhardt ..., [1739]. (<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-Z47ASKOJ>)

- Pohlin, Marko: *Kraynska Grammatika, das ist Die crainerische Grammatik, oder Kunst die crainerische Sprach regelrichtig zu reden, und zu schreiben, welche aus Liebe zum Vaterlande, und zum Nutzen derjenigen, so selbe erlernen, oder in selber sich vollkommlicher üben wollen, bey ruhigen Stunden mit besonderem Fleiße verfaßet zum Behuffe der Reisenden mit etwelchen nützlichen Gesprächen versehen und Mit vollkommener Genehmigung Hoher Obrigkeiten zum Druck befördert hat P. Marcus*. Ljubljana: Im Verlar bey Lorenz Berbacher, Burgl. Buchbinder, 1768. (<https://fran.si/slovnice-in-pravopisi/7/1768-pohlin>)
- Popovič, Janez Sigismund Valentin: *Untersuchungen vom Meere: die auf Veranlassung einer Schrift, De columnis Herculis, welche der hochberühmte Professor ... Christ. Gottl. Schwarz, herausgegeben, nebst andern zu derselben gehörigen Anmerkungen, von einem Liebhaber der Naturlehre und der Philologie, vorgetragen werden*. Frankfurt und Leipzig: [s. n.], 1750.
- Rohr, Julius Bernhard von: *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft Der großen Herren, Die in vier besondern Theilen Die meisten Ceremoniel-Handlungen, so die Europäischen Puissancen überhaupt, und die Teutschen Landes-Fürsten [...]*. Berlin: Rüdiger, 1733.
- Schönleben, Janez Ludvik: *Aemona vindicata sive Labaco metropoli Carnioliae vetus Aemona nomen jure assertum. Opusculum prodromum ad Chronologiam et Annales Carnioliae*. Salisburgi: Typ. Melchioris Haan, 1674.
- Schönleben, Janez Ludvik: *Carniolia antiqua et nova.: antiqua Japydica, Hyperborea, Celtica, Pannonica, Norica, Istrica, Carnica, Romana, Vandalica, Gothica, Langobardica, Slavica, Avarica, Francica. nova Germanica, Slavica, Francica, Bavarica, Austriaca.: sive inclity Ducatus Carnioliae annales sacro-prophani. Ab orbe condito ad nostram usque aetatem per annorum seriem Chronographice digesti in duos tomos* Labaci: sumpt. & typis Joann. Baptistae Mayr ..., 1680-1681. (<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-AO2Z01T2>)
- Schönleben, Janez Ludvik: *Dissertatio polemica de prima origine augustissimae domus Habspurgo-Austriacae: in qua viginti diversae opiniones authorum ventilantur, et vera origo a Carolo Magno imperatore ejusque maioribus Franco-Germanis cum multiplici praerogativa participati sanguinis, ante alios Europaeos principes, ostenditur, & solidè probatur: prolegomenon ad annum sanctum Habspurgo-Austriacum in quo per singulos anni totius dies quingenti sancti, beati, & venerabiles utriusq; sexus Habspurgo-Austriacis sanguinis & cognationis nexu illigati proponentur*. Labaci: sumpt. & typis Joann. Baptistae Mayr ..., 1680.
- Schönleben, Janez Ludvik: *Evangelia inu lystuvi : na v'se nedele inu jmënitne prasnike, ceiliga léita, po catholiciski vishi, inu po teh ponoulenih mashnih bukvh resdeléni : vsem catholicishkim slouenskim cerkuam, stupráu v 'Kraïnski deshéli, k' dobrimu, is Latinskiga na Slovenski jesik suestu prelosheni, inu s 'nouizh poprauleni*. Stiskanu v 'Nemskim Gradzu: skusi Widmanstetterske erbe: v 'sakhładi Joannesa Helma, ..., 1672. (<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-F1MRGD0K>)
- Schönleben, Janez Ludvik: *Oesterreichische Veste vnnd Vormaur. Das ist, Lob- und Ehren-Predig vom großen Heil. Josepho, Unsers Herrn Jesu Christi Zucht- und Nehr-Vatters, und der Jungfräulichen Mutter Gottes Mariae Jungfräwlichen Bräutigams*. Saltzburg: bey Melchior Haan, Buchdrucker und Buchhandler, 1675. (<https://epub.ub.uni-muenchen.de/18453/1/W4Theol.3801.pdf>)
- Valvasor, Johann Weichard von: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain [...]*. Laybach: zu finden bey Wolfgang Moritz Endter, Buchhändlern in Nürnberg, 1689.
- Vramec, Anton: *Kronika: vezda znovich zpravljena kratka szlouenzkim iezikom po D. Antolu pope Vramcze kanouniku zagrebeckom*. Stampane v Lublane: po Iuane Manline, 1578. (<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-NYMNIJYD>)

Časopisni viri

- Kmetijske in rokodelske novice*, 2, 1844, št. 36,
Laibacher Zeitung, 1786, št. 33.
 Radics, P[eter] pl.: Slovenska prisega udanosti goriških stanov nadvojvodi Karolu leta 1564.
 Listek. *Soča*, št. 1., Tečaj XIII., V Gorici, 5. januarja 1883., str. 1.
Velika pratika ali Kalendar sa tu lejtü 1795, [str. 27, brez paginacije].

Svetovni splet

- Catholic Online. Heinrich Blyssen. <https://www.catholic.org/encyclopedia/view.php?id=1956> (26. 7. 2019)
 Encyclopædia Britannica. Aristotle. <https://www.britannica.com/biography/Aristotle#ref919841> (9. 7. 2017)
 Encyclopædia Britannica. Chauvinism. <https://www.britannica.com/topic/chauvinism> (20. 8. 2018)
 Encyclopædia Britannica. Hibernia. <https://www.britannica.com/place/Hibernia> (22. 7. 2019)
 Encyclopædia Britannica. Marie-Antoinette. <https://www.britannica.com/biography/Marie-Antoinette-queen-of-France> (10. 2. 2020)
 Encyclopædia Britannica. St. Charles Borromeo. <https://www.britannica.com/biography/Saint-Charles-Borromeo> (30. 7. 2019)
 Fran. Amalgamirati. <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=amalgamirati> (14. 9. 2018)
 Fran. Asimilacija. <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=asimilacija> (14. 9. 2018)
 Fran. Inkorporacija. <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=inkorporacija> (14. 9. 2018)
 Fran. Laški. <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=la%C5%A1ki> (29. 7. 2019)
 Fran. Nacionalizem. <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=nacionalizem> (13. 1. 2020).
 Hrvatska enciklopedija. Krbavska bitka. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33815> (26. 7. 2019)
 Hrvatska enciklopedija. Sabor. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=53915> (26. 7. 2019)
 Hrvatska enciklopedija. Slavonija. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56610> (27. 7. 2019)
 Hrvatska enciklopedija. Reliquiae reliquiarum. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52389> (26. 7. 2019)
 Kamra. Plebiscitni lepaki. <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/plebiscitni-lepaki.html> (1. 1. 2019)
 Kidrič, Pachernecker, Lenart. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi400366/> (26. 7. 2019)
 Neue Deutsche Biographie. Celtis, Konrad. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118519891.html#ndbcontent> (6. 9. 2019)
 Neue Deutsche Biographie. Hutten, Ulrich. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118555049.html#ndbcontent> (1. 3. 2019)
 Neznani rokopisi slovenskega slovstva. Razglas za vinski davek iz leta 1570. http://ezb.ijs.si/fedora/get/nrss:nrss_ms_089/VIEW/ (3. 10. 2019)
 Radio Prague International. Miloš Zeman, Karel Schwarzenberg heading to Czech presidential runoff. <https://www.radio.cz/en/section/breaking/milos-zeman-karel-schwarzenberg-heading-to-czech-presidential-runoff> (20. 2. 2020)
 Siol.net. Sta Slovenija in Slovaška res tako zamenljivi?. <https://siol.net/novice/slovenija/sta-slovenija-in-slovaska-res-tako-zamenljivi-455911> (1. 1. 2019)
 Slovar jezika Janeza Svetokriškega. Kranjec. <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=139&View=1&Query=kranjec> (22. 11. 2018)
 Slovenska biografija. Trubar, Primož. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi729148/#slovenski-biografski-leksikon> (11. 7. 2019)

- Sveto pismo na internetu. <https://dalmatin.biblija.net/biblija.cgi?m=1+Mz+10%2C1-32&id13=1&pos=0&set=2&l=sl> (6. 1. 2018)
- The Latin Library. Conradus Celtis Oratio in gymnasio in ingelstadio publice recitata. <http://thelatinlibrary.com/celtis.oratio.html> (19. 2. 2020)
- The Latin Library. Horati Flacci carminvm liber tertivs. <http://www.thelatinlibrary.com/horace/carm3.shtml> (24. 10. 2018)
- The Latin Library. Quarela pacis unquique gentium eiectae profligataeque. <http://www.thelatinlibrary.com/erasmus/querela.shtml> (18. 2. 2020)
- Wakounig, Wakounig über Hösler. http://www.dokumente.ios-regensburg.de/JGO/Rez/Wakounig_Hoesler_Von_Krain.html (13. 11. 2019)

Literatura

- Ahačič, Kozma: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: katoliška doba (1600–1758)*. Linguistica et philologica 28. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012.
- Ahačič, Kozma: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: protestantizem*. Linguistica et philologica 18. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007.
- Almasy, Karin: »... za Boga in véro, za cesarja in domovino!«: Kultura prevajanja in ideološko usmerjanje v slovenskih šolskih berilih (1848–1918). *Zgodovinski časopis*, 70, 2016, št. 3–4, str. 490–508.
- Alter, Peter: Kaj je nacionalizem?. Študije o *etnonacionalizmu* (ur. Rudi Rizman), Knjižna zbirka Krt 79. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije, 1991, str. 221–238.
- Anderson, Perry: *Rodovniki absolutistične države*. Studia humanitatis. Ljubljana: ŠKUC; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1992.
- Andrejka, Jernej: *Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini 1878*. V Celovcu: Družba sv. Mohorja, 1904.
- Armstrong, John A.: *Nations before Nationalism*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982.
- Armstrong, John A.: Pristop k nastanku narodov. *Študije o etnonacionalizmu* (ur. Rudi Rizman), Knjižna zbirka Krt 79. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije, 1991, str. 39–50.
- Bajt, Drago – Vidic, Marko (ur.): *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Bartlett, Robert: *England Under the Norman and Angevin Kings 1075–1225*. Oxford: Clarendon Press, 2000.
- Bedürftig, Friedemann: *Der Dreißigjährige Krieg. Ein Lexikon*. Darmstadt: Primus Verlag, 2006.
- Benedik, Metod: Štifterji. *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javonik), zvezek 13. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999.
- Barth, Fredrik: Introduction. *Ethnic Groups and Boundaries. The Social organization of Culture Difference* (ur. Fredrik Barth). Boston: Little, Brown and Company, 1969, str. [9]–27.
- Baš, Angelos: Noša v poznem srednjem veku in 16. stoletju na Slovenskem (inavguralna disertacija). Ljubljana: [A. Baš], 1958.
- Bauer, Otto: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*. Wien: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung Ignaz Brand, 1907.
- Berghe, Biologija nepotizma. Študije o *etnonacionalizmu* (ur. Rudi Rizman), Knjižna zbirka Krt 79. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije, 1991, str. 79–108.
- Berghe, Pierre L. van den Berghe: *The Ethnic Phenomenon*. Westport: Praeger, 1987.
- Bratuž, Lojzka: Slovenščina v goriških plemiških rodbinah. *Koledar za leto 2001*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2000, str. 70–74.
- Brunner, Otto: *Land and Lordship: Structures of Governance in Medieval Austria*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992.

- Burdach, Konrad: *Reformation, Renaissance, Humanismus. Zwei Abhandlungen über die Grundlage Moderner Bildung und Sprachkunst*. Berlin: Verlag von Gebrüder Paetel, 1918.
- Burkhardt, Johannes: *Deutsche Geschichte in der Frühen Neuzeit*. München: Verlag C. H. Beck, 2009.
- Cavazza, Silvano: Primož Trubar in Gorizia and Friuli. *Reformacija na Slovenskem: (ob 500-letnici Trubarjevega rojstva)* (ur. Aleksander Bjelčevič). Obdobja. Simpozij 27. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010, str. 547–556.
- Cevc, Tone: Genese der slowenischen Volkskultur. *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo: začetki slovenske etnogeneze = Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche : Anfänge der slowenischen Ethnogenese* (ur. Rajko Bratož). Zvezek. 1. Situla: Razprave Narodnega muzeja Slovenije = Dissertationes Musei nationalis Sloveniae 39. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije; Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2000, str. 559–580.
- Cobbett, William: *A History of the Protestant Reformation in England & Ireland*. London and Leamington: Art and Book Company, 1899.
- Cvirn, Janez in Studen, Andrej: *Zgodovina 3. Učbenik za tretji letnik gimnazije*. Ljubljana: DZS, 2012.
- Cvirn, Janez: Joachim Hösl, Von Krain zu Slowenien. Die Anfänge der nationalen Differenzierungsprozesse in Krain und der Untersteiermark von der Aufklärung bis zur Revolution 1768 bis 1848. München: R. Oldenbourg Verlag, 2006. 414 strani, str. 492–493. *Zgodovinski časopis*, 64, 2010, št. 3-4, str. 491–494.
- Cvirn, Janez: *Trdnjavski trikotnik: Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*. Maribor: Obzorja, 1997.
- Deák, István: *The Lawful Revolution, Louis Kossuth and the Hungarians, 1848–1849*. New York: Columbia University Press, 1979.
- Desiderius, Erasmus: *Hvalnica Norosti; Tožba Mirú; O svobodni volji*. Studia humanitatis. Ljubljana: Studia humanitatis, 2010.
- Desiderius, *Mōrias enkōmion sive stultitiae laus*. Basileae: Typis G. Haas, ex officina J.J. Thurneisen, 1780.
- Desiderius, Erasmus: *The Praise of Folly*, London: Hamilton, Adams and co., 1887.
- Deželak Trojar, Monika: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1861) v luči arhivskih virov, njegovega zgodovinskega in retoričnega opusa*. Maribor: [M. Deželak Trojar] doktorska disertacija, 2015.
- Dolinar, France M.: Die Gegenreformation in Innerösterreich und das Schicksal der Protestanten. *Primus Truber 1508–1586: Der slowenische Reformator und Württemberg* (ur. Lorenz Sönke, Anton Schindling in Wilfried Setzler). Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, 2011, str. 327–340.
- Domej, Teodor: Klagenfurt und seine Slowenen im 16. Jahrhundert. *Klagenfurt 1518: Eine Stadt im Aufbruch* (ur. Werner Drobesh, Wilhelm Wadl). Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, Band 110. Klagenfurt am Wörthersee: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 2018, str. 269–286.
- Domej, Teodor: Verska in jezikovna raznolikost in (ne)strpnost v 18. stoletju – Ziljski (podtalni) protestanti na prehodu v tolerančno obdobje [tipkopis].
- Dular, Anja: Berem, bereš, beremo: Zgodovina branja na Slovenskem. *Zgodovina knjige in bralne kulture na Slovenskem* (ur. Ines Vodopivec), 55, 2011, št. 4. Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2011 str. 89–106.
- Dular, Janez: Slovenska plemiška etiketa. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij v Ljubljani od 1. do 3. julija 1987* (ur. Aleksander Skaza in Ada Vidovič-Muha), Obdobja 9. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1989, str. 267–273.

- Ehlers, Joachim: Die Entstehung des Deutschen Reiches. *Enzyklopädie Deutscher Geschichte* (ur. Lothar Gall), Band 31. München: Oldenbourg Verlag, 2012, str. 3–174.
- Erbe, Michael: *Die frühe Neuzeit*. Stuttgart: Kohlhammer, 2007.
- Filipčič, France: Murska republika. *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik), zvezek 7. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993, str. 242.
- Gavigan, Johnannes: *The Austro-Hungarian province of the Augustinian friars, 1646–1820*. Volume II. Development, Studies, Baroque Brilliance 1646-1725. Roma: Analecta Augustiniana, 1976.
- Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.
- Geršič, Matjaž: *Slovenska pokrajinska imena kot dejavnik identitete* (doktorska disertacija). Ljubljana: [M. Geršič], 2016.
- Golec, Boris: Was bedeutet „slowenisch“ und „deutsch“ in den krainischen und untersteirischen Städten der Frühen Neuzeit?. *Slowenen und Deutsche im gemeinsamen Raum: neue Forschungen zu einem komplexen Thema* (ur. Harald Heppner). Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, Band 38. München: R. Oldenbourg, 2002, str. 37–64.
- Golec, Boris: Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva slovenskih celinskih mest med 16. in 18. stoletjem. *Zgodovinski časopis* 57, 2003, št. 1–2, str. 23–38.
- Golec, Boris: Etnično-jezikovna struktura slovenskih celinskih mest do prehoda v novi vek (poskus kvantitativnega ovrednotenja). *Ad fontes. Otorepčev zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2005, str. 401–410.
- Golec, Boris: *Nedokončana kroatizacija delov vzhodne Slovenije med 16. in 19. stoletjem: Po sledih hrvaškega lingvonima in etnonima v Beli krajini, Kostelu, Prekmurju in Prlekiji*. Thesaurus memoriae. Opuscula 3. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012.
- Golec, Boris: So bili Belokranjci svojčas Hrvati?: Nedokončana kroatizacija Bele krajine v zgodnjem novem veku – od Metličanov in kranjskih Hrvatov do Belokranjcev. *Med cesarstvom in kraljestvom: študija čezmejnih kulturnozgodovinskih povezav* (ur. Petra Svojšak, Miha Seručnik in Vanja Kočevar). Ljubljana: Založba ZRC, 2013, str. 153–207.
- Golec, Boris: Nastanek in razvoj slovenskih pokrajinskih imen z ozirom na identitete prebivalcev. *Vizija raziskav slovenske gospodarske in družbene zgodovine* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2014, str. 327–348.
- Golec, Slovenščina pred kazenskimi sodišči. *Acta Histriae*, 24, 2016, št. 1, str. 147–176.
- Golec, Boris: *Terezijanske reforme: Gibalo sprememb občutka pripadnosti in povezanosti ter identitet v slovenskem prostoru. Marija Terezija: Med razsvetlenskimi reformami in zgodovinskim spominom* (ur. Miha Preinfalk in Boris Golec). Ljubljana: ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa: Založba ZRC, 2018, str. 195–216.
- Golec, Boris: Kroatizacija in karniolizacija: stranpoti v slovenski etnogenezi. Predavanje na študijskem srečanju za gimnazijske profesorice in profesorje zgodovine, Srednja zdravstvena šola, Ljubljana (SLO), 20. avg. 2019.
- Golec, Boris: »Lubi Slovenci« med potmi in stranpotmi etnogeneze [tipkopis].
- Golež Kaučič, Marjetka: Re-Creation of Ballads – Individual Reflection in Contemporary Literature and Contemporary Life in Slovenia. *Ljudske balade med izročilom in sodobnostjo: zbornik referatov 27. mednarodnega posvetovanja raziskovalcev balad (SIEF baladna komisija), Gozd Martuljek, Slovenija, 13.–19. julij 1997* (ur. Marjetka Golež). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Založba ZRC = Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, 1998, str. 47–60.
- Gotthard, Axel: Vormoderne Lebensräume. Annäherungsversuch an die Heimaten des frühneuzeitlichen Mitteleuropäers. *HZ*, 276, 2003, str. 37–73.

- Grafenauer, Bogo: Poglavitne poteze slovenskega zgodovinskega razvoja in položaja. *Kronika*, 19, 1971, št. 3, str. 129–136.
- Grafenauer, Bogo in Vilfan, Sergij: Fevdalizem. *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik), zvezek 3. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989, str. 100–103.
- Grdina, Igor: *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor: Obzorja, 1999.
- Grdina, Igor: *Slovenci med tradicijo in perspektivo: politični mozaik 1860–1918*. Knjižna zbirka Claritas. Ljubljana: Študentska založba, 2003.
- Grdina, Igor: Do »fine moke 00« mleto Trubarjevo vprašanje. *Stati inu obstatu*, 6, 2006, št. 3–4, str. 202–236.
- Grdina, Igor: *Med dolžnostjo spomina in razkošjem pozabe: Kulturnozgodovinske študije*. Zbirka Življenja in dela. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006.
- Grdina, Igor: Pripadnosti in identitete med preteklostjo in vizijami prihodnosti. *Jeziki, identitete, pripadnosti med središči in obrobji: V počastitev 500. obletnice rojstva Primoža Trubarja* (ur. Kozma Ahačič in Petra Testen). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, str. 9–20.
- Grdina, Slovenci. Jezik. *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik), zvezek 11. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997, str. 166–171.
- Grdina, Igor: Slovenci. Razvoj slovenske identitete. *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik), zvezek 11. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997, str. 170–171.
- Haller, Johannes: *Die deutsche Publizistik in den Jahren 1668–1674: Ein Beitrag zur Geschichte der Raubkriege Ludwigs XIV*. Heidelberg: C. Winter, 1892.
- Hastings, Adrian: *The Construction of Nationhood. Ethnicity, Religion and Nationalism*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1997.
- Hajdinjak, Boris: »Kmetje nimajo nobene pravice do pritožbe«: Kmečki upor leta 1915 in Posavje. *Leukhup!: Kmečko upornišvo v obdobju predmoderne: Zgodovina, vzporednice, (re)prezentacije* (ur. Sašo Jerše). Ljubljana: Slovenska matica; Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU; Brežice: Posavski muzej, 2017, str. 33–76.
- Handelman, Don: The Organization of Ethnicity. *Ethnic Groups*, 1977, Vol. 1, str. 187–200.
- Haug-Moritz, Gabriele: Luther in nemška nacija – Revizija velike pripovedi. *Zgodovinski časopis*, 72, 2018, št. 3–4, str. 372–391.
- Heimann, Heinz-Dieter: *Die Habsburger. Dynastie und Kaiserreiche*. München: Verlag C.H.Beck, 2001.
- Höfler, Janez: *Trubarjevi „Lubi Slovenci“ ali Slovenija pred 650 leti v Strasbourgu: o pojmu Slovenije v srednjem veku*. Ljubljana: avtor, 2009.
- Hösler, Joachim: *Von Krain zu Slowenien: Die Anfänge der nationalen Differenzierungsprozesse in Krain und der Untersteiermark von der Aufklärung bis zur Revolution: 1768 bis 1848*. Südosteuropäische Arbeiten 126. München: R. Oldenbourg, 2006.
- Hroch, Miroslav: *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among Smaller European Nations*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press, 1985.
- Hroch, Miroslav: From Ethnic Group Toward the Modern Nation: The Czech Case. *Nations and Nationalism*, 10, 2004, št. 1/2, str. 95–107.
- Hroch, Miroslav: Nationale Identität und nicht-nationale Zugehörigkeit: Historische Perspektiven. *Europa der Zugehörigkeit: Integrationswege zwischen Ein- und Auswanderung* (ur. Rudolf von Thadden, Steffen Keudelka in Thomas Serrier). Genshagener gespräche, Band X. Göttingen: Wallstein-Verlag, 2007, str. 33–48.
- Hroch, Miroslav: The Slavic World. *Handbook of language & ethnic identity*. Vol. 1, Disciplinary & regional perspectives (ur. Joshua A. Fishman in Ofelia García). Oxford [etc.]: Oxford

- University Press, 2010, str. 268–285.
- Hroch, Miroslav: Die Nation als ein europäisches Phänomen im Zeitalter der Globalisierung. *Jeziki, identitete, pripadnosti med središči in obrobi: V počastitev 500. obletnice rojstva Primoža Trubarja* (ur. Kozma Ahačič in Petra Testen). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, str. 123–130.
- Humar, Jožko: *Primož Trubar rodoljub ilirski*. Koper: Lipa; [Trst]: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- Ilustrirana zgodovina Slovencev* (ur. Janez Cvirn ... [et al.]). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999.
- Jerše, Sašo: Besednjak oblasti v „najboljšem vseh možnih svetov“. *Svoboda politike in moč vere: Študije o politični kulturi deželnih stanov habsburške monarhije v času verskih vojn (ok. 1550–ok. 1650)* / Arno Strohmeyer. Ljubljana: Založba /*cf., 2011, str. 255–280.
- Jež, Andraž: *Stanko Vraz in nacionalizem: Od narobe Katona do narobe Prešerna*. Studia litteraria. Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU 23. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016.
- Judt, Tony: *Povojna Evropa: 1945–2005*, Prva knjiga. Zbirka premiki. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007.
- Jug, Stanko: Slovenski »zapovedni list« iz leta 1570 in novi vinski davek. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, 23, 1942, št. 1–4, str. 74–84.
- Južnič, Stanko: *Antropologija: [visokošolski učbenik]*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1987.
- Južnič, Stane: *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1993.
- Kamen, Henry: *Who's Who in Europe 1450–1750*. London – New York: Routledge – Taylor & Francis Group, 2004.
- Kampmann, Christoph: *Europa und das Reich im Dreissigjährigen Krieg. Geschichte eines europäischen Konfliktes*. Stuttgart: W. Kohlhammer, 2008.
- Katičič, Radoslav: *Ein Ausblick auf die slawischsprachigen Völker im Südosten*. Schriften der Balkan-Kommission, philologische Abteilung 37. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1996.
- Kaufmann, Thomas: Konfessionalisierung. *Enzyklopädie der Neuzeit*, Band 6. Stuttgart: J. B. Metzler, 2007, str. 1053–1070.
- Kerec, Darja: Prekmurska zavest in slovenstvo. *Zgodovinski časopis*, 57, 2003, št. 1–2, str. 65–70.
- Kerševan, Marko: Božja beseda in/kot ljudski jezik pri slovenskih protestantih 16. stoletja. *Trubarjeva številka* (ur. Majda Merše). *Slavistična revija*, 56/57, št. 2008–4/2009–1. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2009, str. [23]–34.
- Kidrič, Franc: *Zgodovina slovenskega slovstva: od začetkov do Zoisove smrti: razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*. Ljubljana: Slovenska matica, 1929–1938.
- Köbler, Gerhard: *Historisches Lexikon der deutschen Länder: Die deutschen Territorien vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. München: Verlag C. H. Beck, 2007.
- Kocbek, Edvard: Srednja Evropa. *Dejanje*, 3, 1940, št. 3, str. 89–92.
- Kohler, Alfred: Die europäische Bedeutung des Begriffs »Casa de Austria«. *Was heißt Österreich? Inhalt und Umfang des Österreichbegriffs vom 10. Jahrhundert bis heute* (ur. Rihard G. Plaschka, Gerald Stourzh in Jan Paul Niederkorn). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1995, str. 135–147.
- Kohn, Hans: *Die Idee des Nationalismus: Ursprung und Geschichte bis zur Französischen Revolution*. Frankfurt/Main: S. Fischer, 1962.
- Kočevar, Vanja: Družbena in identitetna mobilnost kranjskih deželnih stanov kot posledica protireformacije in katoliške obnove. Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem (ur. Boris Golec). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019, str. 101–179.

- Kočevar, Vanja: Identiteta kranjskih deželnih stanov v zgodnjem novem veku. *Kronika*, 65, 2017, št. 2, str. 135–158.
- Kočevar, Vanja: *Odmevi tridesetletne vojne na Kranjskem* (diplomsko delo). Ljubljana: [V. Kočevar], 2012.
- Kočevar, Vanja: Premik kranjskega lingvo- in etnonima na celotni slovenski etnični prostor in imenska kroatizacija njegovega vzhodnega obrobja. *Premiki in obrobja: zbornik izvlečkov – Simpozij raziskovalcev in raziskovalcev ZRC SAZU na začetku znanstvene kariere*, Ljubljana, 23.–24. november 2017 (ur. Peter Kumer). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, (Založba ZRC, ZRC SAZU), 2017 str. 20.
- Kočevar, Vanja: Slovenska etnično-jezikovna identiteta in slovenski etnični prostor v prednacionalni dobi. *Tridesetletna vojna in slovenski etnični prostor v prvi polovici 17. stoletja: znanstveni posvet, [Ljubljana, Atrij ZRC, 23.–24. maj 2018]: program in povzetki referatov* (ur. Vanja Kočevar in Miha Preinfalk). Ljubljana: ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 2018, str. 31–32.
- Kočevar, Vanja: *Vojvodina Kranjska v času Ferdinanda II. (1595–1637): politična zgodovina osrednje slovenske dežele*. Doktorska disertacija. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2016.
- Komac, Andrej: *Od mejne grofije do dežele. Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju* (ur. Miha Kosi). Thesaurus memoriae. Dissertationes 5. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2006.
- Kontler, Laszlo: *Madžarska zgodovina: Tisočletje v srednji Evropi*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005.
- Kosi, Jernej: *Kako je nastal slovenski narod: začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja*. Zbirka Naprej!. Ljubljana: Sophia, 2016.
- Kosi, Jernej: Srečevanje dveh svetov: Prebivalstvo Prekmurja in nova »jugoslovanska« oblast po zasedbi in priključitvi pokrajine. *1919 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi / 55. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1.–13. 7. 2019* (ur. Mojca Smolej). Zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019, str. 79–86.
- Kosi, Jernej in Stregar, Rok: Kdaj so nastali »lubi Slovenci«?: O identitetah v prednacionalni dobi in njihovi domnevni vlogi pri nastanku slovenskega naroda. *Zgodovinski časopis*, 70, 2016, št. 3-4, str. 458–488.
- Kosi, Miha: »... quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit ...«: Razvoj meje cesarstva na Dolenjskem v srednjem veku. *Zgodovinski časopis*, 56, 2002, št. 1-2, str. 43–93.
- Kosi, Miha: *Spopad za prehode proti Jadranu in nastanek »dežele Kras«: Vojaška in politična zgodovina Krasa od 12. do 16. stoletja*. Thesaurus memoriae. Opuscula 6. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018.
- Koruza, Jože: Barok, Književnost. *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik), zvezek 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987, str. 198–199.
- Koruza, Jože: O zapisanih primerih uradne slovenščine 16., 17. in 18. stoletja. *Jezik in slovstvo*, 18, 1972/73, št. 6, str. 193–200.
- Kotar, Jernej: Listina cesarja Friderika III. o izboljšanju kranjskega deželnega grba iz leta 1463. *Zgodovinski časopis*, 70, 2016, št. 1-2, str. 68–96.
- Kotar, Jernej: Jezikovna identiteta plemstva na Kranjskem v srednjem veku [tipkopis].
- Leersen, Joep: *National Thought in Europe: A Cultural History*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006.
- Leben-Seljak, Petra: Etnogeneza Slovencev: Rezultati antropoloških raziskav. *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo: začetki slovenske etnogeneze = Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche: Anfänge der slowenischen*

- Ethnogenese* (ur. Rajko Bratož), zvezek. 1. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2000, str. 549–558.
- Leitsch, Walter: Konstanze. *Die Habsburger: Ein biographisches Lexikon* (ur. Brigitte Hamann). Wien: Ueberreuter, 1988, str. 238.
- Lencek, Rado L.: The terms Wende – Winde, Wendisch – Windisch in the Historiographic Tradition of the Slovene Lands. *Slovene studies: Journal of the Society for Slovene Studies*, 12, 1990, št. 1, str. 93–97.
- Linhart, Anton Tomaž: *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1981.
- Kidrič, Franc: *Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe*. Ljubljana: Znanstveno društvo, 1930
- Kidrič, Franc: *Zgodovina slovenskega slovstva: Od začetkov do Zoisove smrti: Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*. Ljubljani: Slovenska matica, 1929–1938.
- Köbler, Gerhard: *Historisches Lexikon der deutschen Länder: Die deutschen Territorien vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. München: Verlag C. H. Beck, 2007.
- Machiavelli, Niccolò: *Vladar, Vladar*. Ljubljani: Slovenska matica, 2006, str. 128–140.
- Makarovič, Gorazd: *Ko še nismo bili Slovenci in Slovenke: Novoveške etnične identitete pred slovensko narodno zavestjo*. Razprave in eseji 60. Ljubljana: Društvo Slovenska matica, 2008.
- Makuc, Neva: *Historiografija in mentaliteta v novoveški Furlaniji in Goriški*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.
- Malešević, Siniša: *Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism*. New York: Palgrave Macmillan, 2006.
- Malmenvall, Simon: Beseda o postavi in milosti metropolita Hilarijona kot primer osmišljanja preteklosti v Kijevski Rusiji. *Zgodovinski časopis*, 71, 2017, št. 1–2, str. 8–29.
- Mann, Golo: *Wallenstein: Sein Leben erzählt von Golo Mann*. Frankfurt am Main: S. Fischer, 1971.
- Maur, Eduard: *12.5.1743 – Marie Terezie korunovace na usmiřenou*. Praha: Havran, 2003.
- Mat' a, Petr: Multilingualism in the Aristocratic Society of Seventeenth-Century Bohemia. *Histoire comparée de l'Europe centrale de 1700 à nos jours. Etats, populations, identités et territoires*. <https://cem.hypotheses.org/787> (27. 6. 2019).
- Merian, Matthaeus, der Ältere: *Topographia provinciarum Austriacarū: Austriae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, Tyrolis etc.; das ist Beschreibung und Abbildung der fürnembsten Stätt und Plätz in den österreichischen Landen Under und Oberösterreich, Steyer, Kärndten, Crain und Tyrol*. Reprint [d. Ausg.] Frankfurt am Main, 1649. Wien: Archiv-Verlag, 2005.
- Michels, Roberto: Historična analiza patriotizma. *Napredna misel*, II., 1914, št. 4, str. 153–182.
- Miklavčič, Maks in Dolenc, Jože: *Leto svetnikov*. Del 2: April–junij. Ljubljani: Zadruga katoliških duhovnikov, 1970.
- Mlinarič, Jože: *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782*. Celje: Društvo Mohorjeva družba: Celjska Mohorjeva družba, 2005
- Milza, Pierre: *Zgodovina Italije*. Zgodovina držav in narodov (ur. Peter Štih, Peter Vodopivec) 5. Ljubljana: Slovenska matica, 2012.
- Müller, Jakob: Zgodba o ljudstvu. *Jezikoslovni zapiski: Zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša*, št. 5, 1999, str. 33–61.
- Murko, Matija: *Spomini*. Ljubljani: Slovenska matica, 1951.
- Nared, Andrej: *Dežela – knez – stanovi: Oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518*. Thesaurus memoriae dissertationes 7. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 2009.
- Novak, Vinko: Prekmurski knjižni jezik. Enciklopedija Slovenije (ur. Marjan Javornik), zvezek 9. Ljubljana: Mladinska knjiga 1995, str. 283.
- Novak, France: Trubarjev Philopatridus Illyricus. *Merkurjev zbornik* (ur. Silvo Torkar). Jezikoslovni zapiski 13, 1–2. Ljubljana: Založba ZRC, 2007, str. 297–302.

- Oman, Žiga: Slovenci, slovenski jezik in reformacija na Dravskem polju: Nekaj paberkov. *Slovenski jezik* 10, str. 213–221.
- Ogrin, Matija: Slovenska pridiga baročne dobe in redovne province: med retoričnim izročilom in redovniško karizmo. *Arhivi*, 40, 2017, št. 2, str. 217–232.
- Ogrin, Matija: Slovenski rokopisi 17. stoletja v senci 30-letne vojne in »doba književnega zastoja«. *Tridesetletna vojna in slovenski etnični prostor v prvi polovici 17. stoletja: Znanstveni posvet, [Ljubljana, Atrij ZRC, 23.–24. maj 2018]: Program in povzetki referatov* (ur. Vanja Kočevar in Miha Preinfalk). Ljubljana: ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 2018 str. 25–26.
- Orel, Irena: Prvi slovensko-italijanski slovar Vodnikove priredbe Linhartove komedije Veseli dan ali Matiček se ženi v slovnici Saggio grammaticale italiano-cragnoilino (1811) Vincenca Franula de Weissenthurna: (Ob Franulovi 200-letnici smrti) [Elektronski vir]. *Zbornik prispevkov s simpozija 2017 [Elektronski vir]* (ur. Aleksandra Bizjak Končar, Helena Dobrovoljc). Nova Gorica: Založba Univerze, 2018, str. 146–156.
- Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice*. Celje: Olepševalno in turistično društvo Celje, Celjska turistična zveza, 1967.
- Ovidius Naso, Publius: *Metamorfoze*. Ljubljana: Modrijan, 2013.
- Ožinger, Anton: Kriza cerkvenega življenja in reformacija na Slovenskem. *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (ur. Metod Benedik). Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 93–112.
- Parker, Geoffrey (ur.): *The Thirty Years' War*. London – New York: Routledge, 1997.
- Parker, Geoffrey: *Zahodna geopolitična misel v dvajsetem stoletju*. Knjižna zbirka Mednarodni odnosi. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1997.
- Perovšek, Jurij: Slovenci in država SHS leta 1918. *Zgodovinski časopis*, 53, 1999, št. 1, str. 71–79.
- Petrin, Silvia: Die Epoche Přemysl Otakars II. in der neuen tschechischen Historiographie (https://www.zobodat.at/pdf/Jb-Landeskde-Niederoesterreich_44-45_0434-0452.pdf), str. 434–452.
- Piirimäe, Pärtel: Swedish or Livonian patria? On the Identities of Livonian nobility in the seventeenth Century. *Ajalooline Ajakiri*, 139/140, 2012, št. 1/2, str. 13–32.
- Piirimäe, Pärtel: Livonian *Vaterland* and Swedish *Landesvater* Languages of patriotism in the seventeenth-century. *Politische Dimensionen der deutschbaltischen literarischen Kultur Swedish empire* (ur. Liina Lukas, Michael Schwidtal ni Jaan Undusk). Schriften der Baltischen Historischen Kommission, Band 22. Berlin: LIT Verlag, 2018, str. 15–45.
- Pisk, Marjeta: *Vi čuvarki ste obmejni: pesemska ustvarjalnost Goriških brd v procesih nacionalizacije kulture*. Zbirka Folkloristika 8. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018.
- Platon: *Apologija Kriton* (Knjižnica Kondor 84). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1967.
- Pobežin, Gregor: Nihil odiosius quam nomen Italarum: Vergerij mlajši med humanističnim univerzalizmom in nacionalizmom. *Evropski humanizem in njegovi izzivi*, 41, 2018, št. 2, str. 99–115.
- Pogorelec, Breda: Cerkevno življenje in slovenščina v javnosti v sedemnajstem stoletju. *Bogoslovni vestnik*, 52, 1992, št. 1-2, str. 121–132.
- Pogorelec, Breda: *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika: Jezikoslovni spisi I* (ur. Kozma Ahačič). Zbirka Lingua Slovenica. Fontes 1. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.
- Pohl, Walter in Vocelkav, Karl: *Habsburžani: zgodovina evropske rodbine*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.
- Polivka, Miroslav: Kuttenger Dekret. *Lexikon des Mittelalters*. Fünfter Band/Achte Lieferung. München – Zürich: Artemis & Winkler Verlag, 1991, str. 1594.
- Popovici, Aurel C.: *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen krisen in Österreich-Ungarn*. Leipzig: Verlag von B. Elischer Nachfolger, 1906.

- Pörtner, Regina: A Religion for the People? Economic Change, Language, and Ethnicity in the Sixteenth-Century Slovene Reformation. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 126, 2018, št. 1, str. 53–72.
- Raun, Toivo U.: Nineteenth- and Early Twentieth Century Estonian Nationalism Revisited. *Nations and Nationalism*, 9, 2003, št. 1, str. 129–147.
- Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.
- Rizman, Rudi: Teoretske strategije v študiju etnonacionalizma. Študije o *etnonacionalizmu* (ur. Rudi Rizman). Knjižna zbirka Krt 79. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije, 1991, str. 15–38.
- Rotar, Janez: *Die Nationwerdung der Slowenen und die Reformation: Trubars Benennungen von Ländern und Völkern*. Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen, Band 21. München: R. Trofenik, 1991.
- Rotar, Janez: Najstarejši domači zapis imena dežele Kranjske. *Zgodovinski časopis*, 45, 1991, št. 3, str. 357–361.
- Rotar, Janez: Toponimika in etnika v Trubarjevih pregovorih in posvetilih. *Zgodovinski časopis*, 41, 1987, št. 3, str. 465–472.
- Rotar, Janez: *Trubar in južni Slovani*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1988.
- Rotar, Janez: Viri Trubarjevega poimenovanja dežel in ljudstev in njegova dediščina. *Zgodovinski časopis*, št. 42, 1988, št. 3, str. 315–361.
- Rothschild, Joseph: Etničnost in država. Študije o *etnonacionalizmu* (ur. Rudi Rizman), Knjižna zbirka Krt 79. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije, 1991, str. 165–190.
- Rothschild, Joseph: *Ethnopolitics: A Conceptual Framework*. New York: Columbia University Press, 1981.
- Rozman, Andrej: Uveljavljanje češčine in slovaščine v književnosti do narodnega preporoda. *Jeziki, identitete, pripadnosti med središči in obrobji: V počastitev 500. obletnice rojstva Primoža Trubarja* (ur. Kozma Ahačič in Petra Testen). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, str. 271–287.
- Saussure, Ferdinand de: *Course in General Linguistics*. New York: Philosophical Library, 1959.
- Saussure, Ferdinand de: *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Studia humanitatis 10. Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 1997.
- Sayer, Derek: *The Coasts of Bohemia: A Czech History*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2000.
- Schulze, Hagen: *Država in nacija v evropski zgodovini*. Modra zbirka: Delajmo Evropo. Ljubljana: Založba /*cf., 2003.
- Simoniti, Primož: *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1979.
- Simoniti, Vasko: *Fanfare nasilja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.
- Simoniti, Vasko: Teritorialna država: nasprotje in povezanost med deželo in vladarjem. *Od držav na Slovenskem do slovenske države* (ur. Ivan Kordiš). Kočevje: Pokrajinski muzej, 2004, str. 47–75.
- Skubic, Mitja: Furlanščina. Enciklopedija Slovenije (ur. Marjan Javornik), zvezek 3. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989, str. 168–169.
- Slowenen und Deutsche im gemeinsamen Raum: Neue Forschungen zu einem komplexen Thema* (ur. Harald Heppner). München: R. Oldenbourg, 2002.
- Smith, Anthony David: Adrian Hastings on nations and nationalism. *Nations and Nationalism*, 9, 2003, št. 1, str. 25–28.
- Smith, Anthony David: *Ethno-symbolism and nationalism: a cultural approach*. London; New York: Routledge, 2009.
- Smith, Anthony David: *National Identity*. Reno; Las Vegas; London: University of Nevada Press, 1991.

- Smith, Anthony David: *The Ethnic Origins*. Oxford; New York: B. Blackwell, 1989.
- Smolik, Marijan: Megiserjevi knjigi pregovorov in očenašev. *Slavistična revija*, 56–57, 2008–2009, št. 4–1, str. 397–403.
- Srbik, Heinrich Ritter von: *Wallensteins Ende. Ursachen, Verlauf und Folgen der Katastrophe*. Salzburg: Müller Verlag, 1952.
- Stollberg-Rilinger, Barbara: *Das Heilige Römische Reich deutscher Nation. Vom Ende des Mittelalters bis 1806*. München: Verlag C. H. Beck oHG, 2006.
- Stone, Gerald: Slovenski jezik v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske. *Valvasorjev zbornik* (ur. Andrej Vovko). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1989, str. 232–238.
- Šega, Drago: Med Biblijo in Cerkovno ordnino. (Primož Trubar) *Slovenska cerkovna ordninga*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1975, str. 113–138.
- Škafar, Ivan: Madžari o prvih štirih knjigah Mikloša Küzmiča: (ob 170-letnici njegove smrti). *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 46–11, 1975, št. 2, str. 246–258.
- Škamperle, Igor: Tehnologija oblasti. *Vladar* (Niccolò Machiavelli). Ljubljani: Slovenska matica, 2006, str. 128–140.
- Škrubej, Katja: Uradovalna slovenika in proces terminologizacije med ustnostjo in pisnostjo od srednjega veka do moderne dobe. *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne* (ur. Aleksander Bjelčevič, Matija Ogrin, Urška Perenič). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2017, str. 367–375.
- Štih, Peter: Furlani. *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik), zvezek 3. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989, str. 163.
- Štih, Peter: Furlanija. *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik), zvezek 3 Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989, str. 163–164.
- Štih, Peter: Celjski grofje, vprašanje njihove deželno knežje oblasti in dežele Celjske. *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Filozofska fakulteta; Maribor: Pedagoška akademija, 1996, str. 227–256.
- Štih, Peter in Vasko Simoniti: *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*. Ljubljana, Celovec: Korotan, Mohorjeva družba, 1996.
- Štih, Slovenci. Ime. *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik), zvezek 11. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997, str. 165–166.
- Štih, Peter: Slovenci. Od 6. do konca 15. st. *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik), zvezek 11. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997, str. 171–185.
- Štih, Peter: Dežela Grofija v Marki in Metliki. *Vilfanov zbornik: Pravo – zgodovina – narod = Recht, Geschichte, Nation* (ur. Vincenc Rajšp in Ernst Bruckmüller). Ljubljana: Založba ZRC (ZRC SAZU), 1999, str. 123–145.
- Štih, Peter: Slovansko, alpskoslovansko ali slovensko? O jeziku slovanskih prebivalcev prostora med Donavo in Jadranom v srednjem veku. *Zgodovinski časopis*, 65, 2011, št. 1-2, str. 8–51.
- Štih, Peter: Konfrontacija, akulturacija in integracija na stičišču romanskega, germanskega in slovanskega sveta. *Zgodovinski časopis*, 70, 2016, št. 1-2, str. 8–66.
- Štuhec, Marko: Iz Lesc v Ljubljano po francosko: prispevek k poznavanju jezikovne rabe kranjskega plemstva v prvi polovici 18. stoletja. *Zgodovinski časopis* 60, 2006, št. 3–4, str. 327–344.
- Thucydides: *Peloponeška vojna*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1958.
- Tilly, Charles: *Evropske revolucije 1492–1992*. Ljubljana: Založba / *cf., 2005.
- Todorov, Tzvetan: Narod in nacionalizem. *Študije o etnonacionalizmu* (ur. Rudi Rizman), Knjižna zbirka Krt 79. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije, 1991, str. 145–164.
- Toporišič, Jože: Slovenski jezik. *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik), zvezek 12. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, str. 34–38.
- Treichler, Michael: *Das von nationalen Motiven geleitete Handeln und Denken des Jan Hus am Beispiel des Kuttenberger Dekrets*. Grin Verlag, 2007.

- Valenčič, Vlado: Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva v času protestantizma. *Kronika*, XVI, 1968, št. 3, str. 137–139.
- Vidmar, Luka: *Ljubljana kot novi Rim: Akademija operozov in baročna Ljubljana*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2013.
- Vidmar, Luka: Schönleben in koncept slovenske Cerkve. *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): 400-letnica rojstva: znanstveni simpozij, Prešernova dvorana SAZU, Novi trg 4 (pritličje), Ljubljana, 18. in 19. oktober 2018: program simpozija in povzetki referatov* (ur. Monika Deželak Trojar). Ljubljana: Založba ZRC, 2018, str. 9.
- Vidmar, Luka: Koncept slovenske Cerkve: Trubar, Hren, Schönleben. *Razvoj kolektivnih (etničnih) identitet na Slovenskem skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja: znanstveni posvet, 23.-24. maj 2019, Prešernova dvorana SAZU, Novi trg 4, Ljubljana* (ur. Vanja Kočevcar in Boris Golec). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2019 str. 14.
- Vidmar, Polona: Likovne upodobitve Valterja grofa Leslija med tridesetletno vojno [tipkopis].
- Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev: Od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.
- Vilfan, Sergij: K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo: (gospodarsko-pravne podlage povesti o Martinu Krpanu) [1. del]. *Kronika*, 11, 1963, št. 1, str. 1–12.
- Vilfan, Sergij: Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja. *Zgodovinski časopis*, 40, 1986, št. 4, str. 397–412.
- Vilfan, Sergij: Deželni stanovi. *Enciklopedija Slovenije* 2 (ur. Marjan Javornik). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988, str. 251.
- Vilfan, Sergij: Mestne računske knjige kot zgodovinski vir. *Gradivo in razprave*, 8. Zbornik ob devetdesetletnici arhiva. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1988, str. 14–36.
- Vilfan, Sergij: Država in dežela od 13. do 18. stoletja. *Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU od 9 do 11. novembra 1994* (ur. Bogo Grafenauer, Ferdo Gestrin, Janko Pleterski in Sergij Vilfan). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995, str. 47–60.
- Vilfan, Sergij: Struktura stanov, deželne finance in reformacija. *Zgodovinski časopis*, 49, 1995, št. 2, str. 175–181.
- Vodopivec, Peter: O Kocbekovem prispevku k razpravi o Srednji Evropi. *Glasnik Slovenske matice*, 14, 1990, št. 1/2, str. 60–62.
- Vodopivec, Peter: Narodni preporod. *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik), zvezek 7. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993, str. 313–314.
- Vodopivec, Peter: Razsvetljenstvo. *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik), zvezek 10. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, str. 115.
- Vodopivec, Peter: Nekaj opozoril na vzporednice in razlike v narodnem oblikovanju Slovencev in Bretoncev. *Avstrija, Jugoslavija, Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas: Lipica, 29. maj–1. junij 1996* (ur. Dušan Nečak). [Ljubljana]: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1997, str. 62–73.
- Voje, Ignacij: Avstrijsko-turške vojne. *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik). 1. zvezek. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987, str. 151–152.
- Vörös, Sebastjan: Prebujena Trnuljčica: (narodna) identiteta med kontinuiteto in kontingenco. *Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem* (ur. Boris Golec). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019, str. 447–483.
- Vošnjak, Josip: *Spomini* (ur. Vasilij Melik). Ljubljana: Slovenska matica, 1982.
- Vrečko, Edvard: Predgovor kot posvetilo v Trubarjevih knjigah. K enajsti knjigi Zbranih del Primoža Trubarja. Primož Trubar: *Nemški spisi [Elektronski vir]: 1550–1581* (ur. Edvard Vrečko). Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2011, str. 629–663. (<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-VM2T0EIC>)

- Vrhovnik, Ivan: Nekaj o slovenskih pridigah v Slovenjgradcu. Časopis za zgodovino in narodopisje, XVII, 1922, št. 1, str. 33–36.
- Vurnik, Stanko: *Slovenska peča (donesek k studiju slovenskih ljudskih noš in k etnografski diferenciaciji ornamentalnega stila v slovenski ljudski umetnosti)*. Ljubljana: [s. n.], 1928.
- Wakounig, Marija: Kontinuität und Wandel im böhmischen Adel nach 1620 oder »Der Anfang und das Tor zu all unseren Elend und Trübsal?«. *Studia Historica Slovenica*, 4, 2004, št. 1, str. 59–73.
- Wakounig, Marija: Hemma von Gurk – Ema Krška. Das Werden einer Heiligen. *Heilig: transkulturelle Verehrungskulte vom Mittelalter bis in die Gegenwart* (ur. Dietlind Hüchtke in Kerstin S. Jobst). Göttingen, Wallstein Verlag, 2017, str. 141–160.
- Weber, Max: *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 1978.
- Weiss, Janez: *Semič in Semenič: plemiški rodbini Metliškega: 14.–18. stoletje*. Zbirka Nobilitas Metlicensis 1. Semič: Občina, 2016.
- Weiss, Janez: *Viniška republika: pregled ob 90-letnici*. Vinica: KS, 2009.
- Zajc, Marko in Polajnar, Janez: *Naši in vaši: Iz zgodovine slovenskega časopisnega diskurza v 19. in začetku 20. stoletja*. Zbirka Mediawatch. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2012.
- Zajc, Marko in Polajnar, Janez: *Ours and Yours: On the History of Slovenian Newspaper Discourse of the 19th and Early 20th Centuries*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2012.
- Zwitter, Fran: *O slovenskem narodnem vprašanju*. Ljubljana: Slovenska matica, 1990.
- Žagar, Janja: Ljudska noša, *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik), zvezek 6. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, str. 284–286.
- Žargi, Matija: Bitka pri Sisku. *Bitka pri Sisku: 1593–1993: [razstava]*, Narodni muzej (ur. Matija Žargi). Ljubljana: Narodni muzej, 1993, str. 9–24.
- Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Viharnik: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.

SUMMARY

Did the Slovene Ethnic Identity Exist in the Pre-National Period? Collective Identities and Amplitudes of the Importance of Ethnicity in the Early Modern Period (Parts I—III)

Vanja Kočevar

The treatise addresses two main issues; namely, 1) the question of whether Slovene ethnic identity existed in the “pre-national” period, i.e. before the formation of the Slovene national movement, and 2) the importance of ethnic belonging in the formation of collective identities in the Early Modern Times. Additionally, the study attempts to apply the ethno-symbolist interpretative paradigm of the formation of modern nations to the Slovene case, taking a few liberties as regards the theory.

The first research question, i.e. if modern Slovene national identity has its ethnic counterpart in pre-modern periods, is one of the central controversies of contemporary Slovene historiography. The study begins by exploring the problem through the prism of Miroslav Hroch’s concept. He argues that modern national identity evolved within four historical constants, namely 1) the historical-political, 2) the linguistic-ethnic, 3) the conceptual, and 4) the geographical constant. The author thus maintains that the linguistic-ethnic constant was of key importance for Slovenes.

The question of the Slovene ethnonym and glossonym in the “pre-national” period is addressed with the help of the instrumentarium of structural linguistics (Ferdinand de Saussure). The periods preceding rationalism were characterized by a considerable “terminological confusion”, wherefore contextualization is required to determine which signifier denotes the signified. Medieval authors and those from the Early Modern Times used different signifiers to denote Slovenes and the Slovene language.

Particular attention is paid to ethnicity as a form of collective identity. Three groups of processes affecting the formation and evolution of ethnic communities are mentioned: 1) ethnic fusion (assimilation, amalgamation, and incorporation), 2) ethnic fission, and 3) ethnic survival or revival. The treatise explores the aforementioned processes in the case of Slovenes by means of the ethno-symbolist concept of the ethnic centre and periphery. The related research shows that in the Early Modern Times the Slovene ethnic centre was represented particularly by the province of Carniola, and the Slovene-populated parts of Styria and Carinthia. Conditionally, the centre included Gorizia and Istria, where strong influence of the neighbouring Italian space was felt. Slovenes’ ethnic markers are addressed in a separate paragraph.

The ethnic periphery (Anthony D. Smith) or transitional area (Janez Rotar) is in the Slovene case represented by five regions of modern-day Slovenia: Kostel, Bela krajina, eastern Dolenjska, Prlekija, and Prekmurje, which were in the Early Modern Times marked by the process of Croatization (Boris Golec) or ethnic fusion with the neighbouring Croatian-Slavonian space. After the changes of administrative and ecclesiastical borders in the period of Theresian-Josephinian reforms the process of ethnic fusion took the opposite course, and the periphery turned once again to the Slovenian ethnic centre.

The evolution of Slovene ethnic identity is presented also through the prism of the model of the ethnic communities’ evolutionary stages (Don Handelman, Anthony D. Smith). This approach demonstrated that in the Middle Ages Slovenes evolved 1) to an ethnic category connected by a common language, 2) with the emergence of the standard Slovene language during the Reformation, between 1550 and 1584, the Slovene identity was elevated to the level of an ethnic network, which was followed by 3) the “Baroque standstill of ethnogenesis” because the 17th and 18th century saw the dominance of provincial identities, and that 4) in the second half of the 18th century the processes of ethnic revival were re-solidified. With the formation of the national movement the Slovene identity elevated itself to the level of *ethnie* or ethnic group on the eve of the “national” period.

In the course of history the importance of ethnic belonging fluctuated and the Slovene ethnic space was referred to by integral signifiers. In the Middle Ages and in the 16th century it was denoted by variants of the Latin name *Slauonia* or the German signifier *Windischland*. Both names could also denote other Slavic-populated parts of Europe, particularly neighbouring (Kajkavian) Slavonija. After the year 1587, in the period of the “Baroque standstill of ethnogenesis”, we do not come across integral signifiers for the Slovene ethnic space until the signifier “Slovenia” re-emerges in 1810.

In the Baroque period Slovenes living outside the Duchy of Carniola, which was ethnically speaking the most Slovene province, were referred to as Carniolans as well. The “Carniolization” (Boris Golec) marked particularly the western part of the ethnic space, where provincial identities were weaker. This process was less prominent in Lower Styria and Carinthia, where only a few signs are noticeable. Based on the published sources, the paper presents the cases of “Carniolans” and the “Carniolan language” outside Carniola, which occurred sporadically at an earlier point, and to a greater extent in the second half of the 17th and 18th century.

The article also presents the concept of the “amplitudes of the importance of ethnicity”, which is based on the model of heterogeneity of a person’s individual identity, which consists of: 1) the category of gender, 2) space, 3) socio-economic category, 4) religious category, and 5) ethnic category. On the basis of these categories individuals form connections in a community with collective identities. Our concept builds on the premise that the importance of the ethnic category fluctuated in the course of history. The treatise then places the concept into space and time; an overview of general European trends of the importance of ethnicity is presented in arbitrarily selected historical periods (humanism, the Reformation, Baroque and absolutism, the Age of Enlightenment, Romanticism).

The phenomena of (proto)nationalism also coincided with the “amplitudes of the importance of ethnicity” on the timeline of long-term history. This process has been identified by many historians; however, it is yet to be addressed systematically. This treatise thus attempts to make the first steps in this direction. Namely, the waves of (ethno)nationalism, which historiography recognized in “modern” history, can be noticed in pre-modern periods as well. The article brings a few gleanings on the subject of (proto)nationalist aspects in Hungarian, Italian, German, and Czech history.